

Kriminalističke teme

Časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Godište XXI Sarajevo, 2021.

Broj 1

ISSN 1512-5505

UDK 343.9

Kriminalističke teme *časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije*

REDAKCIJA ČASOPISA KRIMINALISTIČKE TEME

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-Chief

Prof. dr Marija Lucić Čatić – Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Članovi redakcije / Editorial board members

Prof. dr Lada Sadiković – Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Prof. dr Marija Lučić-Čatić – Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Prof. dr Dina Bajraktarević-Pajević – Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Prof. dr Darko Datzer – Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Prof. dr Muamer Kavazović – Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Prof. dr Almir Maljević – Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Doc. dr Elvira Čekić – Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Doc. dr Edita Hasković – Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Prof. dr Nebojša Bojanić – Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

IZDAVAČ / PUBLISHER

Univerzitet u Sarajevu

Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Sarajevo

ZA IZDAVAČA / FOR PUBLISHER

Prof. dr Jasmin Ahić, dekan

ADRESA REDAKCIJE / EDITORIAL ADDRESS

Zmaja od Bosne 8, 71000 Sarajevo

Bosna i Hercegovina

+387 33 561 239

[e-mail:krimteme@fkn.unsa.ba](mailto:krimteme@fkn.unsa.ba)

krimteme.fkn.unsa.ba

UDK 343.9

ISSN 1512-5505 (Print)

ISSN L-2637-269X (Online)

Časopis je upisan u Evidenciji javnih glasila FBiH pod rednim brojem 773 od 13.03.1998. godine

Časopis se u pravilu izdaje tri puta godišnje, i to: dva broja na BHS jezicima (u junu i novembru) i jednom broju na engleskom jeziku (u decembru)

Međunarodna redakcija / Foreign Editorial Board

Andy Aydın-Aitchison, Ph.D, Senior Lecturer- University of Edinburgh, Scotland;

Ray Bull, Ph.D, Emeritus Professor- University of Derby, United Kingdom;

Sanja Miliwojević, Ph.D, Research Fellow- La Trobe University, Australia;

Goran Bašić Ph. D, Associate Professor-Linnaeus University, Sweden;

Bojan Dobovšek, Ph. D, Full Professor- University of Maribor, Slovenia;

Milan Žarković, Ph. D, Full Professor- University of Criminal Investigation and Police Studies, Serbia;

Marina Malis Sazdovska, Ph. D, Full Professor- University of St. Kliment Ohridski, North Macedonia;

Željko Karas, Ph. D, Associate Professor-Police Academy in Zagreb, Croatia;

Mirsad Serdarević, Ph.D, Assistant Professor-Chicago School of Professional Psychology, United States.

Lektor / Language Editor

Samija Dazdarević

Korektor / Proofreading

Samija Dizdarević

Štampa / Printing

B-El-M, Lukavac

Tiraž / Circulation

100 primjeraka / copies

Priprema / Typeset:

Eldin Hodžić

Svi radovi objavljeni u časopisu su recenzirani u skladu sa odredbama Pravilnika o uređivanju i izdavanju časopisa Kriminalističke teme

Prilozi objavljeni u časopisu Kriminalističke teme referiraju se u sljedećim međunarodnim akademskim bazama podataka / Journal of Criminal Justice Issues is indexed/abstracted in:

CEEOL (Central and Eastern European Online Library),

EBSCO SocINDEX,

EBSCO SocINDEX Full Text,

EBSCO Criminal Justice Abstracts,

EBSCO Criminal Justice Abstracts with Full Text,

HeinOnline

EBSCO

HEINONLINE

Kriminalističke teme

RIJEČ UREDNICE

Marija LUČIĆ-ĆATIĆ

Poštovani čitatelji,

zadovoljstvo mi je predstaviti prvi broj „Kriminalističke teme“ za 2021. godinu, koji sadržajno obuhvaća pet iznimno interesantnih znanstvenih i stručnih radova iz domena kriminalistike, kriminologije i sigurnosnih studija čime se osigurava kontinuitet u objavljivanju radova kojima se proširuju znanstvene spoznaje te inoviraju promišljanja o već etabliranim temama.

U ovom broju se pred vama nalazi prethodno saopćenje autorice Gorjane Vujović, profesorice Filozofskog fakulteta Univerziteta u Istočnom Sarajevu, pod naslovom „*Samokontrola u funkciji predviđanja internalizovanog i eksternalizovanog nasilnog ponašanja*“ kojim autorica obavještava znanstvenu i stručnu javnost o provedenom istraživanju koje je za cilj imalo utvrđivanja mogućnosti predviđanja nasilnog ponašanja temeljem razvijenosti samokontrole. Istraživanjem je utvrđeno da je na osnovu određenih dimenzija samokontrole moguće predviđati internalizovano i eksternalizovano nasilno ponašanje čime je potvrđen značaj koncepta samokontrole za razumijevanje ponašanja.

Nadalje, dvobroj nudi pregledni znanstveni rad autorice Miljane Buha, docentice Pravnog fakulteta Univerziteta u Banja Luci, pod naslovom „*Načelo ne bis in idem u odnosu na tužilačku odluku i neke sudske odluke u krivičnom postupku*“ u kojem se polemizira opravdanost onemogućavanja ponovnog suđenja i pokretanja kaznenog postupka u situacijama u kojim je neko pitanje pravomoćno riješeno.

Potom slijedi pregledni znanstveni rad autorice Jelena Jovanović, uposlenice u DNK laboratoriju Forenzičkog centra Crne Gore i doktorske kandidatkinje Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu, pod naslovom „*Statistička interpretacija DNK dokaza u pravosudnoj praksi države Crne Gore*“ kojim autorica ukazuje na značaj teorije vjerojatnosti i statistike u forenzičkim ispitivanjima a osobito u interpretacije DNK. Sagledavajući navedenu problematiku kroz prizmu pravosudne prakse u Crnoj Gori autorica ističe nužnost educiranja sudaca, tužitelja i advokata o osnovama forenzike i korištenju znanstvenih dokaza u svrhu pravilnog razumijevanja DNK nalaza i donošenja ispravnih presuda.

Naredni rad predstavlja stručni članak koautora Jasmine Ćosić Dedović, sutkinje suda BiH i Sedina Idrizovića, tužitelja Tužiteljstva BiH pod naslovom „*Prvi element komandne odgovornosti – Postojanje odnosa nadređeni-podređeni u međunarodnom običajnom pravu*“. U navedenom radu autori, baveći se analizom međunarodnog običajnog prava, međunarodnih sporazuma i pojedinih odluka međunarodnih ad hoc tribunala, ukazuju na sadržaj u kojem je prvi element komandne odgovornosti dobio „svoje mjesto“ u međunarodnom običajnom pravu i međunarodnom konvencionom pravu te način na koji je tumačen u jurisprudenciji.

U konačnici u stručnom radu pod naslovom „*Religijski fundamentalizam i moderna*“ autor Amjad Javdan, doktorski kandidata, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu, nastoji ukazati na potrebu sveobuhvatnijeg razmatranja religijskog fundamentalizma u odnosu na moderno društvo a u cilju rasvjetljavanju određenih pogrešnih stavova koji postoje u današnjem modernom društvu glede islamskog fundamentalizma.

Ovom prigodom također želim izraziti zahvalnost svim autorima i koautorima na dostavljenim radovima, recenzentima, kao i članovima Redakcije koji su svojim sugestijama i prijedlozima unaprijedili kvalitetu i omogućili publiciranje još jednog izdanja časopisa „*Kriminalističke teme*“ te se nadam da će čitatelji i u ovom broju pronaći interesantne i upotrebljive sadržaje.

Glavna i odgovorna urednica
Prof. dr. Marija Lučić-Čatić

SAMOKONTROLA U FUNKCIJI PREDVIĐANJA INTERNALIZOVANOG I EKSTERNALIZOVANOG NASILNOG PONAŠANJA SELF-CONTROL IN THE FUNCTION OF PREDICTING INTERNALIZED AND EXTERNALIZED VIOLENT BEHAVIOR <i>GORJANA VUJOVIĆ</i>	1
NAČELO NE BIS IN IDEM U ODNOSU NA TUŽILAČKU ODLUKU I NEKE SUDSKE ODLUKE U KRIVIČNOM POSTUPKU THE PRINCIPLE OF NE BIS IN IDEM IN RELATION TO THE PROSECUTOR'S DECISION AND SOME COURT DECISIONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS <i>MILIJANA BUHA</i>	11
STATISTIČKA INTERPRETACIJA DNK DOKAZA U PRAVOSUDNOJ PRAKSI CRNE GORE STATISTICAL INTERPRETATION OF DNA EVIDENCE IN THE JUDICIAL PRACTICE OF MONTENEGRO <i>JELENA JOVANOVIĆ</i>	21
PRVI ELEMENT KOMANDNE ODGOVORNOSTI – POSTOJANJE ODNOSA NADREĐENI – PODREĐENI U MEĐUNARODNOM OBIČAJNOM PRAVU THE FIRST ELEMENT OF COMMAND RESPONSIBILITY - THE EXISTENCE OF THE RELATIONSHIP OF SUPERIOR - SUBORDINATE IN THE INTERNATIONAL CUSTOMARY LAW <i>JASMINA ĆOSIĆ DEDOVIĆ</i> <i>SEDIN IDRIZOVIĆ</i>	37
RELIGIJSKI FUNDAMENTALIZAM I MODERNA RELIGIOUS FUNDAMENTALISM AND MODERNITY <i>AMJAD S. JAVDAN</i>	61

SAMOKONTROLA U FUNKCIJI PREDVIĐANJA INTERNALIZOVANOG I EKSTERNALIZOVANOG NASILNOG PONAŠANJA

Prethodno saopćenje

Primljeno/Received: 3.12.2020.

Prihvaćeno/Accepted: 9.3.2021.

Gorjana VUJOVIĆ

Sažetak

Značaj proučavanja koncepta samokontrole, kao jednog od mehanizama adaptacije, posebno je prepoznat na polju kontrole različitih oblika društveno neprihvatljivih ponašanja, a time i nasilnog ponašanja. Istraživanje je realizovano sa ciljem utvrđivanja mogućnosti predviđanja nasilnog ponašanja na osnovu razvijenosti samokontrole. U istraživanju je učestvovalo 385 učenika završnih razreda srednjih škola, prosječne starosti 18 godina. Od mjernih instrumenata primjenjene su Skala za ispitivanje samokontrole i Skala za spitivanje učestalosti manifestovanja internalizovanog i eksternalizovanog nasilnog ponašanja. Rezultati linearne regresione analize su pokazali da je na osnovu dimenzija samokontrole Zdrave navike ($\beta = -0.331$), Promišljenost ($\beta = -0.183$), Pouzdanost ($\beta = -0.130$) i Opšta samodisciplina ($\beta = -0.135$) moguće predviđati internalizovano nasilno ponašanje, a na osnovu dimenzija Zdrave navike ($\beta = -0.285$) i Opšta samodisciplina ($\beta = -0.141$) moguće predviđati eksternalizovano nasilno ponašanje. Dobijeni rezultati su potvrdili značaj koncepta samokontrole za razumijevanje ponašanja, sa posebnim akcentom na ispoljavanju internalizovanog i eksternalizovanog nasilnog ponašanja.

Ključne riječi

samokontrola, internalizovano nasilno ponašanje, eksternalizovano nasilno ponašanje

1. UVOD

Samokontrola zauzima značajno mjesto u istraživanjima koja se bave ispitivanjem uzroka različitih oblika ljudskog ponašanja. Tangney, Baumeister i Luzio Boone (2004) samokontrolu definišu kao spremnost na promjene sa ciljem adaptacije na uslove sredine radi optimalnog funkcionisanja, dok Gottfredson i Hirschi (1990) samokontrolu definišu kao stabilnu crtu ličnosti koja se razvija u ranom djetinjstvu, kroz socijalizaciju sa roditeljima/starateljima.

Koliko je samokontrola značajna za svakodnevno funkcionisanje pokazuju rezultati istraživanja o tome da su osobe sa jakom samokontrolom optimalno usklađene sa okruženjem u kome žive,

što nužno utiče na njihov subjektivni osjećaj sreće i dobro fizičko i mentalno zdravlje (Tangney et al., 2004). Istraživanja pokazuju i da su osobe sa jačom samokontrolom više u stanju da kontrolišu svoje misli, emocije i inhibiraju impulse u odnosu na osobe sa slabijom samokontrolom (de Ridder et al., 2012). Osobe koje imaju slabiju samokontrolu su sklonije različitim poteškoćama u socijalizaciji i socijalnom životu, što za posljedicu može imati zloupotrebu psihoaktivnih supstanci, sklonost kriminalnom ponašanju, impulsivnoj kupovini i prokrastinaciji (de Ridder et al., 2012). Takođe, osobe sa niskom samokontrolom su neosjetljive, sklone rizičnom ponašanju, nesenzibilne za potrebe drugih ljudi, impulsivne, niskog praga tolerancije na frustraciju i slabije sposobnosti za sagledavanje dugoročnih posljedica svog ponašanja. U tom kontekstu, sklonije su kako činjenju krivičnih djela i različitih prestupa, tako i izloženosti različitim oblicima kriminalnog ponašanja (Gottfredson i Hirschi, 1990).

Jedan od često ispitivanih oblika ponašanja koji utiče na negativnu percepciju sebe, a još više na neadekvatne odnose sa drugim ljudima je nasilno ponašanje. U nastojanju da se otkriju uzroci nasilnog ponašanja u literaturi se često ističe značaj samokontrole (DeWal et al., 2010; Unnever i Cornell, 2003; Wiesner i Rab, 2015; Wright et al., 2016; Özbay i Köksoy, 2009), sa posebnim naglaskom na Teoriju samokontrole (Gottfredson i Hirschi, 1990) koja je nastala upravo sa ciljem da objasni različite oblike kriminalnog ponašanja, a time i ispoljavanja nasilja.

Svjetska zdravstvena organizacija nasilje definiše kao namijerno ispoljavanje fizičke ili psihološke sile prema sebi, drugom lica ili grupi ljudi, koja dovodi ili će dovesti do psihološke štete, fizičke povrede ili smrti (Durrant, 2018). Nasilno ponašanje je u ovom radu analizirano kroz dva aspekta: internalizovano nasilno ponašanje i eksternalizovano nasilno ponašanje. Internalizovano nasilno ponašanje je moguće definisati kao nasilno ponašanje okrenuto ka sebi, a neke od manifestacija su konzumiranje duvana, prekomjerno konzumiranje alkohola ili zloupotreba psihoaktivnih supstanci. Eksternalizovano nasilno ponašanje se odnosi na ponašanja koja su usmjerena prema drugim ljudima, a neke od manifestacija su nanošenje tjelesnih povreda drugoj osobi, učešće u tučama, oštećivanje tuđe imovine, seksualno nasilje itd.

Istraživanja koja su za cilj imala analizu povezanosti samokontrole i nasilnog ponašanja su se u objašnjenjima najčešće oslanjala na Teoriju samokontrole (Gottfredson i Hirschi, 1990). Autori teorije su koncept samokontrole razradili kroz objašnjenje ispoljavanja kriminalnog ponašanja upravo radi slabe sposobnosti kontrole, koja se stiče kroz proces socijalizacije. Brižni i pažljivi roditelji svojim ponašanjem utiču na formiranje jake samokontrole kod djeteta. Od odnosa koji imaju roditelji sa djetetom zavisi kvalitet kasnijih interpersonalnih odnosa, kako sa vršnjacima, tako i sa svim značajnim drugim osobama. U skladu sa tim, loš odnos roditelja prema djetetu utiče na loš odnos djeteta prema drugim ljudima, kako u periodu djetinjstva, tako i u narednim razvojnim fazama (Gottfredson, 2018).

Dosadašnja istraživanja su pokazala da je Teorija samokontrole opravdana, pri čemu je na osnovu slabe samokontrole moguće objasniti različite oblike kriminalnog ponašanja, a time i ponašanja koje je povezano sa nasiljem. Özbay i Köksoy (2009) su na osnovu rezultata istraživanja koje je provedeno sa ciljem ispitivanja koliko je moguće na osnovu samokontrole predvidjeti nasilno ponašanje došli do zaključka da samokontrola ima pozitivan efekat na ispoljavanje nasilja. Što je slabija samokontrola, to je intenzivnije ispoljavanje nasilnog kriminalnog ponašanja. Rezultati istraživanja koje je provedeno sa ciljem ispitivanja odnosa samokontrole i maloljetničkog prestupništva, pokazali su da je samokontrola u značajnoj vezi kako sa ispoljavanjem

društveno neprihvatljivog ponašanja, tako i sa viktimizacijom (Wiesner i Rab, 2015). Drugim riječima, osobe koje su imale nižu samokontrolu, češće su i ispoljavale različite oblike društveno neprihvatljivog ponašanja (uključujući i nasilno ponašanje) i češće su bile i žrtve društveno neprihvatljivog ponašanja. Identifikovana je i povezanost između niske samokontrole i sklonosti vršnjačkom nasilju (Unnever i Cornell, 2003), kao i ispoljavanju nasilju u partnerskim odnosima (Payne et al., 2010). Koncept samokontrole razmatran je i u odnosu sa crtama Mračne trijade (Wright, i dr., 2016), sa ciljem ispitivanja uzroka nasilnog ponašanja. Rezultati istraživanja su pokazali da crte ličnosti Mračne trijade (psihopatija, narcizam i Makijevelizam) u kombinaciji sa niskom samokontrolom imaju visoku prediktivnu vrijednost u kontekstu predviđanja nasilnog kriminalnog ponašanja.

Primarni cilj autora Tangney et al., (2004), na čijem se konceptu samokontrole zasniva ovo istraživanje, nije bio u objašnjenju isključivo kriminalnog ponašanja, kao u Teoriji samokontrole (Gottfredson i Hirschi, 1990), već im je cilj bio da opišu sposobnost samokontrole kroz različite aspekte ljudskog funkcionisanja sa kojima je samokontrola povezana. U tom kontekstu, autori su na osnovu rezultata niza istraživanja koja su realizovali došli do sljedećih zaključaka:

- a) Osobe koje imaju veću sposobnost samokontrole postižu bolje rezultate u školi, a kasnije i na poslu, jer na vrijeme izvršavaju radne zadatke, ne dozvoljavaju da aktivnosti iz slobodnog vremena utiču na vrijeme planirano za rad, koriste optimalno vrijeme za rad i ne dozvoljavaju da im se u posao „upliću“ emocionalni distraktori;
- b) Samokontrola je povezana i sa kontrolom impulsa. Jedan od često isticanih pokazatelja kontrole impulsa jeste adekvatan i optimalan unos hrane i pića u organizam. Osobe sa niskom samokontrolom imaju problem sa kontrolom impulsa, a time često imaju i poremećaje vezane za unos hrane i pića, ali i drugih supstanci (npr. psihoaktivnih supstanci) u organizam. Nasuprot tome, osobe koje imaju adekvatno razvijenu sposobnost samokontrole rjeđe će imati gore navedene poremećaje;
- c) Mnogi psihički poremećaji uključuju i neuspjeh u samokontroli. Slabija samokontrola može biti i uzrok, ali i posljedica određenih psihičkih smetnji. Naime, slaba samokontrola je jedan od indikatora različitih mentalnih poremećaja, koji su definisani u Međunarodnoj klasifikaciji mentalnih poremećaja (ICD-11) i Dijagnostičkom i statističkom priručniku za psihičke poremećaje (DSM-5), ali isto tako se može javiti kao posljedica postojanja psihičkih poteškoća, koji utiču na smanjivanje kapaciteta za kontrolu impulsa, emocija i ponašanja. Sposobnost samokontrole je povezana i sa kvalitetom interpersonalnih odnosa. Jaka samokontrola može osobu učiniti puno privlačnijom potencijalnom partneru i doprinijeti poboljšanju interpersonalnih odnosa na različite načine. Samokontrola je direktno povezana sa harmonijom u odnosima;
- d) Osjećanja krivice i stida, kao emocije koje su povezane sa moralnim rezonovanjem, su takođe značajno povezane sa kapacitetom za samokontrolu. Osobe koje imaju visoku samokontrolu češće će za svoje neadekvatno ponašanje osjećati stid i krivicu i zahvaljujući samokontroli u sličnim okolnostima uspijevati da iskontrolišu sopstveno ponašanje.

Svi navedeni aspekti koji su se pokazali kao segmetni samokontrole mogu biti povezani i sa ispoljavanjem različitih oblika nasilnog ponašanja, pri čemu je provjera te povezanosti ujedno i

osnovni cilj ovog istraživanja. S obzirom na to da su se dosadašnja istraživanja, koja su dovodila u vezu samokontrolu i nasilno ponašanje (DeWal et al., 2007; Payne et al., 2010; Unnever i Cornell, 2003; Wiesner i Rab, 2015; Wright et al., 2016; Özbay i Köksoy, 2009) oslanjala na Teoriju samokontrole (Gottfredson i Hirschi, 1990), u ovom radu se krenulo od koncepta samokontrole autora Tangney et al. (2004). Gottfredson i Hirschi (1990) niskom samokontrolom objašnjavaju isključivo različite oblike kriminalnog ponašanja, dok Tangney et al. (2004) različitim nivoima samokontrole objašnjavaju sve oblike ponašanja sa kojima je moguće samokontrolu dovesti u vezu (školski uspjeh i uspjeh na poslu, poremećaje ishrane, moralno ponašanje itd.).

Problem istraživanja je operacionalizovan u smjeru utvrđivanja prediktivne vrijednosti dimenzija samokontrole, sa ciljem predviđanja eksternalizovanog i internalizovanog nasilnog ponašanja. Na osnovu dosadašnjih istraživanja o povezanosti samokontrole i eksternalizovanog nasilnog ponašanja (DeWal et al., 2007; Payne et al., 2010; Unnever i Cornell, 2003; Wiesner i Rab, 2015; Wright et al., 2016; Özbay i Köksoy, 2009), na osnovu rezultata istraživanja o povezanosti samokontrole i internalizovanog nasilnog ponašanja (de Ridder et al., 2012), te na osnovu povezanosti agresivnog ponašanja i samokontrole (DeWal et al., 2007) definisana je hipoteza da je na osnovu nivoa razvijenosti samokontrole moguće predviđati internalizovano i eksternalizovano nasilno ponašanje.

2. METOD

2.1 Uzorak

Uzorak su činili učenici završnih razreda srednjih škola. Ukupan uzorak ima 385 ispitanika, a učenici su anketirani u školama sa područja Pala, Istočnog Sarajeva, Višegrada, Prijedora i Banja Luke. U uzorku je zastupljeno 58.70% ispitanika ženskog pola. Raspon hronološkog uzrasta ispitanika se kretao između 16-23 godine, sa proslječnim uzrastom od 18 godina (40.52%). U odnosu na mjesto prebivališta, 51.91% ispitanika se izjasnilo da živi u gradu, 35.06% ispitanika se izjasnilo da živi u manjem mjestu, dok se 12.47% ispitanika izjasnilo da živi na selu.

2.2 Instrumenti

U istraživanju su primjenjena dva instrumenta: Skala za ispitivanje samokontrole i Skala za spitivanje učestalosti manifestovanja nasilnog ponašanja.

Skalu za ispitivanje samokontrole (Self-Control Scale - Tangney et al., 2004) čini 36 stavki, na koje ispitanici odgovaraju zaokruživanjem jednog od pet ponuđenih odgovora (1 – uopšte se ne slažem, a 5 – u potpunosti se slažem) u skladu sa tim koliko se sadržaj tvrdnje odnosi na njih. Skalu čini pet dimenzija i to: Opšta samodisciplina („Imam poteškoće da promijenim loše navike.“; Teško mi je ustati rano ujutro.“, Nikada ne prihvatam da radim ono što je loše za mene.“), Promišljenost („Kažem sve što mislim“, „Trošim mnogo novca.“, U momentu/trenutku mnoge stvari uradim nagonski.“), Zdrave navike („Uspješno odolijevam iskušenjima.“, Praktikujem aktivnosti koje su dobre za moje zdravlje.“, „Ponekad pretjerujem u konzumiranju alkohola/droge.“), Radne navike („Lijen/a sam.“, „Uvijek radim ili učim po cijelu noć, da bih stigao/la završiti posao u zadnji momenat.“, Uživavanje i zabava me ponekad sprječavaju da završim posao.“) i Pouzdanost („Ljudi mogu računati na mene, jer se uvijek držim dogovora.“, „Često mijenjam mišljenje.“, „Ja sam pouzdana osoba.“). Veći broj bodova znači veći nivo

samokontrole. Kronbah-alfa koeficijent pouzdanosti za izvornu skalu je bio 0.89, dok je u ovom istraživanju 0.78 što ukazuje na zadovoljavajuću pouzdanost.

Skalu za ispitivanje nasilnog ponašanja (Koledin, 2016) čini 10 stavki i to 4 stavke koje se odnose na ispitivanje internalizovanog nasilja (konzumiranje cigareta, alkohola, psihoaktivnih supstanci i kockanje) i 6 stavki koje se odnose na ispitivanje eksternalizovanog nasilja (nanošenje tjelesnih povreda, učestvovanje u tučama, seksualno uznemiravanje itd.). Skala je trostepena, a zadatak ispitanika je da u skladu sa tim koliko puta su manifestovali navedeni oblik ponašanja zaokruže jedan od tri ponuđena odgovora (1 – nikada, 2 – nekoliko puta, 3 – veoma često). Manji broj bodova podrazumijeva rjeđe ispoljavanje nasilnog ponašanja. Kronbah-alfa koeficijent za skalu u cjelini je 0.82. S obzirom na to da su u analizi krištene subskale, koeficijenti pouzdanosti su sljedeći; internalizovano nasilje 0.80, eksternalizovano nasilje 0.86. Zaključak je da i instrument i u cjelini, a i u odnosu na subskale ima adekvatnu pouzdanost.

3. REZULTATI

Na osnovu postupka regresione analize procijenjena je linearna kombinacija nezavisnih prediktorskih varijabli sa ciljem predviđanja zavisne, kriterijske varijable. Zavisna, kriterijska varijabla je nasilno ponašanje tj. internalizovano i eksternalizovano nasilno ponašanje. Nezavisne varijable, tj. prediktori su dimenzije samokontrole i to: Opšta disciplina, Promišljenost, Zdrave navike, Radne navike i Pouzdanost.

Na osnovu dobijenih rezultata koeficijent korelacije između internalizovanog nasilnog ponašanja i skupa prediktora koji čine dimenzije samokontrole iznosi 0.429 i statistički je značajan na nivou 0.01. što upućuje na zaključak da između internalizovanog nasilnog ponašanja i dimenzija samokontrole postoji značajna povezanost. Veličine i predznaci parcijalnih odnosa prediktorskih varijabli su prikazani u tabeli 1.

Tabela 1. Doprinos pojedinačnih varijabli regresionoj funkciji za internalizovano nasilno ponašanje

Prediktori	Beta	t	Sig.
Opšta samodisciplina	-0.135	-1.998	0.047
Promišljenost	-0.183	-3.205	0.001
Zdrave navike	-0.331	-5.323	0.000
Radne navike	0.051	.813	0.417
Pouzdanost	-0.130	-2.155	0.032

U skupu prediktora, četiri od pet analiziranih dimenzija se pokazalo statistički značajno. Najveći parcijalni odnos u objašnjenju individualnih razlika u odnosu na samokontrolu i internalizovano nasilno ponašanje ima dimenzija Zdrave navike ($\beta = -0.331$), koja se odnosi na tendenciju ka zdravom načinu života, a nakon ove dimenzije značajan parcijalni odnos u objašnjenju ima dimenzija Promišljenost ($\beta = -0.183$), koja se prema sadržaju stavki koje je čine odnosi na impulsivnost. Značajni prediktori su i dimenzija Pouzdanost ($\beta = -0.130$), koja se odnosi na pouzdanost u interakciji sa drugim ljudima, te dimenzija Opšta samodisciplina ($\beta = -0.135$), koja se odnosi na sposobnost kontrole sopstvenog ponašanja. Jedino se dimenzija Radne navike, nije pokazala kao značajan prediktor internalizovanog nasilnog ponašanja.

Analizirajući odnos između eksternalizovanog nasilnog ponašanja i skupa prediktora koji čine dimenzije samokontrola, na osnovu dobijenih rezultata moguće je zaključiti da i u ovom slučaju postoji povezanost. Naime, koeficijent korelacije između zavisne varijable i skupa prediktora iznosi 0.340 i značajan je na nivou 0.01. Veličine i predznaci parcijalnih odnosa prediktorskih varijabli su prikazani u tabeli 2.

Tabela 2. Doprinos pojedinačnih varijabli regresionoj funkciji za eksternalizovano nasilno ponašanje

Prediktori	Beta	t	Sig.
Opšta samodisciplina	-.141	-1.997	.047
Promišljenost	-.051	-.858	.391
Zdrave navike	-.285	-4.409	.000
Radne navike	.051	.781	.435
Pouzdanost	.083	1.318	.188

Na osnovu prikazanih rezultata zaključak je da su se u skupu prediktora dvije od pet dimenzija izdvojile kao značajne. Dimenzija Zdrave navike ($\beta = -0.285$) se i u kontekstu predviđanja eksternalizovanog nasilnog ponašanja izdvojila kao najznačajniji prediktor, a odmah iza nje je dimenzija Opšta samodisciplina ($\beta = -0.141$). Drugim riječima, slabija briga za sopstveno zdravlje i slabija kontrola sopstvenog ponašanja značajno predviđaju eksternalizovano nasilno ponašanje. Preostale tri dimenzije se nisu pokazale kao značajni prediktori.

4. DISKUSIJA

S obzirom na to da je kapacitet za samokontrolu jedan od značajnih mehanizama adaptacije, te da su ljudi koji su optimalno usklađeni sa okruženjem ujedno srećniji i fizički i mentalno zdraviji (Tangney et al., 2004), svako istraživanje koje u svom problemu ima analizu odnosa između tako značajne sposobnosti pojedinca i različitih oblika ponašanja predstavlja doprinos nastojanjima nauke da otkrije koje to individualne karakteristike doprinose povećavanju kvaliteta života i smanjivanju intenziteta ponašanja koji taj kvalitet slabe. Značaj proučavanja koncepta samokontrola je posebno prepoznat na polju kontrole različitih oblika društveno neprihvatljivih ponašanja, sa naglaskom na ponašanja koja su uzrokovana nemogućnošću kontrole impulsa, poput različitih oblika zavisnosti i agresivnog, a time i nasilnog ponašanja.

Dobijeni rezultati su u skladu sa rezultatima prethodnih istraživanja, pri čemu je potvrđeno da je snižena sposobnost samokontrola značajn prediktor nasilnog ponašanja, pri čemu osobe koje češće ispoljavaju različite oblike internalizovanog nasilnog ponašanja (češće konzumiraju cigarete, prekomjerno konzumiraju alkohol, zloupotrebljavaju psihoaktivne supstance i češće se kockaju) imaju poteškoće u kontroli misli, emocija i ponašanja.

Ukoliko se dimenzije analiziraju posebno, zaključak je da su osobe koje ne vode računa o svom zdravlju, koje su sklone impulsivnom reagovanju, koje nisu pouzdane u kontaktu sa drugim ljudima, te osobe koje imaju poteškoće u kontroli sopstvenog ponašanja sklonije internalizovanom nasilju.

Na osnovu slabije samokontrola je moguće predvidjeti i nasilno ponašanje koje je okrenuto ka drugim ljudima, kao što je učestvovanje u tučama, nanošenje tjelesnih povreda drugima, sek-

sualno uznemiravanje, te oštećivanje tuđe imovine. U tom kontekstu, ove osobe slabije vode računa o svom zdravlju i imaju poteškoće u kontroli spostvenog ponašanja.

Razliku u broju dimenzija samokontrole na osnovu kojih je moguće predviđati nasilno ponašanje moguće je objasniti prirodom samog nasilnog ponašanja, te sadržajem dimenzija samokontrole. Očekivano je bilo da će se na osnovu ispitivanih dimenzija bolje predviđati internalizovano, nego eksternalizovano ponašanje. S obzirom na to da su ispitivani adiktivni oblici ponašanja koji u svojoj osnovi, po definiciji imaju slabiju kontrolu impulsa (Brlas, 2012; Heather i Stockwell, 2004; Heyman, 2009), koja čini dimenziju Promišljenost, što za posljedicu ima i slabiju kontrolu spostvenog ponašanja (Opšta samodisciplina), te da osobe koje ispoljavaju takvo ponašanje upravo lošim navikama oštećuju svoje zdravlje (Zdrave navike) i stilom života kojim žive postaju neodgovorni i nepuzdani u socijalnim interakcijama (Pouzdanost), razumljivo je da imaju slabiju samokontrolu u cjelini.

Pored toga što je na osnovu dobijenih rezultata potvrđena teza o prediktivnoj moći samokontrole u kontekstu predviđanja nasilnog ponašanja, koja je potvrđena i rezultatima ranijih istraživanja, prednost sprovedenog istraživanja jeste i u odabiru instrumenta za procjenu samokontrole. Naime, u dosadašnjim istraživanjima sa sličnim problemom najčešće je teorijsko utemeljenje bilo u Teoriji samokontrole (Gottfredson i Hirschi, 1990), pri čemu je u skladu sa tim korišten i instrument sa stavkama i dimenzijama koje su konstruisane u svjetlu navedene teorije. U ovom istraživanju se krenulo od shvatanja samokontrole kao sposobnosti prevazilaženja ili promjene ponašanja u skladu sa stimulusima iz spoljašnjeg okruženja (Tangney et al., 2004). Na taj način je korišten instrument za procjenu samokontrole koji je u skladu sa istaknutom definicijom i konceptom samokontrole u okviru kog je mjerni instrument konstruisan. Potvrda o mogućnosti predviđanja internalizovanog i eksternalizovanog nasilnog ponašanja, na osnovu analiziranih dimenzija samokontrole, je u tom kontekstu još značajnija.

Ograničenje istraživanja predstavlja odabir uzorka, pri čemu bi u budućim istraživanjima bilo korisno napraviti adekvatnu uzrasnu strukturu ispitanika. U narednim istraživanjima bilo bi korisno i odabrati uzorak ispitanika koji su registrovani kao izvršioci krivičnih djela sa elementima nasilja. Na taj način bi se otklonio nedostatak prikupljanja podataka na osnovu samoiskaza ispitanika (u kontekstu manifestovanja nasilnog ponašanja), pri čemu je u takvim slučajevima uvijek upitna njihova iskrenost. Pored navedenog, bilo bi korisno napraviti i komparativnu analizu rezultata na različitim skalama samokontrole, na istom uzorku. U tom kontekstu bi bilo zanimljivo koristiti skalu za ispitivanje samokontrole (Self-Control Scale - Tangney et al., 2004), koja je korištena u ovom istraživanju, te skalu za ispitivanje samokontrole koja se koristi za provjeru Teorije samokontrole (Low Self-Control Scale - Grasmick et al., 1993). Dobijeni rezultati bi išli u prilog kako boljeg razumijevanja koncepta samokontrole u kontekstu nasilnog ponašanja, tako i njegovog uspješnijeg predviđanja.

Na temelju rezultata istraživanja, može se izvesti generalni zaključak o tome da je osnovna hipoteza o mogućnosti predviđanja internalizovanog i eksternalizovanog nasilnog ponašanja na osnovu nivoa razvijenosti samokontrole potvrđena, pri čemu se dobijeni rezultati potvrdili značaj koncepta samokontrole za razumijevanje ponašnja, u konkretnom slučaju, internalizovanog i eksternalizovanog nasilja.

Literatura:

- Brlas, S. (2012). *Važno je ne započeti: neki temeljni pojmovi psihologije ovisnosti*. Zavod za javni zdravstvo Sveti Rok.
- de Ridder, D. T., Lensvelt-Mulders, G., Finkenauer, C., Stok, F. M., & Baumeister, R. F. (2012). Taking Stock of Self-Control: A Meta-Analysis of How Trait Self-Control Relates to a Wide Range of Behaviors. *Personality and Social Psychology, 16*(2), 76-99. <https://doi.org/10.1177/1088868311418749>
- DeWal, N. C., F. B. R., Stillman, T. F., & Gailliot, M. T. (2007). Violence restrained: Effects of self-regulation and its depletion on aggression. *Journal of Experimental Social Psychology, 43*, 62–76. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2005.12.005>
- Durrant, R. (2018). *An Introduction to Criminal Psychology*. Routledge.
- Gottfredson, M. R. (2018). Violence, Self- Control Theory and Criminal. In A. T. Vazsonyi, D. J. Flannery, & M. DeLisi, *The Cambridge Handbook of Violent Behavior and Aggression* (str. 301-323). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316847992.018>
- Gottfredson, M. R., & Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*. Stanford University Press.
- Grasmick, H. G., Tittle, C. R., Bursik, R. J., & Arneklev, B. J. (1993). Testing the core empirical implications of Gottfredson and Hirschi's general theory of crime. *Journal of Research in Crime and Delinquency, 30*, 5-29. <https://doi.org/10.1177/0022427893030001002>
- Heather, N., & Stockwell, T. (2004). *The Essential Handbook of Treatment and Prevention of Alcohol Problems*. John Wiley & Sons Ltd.
- Heyman, G. M. (2009). *Addiction: A Disorder of Choice*. Harvard University Press.
- Koledin, G. (2016). *Kriminogeno ponašanje i mogućnost predviđanja*. Grafid.
- Özbay, Ö., & Köksoy, O. (2009). Is Low Self-Control Associated With Violence Among Youths in Turkey? *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 53*(2), 145-167. <https://doi.org/10.1177/0306624X08314577>
- Payne, B. K., Higgins, G. E., & Blackwell, B. (2010). Exploring the link between self-control and partner violence: Bad parenting or general criminals. *Journal of Criminal Justice, 38*, 1015-1021. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2010.07.003>
- Tangney, J. P., Baumeister, R. F., & Luzio Boone, A. (2004). High Self-Control Predicts Good Adjustment, Less Pathology, Better Grades, and Interpersonal Success. *Journal of Personality, 72*(2), 271-324. <https://doi.org/10.1111/j.0022-3506.2004.00263.x>
- Unnever, J. D., & Cornell, D. G. (2003). Bullying, Self-Control, and ADHD. *Journal of Interpersonal Violence, 18*, 129-147. <https://doi.org/10.1177/0886260502238731>
- Wiesner, M., & Rab, S. (2015). Self-Control and Lifestyles: Associations to Juvenile Offending, Violent Victimization, and Witnessing Violence. *An International Journal of Evidence-based Research, Policy, and Practice, 10*(2), 1-25. <https://doi.org/10.1080/15564886.2014.941520>
- Wright, J. P., Morgan, M. A., Almeida, P. R., Almosaed, N. F., Moghrabi, S. S., & Bashatah, F. S. (2016). Malevolent Forces: Self-Control, the Dark Triad, and Crime. *Youth Violence and Juvenile Justice, 1-25*. <https://doi.org/10.1177/1541204016667995>

SELF-CONTROL IN THE FUNCTION OF PREDICTING INTERNALIZED AND EXTERNALIZED VIOLENT BEHAVIOR

Preliminary note

Abstract

The importance of studying the concept of self-control, as one of the mechanisms of adaptation, is especially recognized in the field of controlling various forms of socially unacceptable behaviors, and thus violent behavior. The research was conducted with the aim to explore the predictive power of self-control in the context of internalized and externalized violent behavior. The sample was 385 final-grade high school students. As the measuring instruments, the self-control scale as well as the scale for examining the frequency of manifested internalized and externalized violent behavior have been used. Linear regression analysis has been applied. Results show that dimensions of self-control Healthy habits ($\beta = -0.331$), Deliberate ($\beta = -0.183$), Reliability ($\beta = -0.130$) and General capacity for self-discipline ($\beta = -0.135$) significantly predicts internalized violent behavior, dimensions Healthy habits ($\beta = -0.285$) and General capacity for self-discipline ($\beta = -0.141$) predicts externalized violent behavior. The importance of the concept of self-control for understanding behavior has been reaffirmed, by emphasizing the manifestation of internalized and externalized violent behavior.

Key words: Self-control, internalized violent behavior, externalized violent behavior

Podaci o autoru

Gorjana Vujović, Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, Katedra za psihologiju.
E-mail: gorjana.vujovic@ff.ues.rs.ba

NAČELO NE BIS IN IDEM U ODNOSU NA TUŽILAČKU ODLUKU I NEKE SUDSKE ODLUKE U KRIVIČNOM POSTUPKU

Pregledni naučni rad

Primljeno/Received: 18. 10. 2020.
Prihvaćeno/Accepted: 24.11. 2020.

Milijana BUHA

Sažetak

U ovom radu se diskutuje da li je moguće ponovo suditi istom licu za isto djelo ako je naredbom obustavljena istraga iz nekih meritornih razloga i ako je zaključen sporazum o priznanju krivice između stranka u krivičnom postupku. Zanimljivo je i pitanje da li se načelo *ne bis in idem* odnosi i na rješenja sudije za prethodno saslušanje kojim se prihvataju ili odbijaju sve tačke optužbe. Protiv pomenutih sudskih odluka, sporazuma o priznanju krivice i rješenja kojim se prihvataju ili odbijaju sve tačke optužbe dozvoljena je žalba i ove sudske odluke postaju pravnosnažne, što bi značilo da se i na ove sudske odluke odnosi načelo *ne bis in idem*. Tužilačke odluke u krivičnom postupku nisu podložne sudskoj kontroli niti je protiv istih moguća upotreba pravnog lijeka, žalbe radi čega tužilačke odluke ne mogu dobiti status pravnosnažno presuđene stvari ni u situacijama kada je obustavljen krivični postupak iz meritornih razloga.

Ključne riječi

obustava istrage, sporazum o priznanju krivice, *ne bis in idem*

1. Uvod

Načela u krivičnom postupku su osnovne ili opšte ideje, dok postoje i shvatanja da je riječ o postavkama za sagledavanje i rješavanje problema u krivičnom postupku (Dimitrijević, 1976). Načela u krivičnom postupku su u službi i zaštiti osnovnih ljudskih prava i onih tekovina koje se smatraju obilježjima pravne države. Zabrana ponovnog suđenja za isto krivično djelo prije svega je jedno od osnovnih ljudskih prava koje dominira u odnosu na druga načela u krivičnom postupku. U nekim krivičnim zakonodavstvima načelo *ne bis in idem* ima prevagu u odnosu na načelo istine. Stoga se kao pitanja nameću da li je utvrđivanje istine cilj krivičnog postupka ili procesno načelo, kao i ako je procesno načelo, kakav je položaj istine na ljestvici krivičnoprocesnih načela (Sijerčić-Čolić, 2012).

Načelo *ne bis in idem* u krivičnom postupku je definisano kao jedno od osnovnih načela krivičnog postupka. Ovo načelo je temelj pravne sigurnosti građana u pravni poredak jedne države, jer je onemogućeno dva puta suđenje istom licu za isto djelo za koje je već suđeno i za koje je donesena pravnosnažna sudska odluka, ali nije isključena mogućnost ponovnog gonjenja lica protiv koga je već jednom pokrenut krivični postupak, iako je isti obustavljen. O istoj krivičnoj stvari, zakonodavac ne smije propustiti da zabrani višestruko suđenje, a okrivljeni se prava na obnovu postupka u svoju korist može odreći samo za sebe, ali se ne može odreći učinka načela *ne bis in idem* (Krapac, 2015).

Presuđeno djelo je ako su kumulativno ispunjeni uslovi, a odnose se na činjenicu da je licu za isto djelo suđeno, a drugi uslov da je donesena pravnosnažna sudska odluka. Tako da, prema slovu zakona neće postojati procesna prepreka suđenja ponovo za isto djelo, ako nije riječ o pravnosnažnom završenom predmetu. Shodno navedenom, dao bi se izvesti zaključak da je načelo *ne bis in idem* odnosi samo na pravnosnažno okončane postupke, a ne i na procesnu prepreku *litispentio*.

Načelu *ne bis in idem* treba priznati širi domašaj i da se odnosi na procesnu prepreku *litispentio* (Buha, 2016) i onemogućiti pokretanja postupka povodom iste stvari o kojoj je već pokrenut postupak, što je smisleno i sa stanovišta drugih instituta u krivičnom procesnom pravu, kao što je sukob nadležnosti. Prostora za priznanje šireg domašaja načela ne dva puta o istom ima, imajući u vidu i član 232. stav 3. Zakona o krivičnom postupku Republike Srpske (u daljem tekstu ZKP RS), jer zakonodavac samo u jednoj situaciji dozvoljava ponovo otvaranje postupka povodom istog djela, a to je ako se pribave dokazi o izvršenju tog krivičnog djela (Halilović, 2013). Stoga se kao pitanje nameće, da li je dobro spriječiti ponovo otvaranje istrage kada je obustavljena iz drugih razloga propisanih u članu 232. ZKP RS.¹ Možda bi bilo dobro spriječiti ponovo otvaranje istrage povodom istog djela protiv istog lica samo kada je postupak obustavljen iz razloga što je nastupila zastarjelost krivičnog gonjenja, djelo amnestirano ili pomilovano, ali kada bi takve tužilačke odluke bile predmet sudske kontrole. U krivičnom procesnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine danas nema ni sudske kontrole tužilaških odluka, a i prava oštećenog su marginalizovana, (Buha, 2020) što nažalost čini opravdanim da se ponovo otvara istraga i u prethodno pomenutim slučajevima.

U našem krivičnom postupku načelo *ne bis in idem* ima relativno dejstvo, s obzirom na činjenicu da je dozvoljeno ponavljanje postupka na štetu optuženog, ako se dokaže da je presuda kojom se optužba odbija donesena radi toga što je tužilac počinio krivično djelo zloupotrebe službene družnosti ili neko drugo krivično djelo, kako je to i propisano članom 334. ZKP RS, kao i istim članom Zakona o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu ZKP FBiH). Ponavljanje postupka protiv optuženog uslovljeno je činjenicom postojanja pravnosnažne sudske odluke protiv tužioca da je zloupotrebio službenu dužnost radi čega je i odustao od optužbe.

¹ Zakonom je propisano da će tužilac obustaviti istragu ako djelo koje je učini osumnjičeni nije krivično djelo, ako postoje okolnosti koje isključuju krivicu, djelo obuhvaćeno amnestijom, pomilovanjem ili zastarjelošću.

2. Načelo *ne bis in idem* i tužilačke odluke u krivičnom postupku

Zakonodavac nemogućnost ponovnog suđenja vezuje za postojanje sudskih odluka (Simović, 2019), bilo materijalne ili formalne sudske odluke.

U ovom djelu rada razmatrano je da li je opravdano onemogućiti ponovo suđenje, odnosno pokretanje krivičnog postupka protiv nekih tužilačkih odluka u krivičnom postupku. Zakonodavac daje mogućnost da tužilac donese naredbu o nesprovođenju istrage ako je nastupila zastarjelost ili ako je djelo obuhvaćeno amnestijom ili pomilovanjem ili ako postoje druge okolnosti koje isključuju krivično gonjenje. Svakako bi te druge okolnosti koje isključuju krivično gonjenje bile da je optuženo lice već povodom optuženog djela već pravnosnažno oslobođeno, osuđeno ili obustavljen postupak. Zakonom je isključena mogućnost ponovnog suđenja, ali ne i mogućnost ponovnog otvaranja postupka, ako je tužilac donio odluku o nesprovođenju istrage iz istih razloga zbog kojih se može donijeti presuda kojom se optužba odbija. Tako da se kao pitanje nameće koliko je ovakva pravna praznina u duhu načela *ne bis in idem*.

Krivično procesno zakonodavstvo Republike Srpske poznaje jednu više okolnost koja nužno znači donošenje naredbe o obustavi istrage, a to je da postoje okolnosti koje isključuju krivicu, dok ovakva okolnost nije pravni osnov za obustavu istrage u Federaciji Bosne i Hercegovine, član 239. stav 1. ZKP FBiH. Smatramo da rješenje sa kojim se susrećemo u Federaciji je bolje, jer se sužava krug okolnosti koje tužilac utvrđuje, a koje dovode do obustave istrage. O krivici kao subjektivnom elementu bića krivičnog djela i okolnostima koje isključuju krivicu je pitanje koje isključivo treba rezervisati za sud.

Načelo *ne bis in idem* ne obuhvata određene odluke tužioca, radi čega se mogu pojaviti određeni problemi u praksi, kao primjer se u literaturi navodi rješenje o odbacivanju krivične prijave. Ponovo pokretanje krivičnog postupka nije sporno kada nije bilo potrebnog odobrenja za krivičnim gonjenjem nekog lica ali su se naknadno stekli uslovi, jer je odobrenje pribavljeno ili su prevaziđeni kako u teoriji kažu „dokazni defeciti“ koji otežava krivično gonjenje (Škulić, 2019). Međutim, kao sporne situacije koje se navode kao moguće u praksi su slučajevi kada tužilac, postupajući u skladu sa principom legaliteta, odbaci krivičnu prijavu a kasnije ponovo pokrene postupak u odnosu na to isto lice i isto djelo. Načelo oportuniteta daje pravo tužiocu da ocijeni da li je u datoj situaciji tj. konkretnom slučaju cjelishodno i svrsishodno krivično gonjenje optuženog lica s obzirom na težinu djela i radnje koje je optuženi preduzeo po izvršenom krivičnom djelu u smislu otklanjanja štetnih posljedica nastalih izvršenim djelom. U krivičnom postupku Republike Srpske, pa tako i Federacije, kao i u BiH, nije propoznat značaj i uloga načela oportuniteta krivičnog gonjenja koje daje diskreciono pravo tužiocu da donese odluku da li ima smisla i svrhe za krivičnim gonjenjem u nekim slučajevima izvršenja „lakših“ krivičnih djela.

U zakonu je propisano da će se obustaviti istraga ako tužilac u istrazi ustanovi da djelo nije krivično djelo, ako tužilac ustanovi da postoje okolnosti koje isključuju krivicu ovo su neki od slučajeva kada se može obustaviti istraga. Ova dva slučaja posebno izdvajamo, jer je zanimljivo da u stavu 3. člana 232. ZKP RS, kao i stav 3. član 239. ZKP FBiH se propisuje da će tužilac ponovo otvoriti istragu ako se pojave dokazi o izvršenom djelu (Mujanović, Datzler, Fazlić, 2018). Ovaj stav je imperativan i nalaže obavezu ponovo otvaranja istrage ako se pojave dokazi o krivičnom djelu.

U pogledu drugih zakonskih razlozlog za obustavu istrage, nije propisana zakonom obaveza tužiocu da ponovo pokreće postupak povodom istog pitanja o koje je već odlučio u naredbi o

obustavi istrage. Tužilac ako obustavi istragu zato što je u istrazi utvrdio da djelo nije krivično djelo ili postoje okolnosti koje isključuju krivicu, zakonom nije propisno da se može ponovo otvoriti istraga, ali nije ni zabranjeno ponovo otvaranje istrage što je u skladu sa latinskom izrekom *quod lege non prohibitum, licitum est*. Kada je istraga obustavljena zato što je u istrazi utvrđeno da djelo nije krivično djelo ili da postoje okolnosti koje isključuju krivicu, može se ponovo otvoriti istraga, jer izričito zakonom nije zabranjeno otvaranje ponove istrage u ovim slučajevima, a osnovno načelo krivičnog postupka *ne bis in idem* sprečava ponovo suđenje, ako je povodom istog djela donesena pravnosnažna sudska odluka. Naredba o obustavi istrage iz prethodno pomenutih razloga nije sudska nego tužilačka odluka, a i ista nije ni pravnosnažna, te se u odnosu na naredbu ne odnosi načelo *ne bis in idem*.

Teza da naredba o obustavi istrage se ne može smatrati presuđenom stvari koja sprečava ponovo otvaranje postupka i suđenje za isto djelo protiv istog lica je našla svoje uporište i u sudskoj odluci Vrhovnog suda Federacije Bosne i Hercegovine.² Presudom Kantonalnog suda u Sarajevu donesena je presuda kojom se optužba odbija na osnovu člana 298. stav 1. tačke d) ZKP FBiH, jer je stvar presuđena protiv optuženih koji se terete za krivično djelo zloupotrebe službenog položaja, a protiv istih je donesena samo naredba o obustavi istrage. Kantonalni sud u Sarajevu je potvrdio presude prvostepenog suda, Opštinskog suda u Sarajevu koji je u svojoj presudi utvrdio da nema osnova za suđenje optuženih lica, jer je riječ o presuđenoj stvari, jer je protiv optuženih naredbom obustavljena istraga i da su time iscrpljeni razlozi za ponovo otvaranje postupka i suđenje protiv istih lica za isto djelo. Da je ovakva odluka suda nezakonita svjednoči i žalba kantonalnog tužioca u Sarajevu. Odluka opštinskog, pa i kantonalnog suda u Sarajevu da je presuđeno djelo u pogledu koga je obustavljena istraga naredbom nije naišla na razumijevanje kod kantonalnog tužioca u Sarajevu i uložena žalba zbog bitnih povreda krivičnog postupka, pogrešno i nepotpunu utvrđenog činjeničnog zakona i zbog povrede krivičnog zakona. Kantonalni tužilac u svojoj žalbi tvrdi da naredba o obustavi istrage koju je donio ranije postupajući tužilac nikada nije postala pravnosnažna, jer naredba nije odluka koju je donio sud nakon provedenog suđenja. Naredba o obustavi istrage je bila osnov za donošenje presude Kantonalnog suda u Sarajevu kojom se optužba odbija, jer je riječ o presuđenoj stvari. Ovakva presuda isprovocirala je kantonalnog tužioca da uloži žalbu na pomenutu presudu Vrhovnom sudu Federacije Bosne i Hercegovine te je žalba uvažena i predmet vraćen na ponovo suđenje.

Vrhovni sud Federacije Bosne i Hercegovine u prethodno pomenutoj odluci, razmatrajući pitanje može li se naredba o obustavi istrage smatrati presuđenom stvari i biti osnov da donošenje presude kojom se optužba odbija prema član 298. stav 1. tačka d) ZKP FBiH, ukazao je da se presuda kojom se optužba odbija donosi ako je optuženi za isto djelo pravnosnažno oslobođen, osuđen, ili je postupak protiv njega rješenjem pravnosnažno obustavljen, a ne radi se o rješenju iz člana 342. ZKP FBiH a koji se mogu dovesti u vezu sa članom 4. ZKP FBiH. Takođe, Vrhovni sud Federacije navodi da u pobijenoj presudi prvostepeni sud nije dao razloge koji bi bili u vezi sa članom 4. ZKP FBiH koji se odnosi na načelo *ne bis in idem* i član 298. stav 1. tačka d) ZKP FBiH.

Još jedan od razloga koji je zanimljiv za donošenje odluke o obustavi postupka, tačnije naredbe o obustavi istrage je činjenica da je tokom istrage utvrđeno da djelo koje je učinjeno nije krivič-

² Presuda Vrhovnog suda Federacije Bosne i Hercegovine, broj: 09 0 K 016947 18 Kž 4, Sarajevo, 21.10.2019. godine

no djelo, član 232. stav 1. tačka a) ZKP RS, član 239. stav .1 tačka a) ZKP FBiH. Krivičnim zakonom Republike Srpske ali i krivičnim zakonom FBiH je propisano da nije krivično djelo zanemarljivo opasno djelo, odnosno beznačajno djelo (član 25. KZ RS, član 25 KZ FBiH). Stoga kada u istrazi tužilac utvrdi da je riječ o zanemarljivo opasnom djelu tj. da djelo koje je predmet krivične prijave nije krivično djelo tužilac će obustaviti istragu, postupajući u skladu sa načelom legaliteta, odnosno oportuniteta krivičnog gonjenja.

Odluku, da li djelo ima obilježja krivičnog djela i ima li mjesta krivičnom gonjenju, donosi tužilac, u skladu sa načelima legaliteta krivičnog gonjenja, odnosno načelom oportuniteta krivičnog gonjenja. Zanemarljivo opasno djelo je objektivno subjektivana kategorija, jer prilikom ocjene njegovog postojanja ulaze okolnosti koje su vezane i za djelo i za učinioca krivičnog djela (Delić, 2014), (Stojanović, 2013). Naime, djelo mora biti bagatelno kako u objektivnom tako i u subjektivnom smislu. Odluku da je riječ o zanemarljivom opasnom djelu i da radi toga nema krivičnog gonjenja, jer djelo nema obilježja krivičnog djela, donosi tužilac u skladu sa principima legaliteta i akuzatornosti krivičnog gonjenja. Tužilac nema mjesta da provodi istragu ako neko djelo nema obilježja krivičnog djela, što je i u skladu sa članom 224. ZKP RS. Naime, u nekim situacijama bi bilo smisljeno da se onemoguću ponovo pokretanje postupka povodom djela o kojem je tužilac donio odluku da nema obilježja krivičnog djela, jer je riječ o meritornoj odluci tužioca, ali opet pod uslovom da postoji sudska kontrola tužilačkih odluka.

Zakonom je jasno propisano da će se obustaviti istraga ako djelo nije krivično djelo, kao što je slučaj kod zanemarljivo opasnog djela, u takvim situacijama je tužiocu omogućeno da ako je jednom odbacio prijavu, ponovo pokrene postupak protiv istog lica za isto djelo. Međutim, koliko je ovakvo postupanje legitimno i pravično prema optuženima upitno je, jer se o njegovoj optužbi već izjasnio tužilac u skladu sa načelom legaliteta krivičnog gonjenja, odnosno oportuniteta. Stoga, opravdano neki teoretičari zastupaju stav da nema mjesta ponovo gonjenju i da je poželjno da zakonodavac prepozna kao legitimnu nemogućnost ponovo gonjenja u situaciji kada je tužilac odbacio krivičnu prijavu, jer je postupao po načelu oportuniteta krivičnog gonjenja (Škulić, 2018).

3. Načelo *ne bis in idem* u odnosu na sporazum o priznanju krivice

Sporazum o priznanju krivičnog djela predstavlja pismenu saglasnost volja okrivljenog i javnog tužioca, čiji je glavni predmet određivanje sankcije okrivljenom koja će biti izrečena i bez održavanja glavnog pretresa, u zamjenu za njegovo priznanje krivice (Bajović, 2015). Prilikom pregovaranja o krivici tužilac može predložiti izricanje kazne ispod zakonskog minimuma kazne zatvora za to krivično djelo, odnosno blažu sankciju za osumnjičenog odnosno optuženog u skladu sa kaznama propisanim u krivičnom zakonu. Osnovni materijalni uslov za pregovaranja o krivici je činjenica negiranje krivice od strane optuženog na ročištu za izjašnjavaње o krivici. Obavezna je odbrana prilikom pregovaranja o krivici osumnjičenog odnosno optuženog sa tužiocem, jer zakon propisuje da osumnjičeni, odnosno optuženi i njegov branilac mogu zaključiti sporazum o priznanju krivice. Osumnjičeni, odnosno optuženi i njegov branilac mogu do završetka glavnog pretresa odnosno pretresa pred vijećem drugostepenog suda pregovarati sa tužiocem o uslovima priznanja krivice za izvršeno krivično djelo. Formalni uslovi se odnose na sačinjavanje sporazuma u pisanoj formi i dostavljanje uz sporazum i optužnice, sudiji za prethodno slaslušanje, odnosno sudiji ili vijeću zavisno od faze u kojoj je sačinjen sporazum među strankama u postupku.

Načelo *ne bis in idem* se odnosi i na sporazum o priznanju krivice, jer o sporazumu zaključenom među strankama u postupku odlučuje sud, stav 4. i 6. člana 246. ZKP RS. Našim zakonom nije definisano od koje faze krivičnog postupka se može zaključiti sporazum o priznanju krivice kao što je to slučaj u krivičnom postupku Srbije. S druge strane u ZKP RS je samo definisano da stranke u postupku i branioca mogu pregovarati o krivici do završetka glavnog pretresa, odnosno pretresa pred vijećem drugostepenog suda. Sporazum o priznanju krivice je sudska odluka koju je prihvatio sud i u odnosu na presudu o prihvatanju sporazuma o priznanju krivice je moguće primijeniti načelo *ne bis in idem*. Zakon kaže da se ne može ponovo suditi licu kome je suđeno pred sudom i donesena pravnosnažna sudska odluka. Sporazum o priznanju krivice koji je prihvatio sud je pravnosnažna sudska odluka, koja stiče svojstvo pravnosnažnosti kada isteknu rokovi za upotrebu redovnog pravnog lijeka. Žalba zbog odluke o krivičnoj sankciji nije moguće izjaviti na sporazum, povodom predložene krivične sankcije, kako je to izričito propisano članom 246. stav 6. tačka v) ZKP RS. Tako da je moguće izjaviti žalbu na sporazum povodom drugih žalbenih osnova kao na primjer, pogrešno i nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja, povrede krivičnog zakona.

U ocjeni pitanja od kog mometa odnosno od koje faze u krivičnom postupku se može zaključiti sporazum o priznanju krivice može poslužiti i stav 2. člana 246. ZKP RS koji propisuje da se sporazum o priznanju krivice ne može zaključiti ako se optuženi na ročištu za izjašnjavaње o krivici izjasni krivim. Riječ je o uslovu, negiranje krivice bez koga se ne može (*conditio sine qua non*) zaključiti sporazum o priznanju krivice. Stoga, zaključenje sporazuma o priznanju krivice među strankama nije moguće prije potvrđivanja optužnice, ali nije isključena mogućnost da stranke pregovaraju o krivici i prije zaključenja sporazuma.

Sporazum u pisanoj formi može da prihvati ili sudija za prethodno saslušanje, ili sud odnosno vijeće zavisno od faze u kojoj je sporazum zaključen i uz sporazum se sudu dostavlja optužnica. Kada sporazum o priznanju krivice prihvata sudija, ispituje uslove propisane u članu 246. stav 6. ZKP RS,³ ali da li sudi, jer član 4. ZKP RS propisuje da nema ponovo suđenja ako je već suđeno⁴ istom licu za isto djelo. Stoga, pitanje je može li se primijeniti načelo *ne bis in idem* i u odnosu na sporazum o priznanju krivice, posebno kada je prihvaćen od strane sudije za prethodno saslušanje. U teoriji neki autori identifikuju kao sporno pitanje odnosa načela *ne bis in idem* i sporazuma o priznanju krivice u situaciji kada tužilac odustane od krivičnog gonjenja u pogledu nekih krivičnih djela obuhvaćenih optužnicom (Škulić, 2018). Prilikom pregovaranja o krivici tužilac može da odustane od nekih krivičnih djela koja su obuhvaćena optužbom. Tako da se kao pitanje nameće da li je onemogućeno krivično gonjenje i u pogledu krivičnih djela od čijeg gonjenja je tužilac odustao prilikom pregovaranja sa optuženim. Problemi u vezi sa ovim pitanjem se javljaju, jer u sporazumu o priznanju krivice se ne navode krivična djela od kojih je tužilac odustao i tako neka djela iz potvrđene optužnice prepoznaju se kao krivična

³ Isti je član 246. ZKP FBiH kojim se definiše sporazum o priznanju krivice.

⁴ Suđenje u krivičnom postupku se odvija u skladu sa određenim načelima kao što su načelo javnosti, neposrednosti, kontradiktornosti, slobodne ocjene dokaza i sl. Kada je riječ o riješenju ili presudi kojom se prihvata sporazum tesko da bismo mogli reci da su ispitivana sva ova načela svojsvena suđenju u krivičnom postupku. Sudija i prilikom prihvatjanja sporazuma rukovodi se prthodno pomenutim načelima, ali upitno je u kojoj mjeri ova načela se provode kada sudija zakazuje ročište radi odlučivanju o sporazumu sačinjenom među strankama u postupku.

djela o kojima nije odlučivao sud, te u pogledu kojih bi praktično bilo moguće ponovo krivično gonjenje i suđenje.

4. Načelo *ne bis in idem* u odnosu na odluke o obustavi krivičnog postupka

Jedno od zanimljivih pitanja je svakako i pitanje odnosa načela *ne bis in idem* u krivičnom postupku i odluka o obustavi krivičnog postupka. Ovo pitanje je posebno zanimljivo, jer je obustava krivičnog postupka moguća kako na osnovu tužilačke odluke o obustavi postupka, tako i na osnovu sudske odluke o obustavi krivičnog postupka. Prije nego ponudimo neke odgovore o odnosu načela *ne bis in idem* u krivičnom postupku i odluke o obustavi postupka, nužno je odgovoriti na pitanje kada se obustavlja krivični postupak. Krivični postupak se obustavlja tužilačkom odlukom, naredbom o obustavi postupka, kada djelo nije krivično djelo, kada postoje okolnosti koje isključuju krivicu, kada nema dokaza o izvršenom djelu, kada je djelo obuhvaćeno amnestijom, pomilovanjem, zastarjelošću ili postoje druge okolnosti koje isključuju krivično gonjenje. Krivični postupak u Republici Srpskoj je moguće obustaviti kako naredbom o obustavi istrage, tako i rješenjem o obustavi postuka.⁵ Interesantno je da je zakonodavac daleko veća ovlašćenja dao tužiocu nego sudiji za prethodno saslušanje kada je riječ o razlozima za obustavu postupka. Zakonom je načelo *ne bis in idem* definisano kao osnovno načelo krivičnog postupka, a iz zakonske definicije proizlazi da je ovo načelo garancija samo za osuđeno, oslobođeno lici ili lice protiv koga je donesena presuda kojom se optužba odbija. Ovo načelo je „kočnica“ da ponovo bude optuženo lice koje je već za isto djelo osuđeno, oslobođeno ili protiv koga je pravnosnažno obustavljen postupak sudskom odlukom. Načelo *ne bis in idem* ne sprečava da jednom optuženo lice ponovo bude optuženo i pored činjenice da je jednom utvrđeno da nema „mjesta“ za krivičnim gonjenjem i donošenjem neke sudske odluke u krivičnom postupku. Praktično je moguća situacija da se ponovo otvori postupak, jer nije pravnosnažno riješen sudskom odlukom kako se to zahtijeva član 4. ZKP RS, FBiH. Međutim, iako se čini opravdanim da se u nekim situacijama kada je djelo amnestirano, pomilovano, zastarjelo onemogućiti ponovo otvaranje postupka, ako je naredbom obustavljena istraga, ovakvo rješenje ne bi bilo najsrećnije, jer u krivičnom postupku Republike Srpske ne postoji sudska kontrola tužilačke odluke. Tako da i teza da je osnovano nekim tužilačkim odlukama dati status konačnih odluka i time zaštititi optuženog „pada u vodu“, jer je marginalizovan položaj oštećenog u krivičnom postupku i ne postoji sudska kontrola tužilačke odluke (Buha, 2020).

Odlukom suda tj. rješenjem se može obustaviti krivični postupak u slučaju smrti osumnjičenog odnosno optuženog, član 215. ZKP RS, i u još jednoj situaciji je moguće obustaviti postupak i to ako tokom prekida postupka nastupi zastarjelost krivičnog gonjenja, član 382. stav 3. ZKP RS. Kako vidimo dva su slučaja kada sudija može obustaviti postupak, a u svim drugim slučajevima mora donijeti presudu kojom se optužba odbija ili oslobađajuću presudu. Prema članu 243. ZKP RS sudija za prethodno saslušanje kada primi optužnicu može ispitivati da li je sud nadležan i da li postoje okolnosti porpisane u članu 232. stav 1. tačka g) ZKP RS, to jeste ispitaće da li je nastupila zastarjelost krivičnog gonjenja, da li je djelo amnestirano ili pomilovano ili postoje druge okolnosti koje isključuju krivično gonjenje. Optuženi prethodnim prigovorima (član

⁵ Ista su zakonska rješenja i u krivičnom postupku Federacije, kao i u krivičnom postupku Bosne i Hercegovine.

248. ZKP RS) ne može da prigovara da djelo nije krivično djelo, da nema dokaza, da postoje okolnosti koje isključuju krivicu, što ukazuje na obavezu kada je podignuta optužnica da sudija za prethodno saslušanje ispituje samo formalne razloge i ne može da se upušta u osnovna pitanja krivičnog postupka, a to su da li ima djela i odgovornosti optuženog za djelo koje mu se stavlja na teret. Ovo su neke od odredaba krivičnog postupka koje smo izdvojili kako bismo napravili poređenje u ovlaštenima koja ima tužilac i sudija za prethodno saslušanje. Tužilac može obustaviti istragu jer djelo nije krivično djelo i postoje okolnosti koje isključuju krivicu, a iz istih tih razloga sudija za prethodno saslušanje ne može rješanjem obustaviti postupak.

Dakle, rješenje o obustavi postupka se donosi u dva slučaja u slučaju smrti osumnjičenog optuženog, i kada je nastupila zastarjelost krivičnog gonjenja tokom prekida krivičnog postupka. Protiv rješenja o obustavi postupka u pomenuta dva slučaja zakonom nije definisano da li je dozvoljena žalba ili nije. Pravilo je da što nije zabranjeno smatra se dozvoljenim, pa bismo mogli zaključiti da je protiv ovih rješenja dozvoljena žalba, o kojoj bi odlučivalo vanraspravno vijeće. Shodno tome, načelo *ne bis in idem* može se primijeniti i u odnosu na pravnosnažno rješenje o obustavi krivičnog postupka.

4. Zaključak

Načelo *ne bis in idem* je garancija samo za osuđeno, oslobođeno lice ili lice protiv koga je done-sena presuda kojom se optužba odbija. Zapreka ponovnom suđenju postoji i kada je doneseno pravnosnažno rješenje kojim se obustavlja krivični postupak. Ovo načelo je „kočnica“ da ponovo bude suđeno licu za koje je donesena pravnosnažna sudska odluka, ali da li je prepreka za ponovo krivično gonjenje. U duhu pravne sigurnosti je da se onemogućiti i ponovo gonjenje za presuđeno djelo.

Da li su tužilačke odluke predmet načela *ne bis in idem*. Poređenja radi naredba o obustavi istrage može se donijeti ako je nastupila zastarjelost ili je djelo amnestirano ili pomilovano, ili postoje okolnosti koje isključuju krivično gonjenje, a iz istih razloga može se donijeti presuda kojom se optužba odbija. Stoga se kao pitanje nameće da li bi bilo opravdano, samo u situaciji, kada je naredba o obustavi istrage donesena iz razloga što je nastupila zastarjelost krivičnog gonjenja ili je djelo amnestirano i pomilovano, da u takvim okolnostima povodom istog djela protiv istog lica se onemogućiti ponovo otvaranje krivično postupka. Kako bi se proširilo dejstvo načela *ne bis in idem* i na neke tužilačke odluke, ključno je omogućiti upotrebu žalbe od strane oštećenog protiv tužilačkih odluka donesenih u istrazi o kojima bi odlučivao sud. Nesporno je da se načelo *ne bis in idem* odnosi na rješenje o obustavi krivičnog postupka.

Jedan od zaključaka do kojih se došlo u ovom radu je i da se *ne bis in idem* odnosi na sporazum o priznanju krivice, ali se kao pitanje nameće da li je sporazum prihvaćen od sudije za prethodno saslušanje predmet suđenja kako je to propisano u članu 4. krivičnih postupaka u BiH. Nesporno je da je svaka pravnosnažna sudska odluka predmet načela *ne bis in idem*, ali šta znači onaj dio zakonske odredbe koji propisuje „ne može biti suđeno ako je suđeno“. Zapravo, da li sudija za prethodno saslušanje u donošenju odluke o (ne)prihvatanju sporazuma se rukovodi svim načelima koja su svojstvena glavnom pretresu i suđenju.

Popis literature:

- Bajović, V., (2016). Odmeravanje kazne i sporazum o priznanju krivičnog dela. *Žurnal za kriminalistiku i pravo*. Dostupno na <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0354-8872/2015/0354-88721502179B.pdf>, preuzeto 28.9.2020. 179-183.
- Buha, M., (2016). *Značaj i dejstvo načela zabrane ponovnog suđenja za isto kažnjivo delo*, Doktorska disertacija – odbranjena na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- Buha, M., (2020). Procesni položaj oštećenog prema Zakonu o krivičnom postupku Republike Srpske iz 2020. *Jedanaesta međunarodna naučno-stručna konferencija KRIVIČNO ZAKONODAVSTVO I PREVENCIJA KRIMINALITETA (norma i praksa)*, Srpsko udruženje za krivično pravo i praksu Ministarstvo pravde Republike Srpske, Trebinje, 479-491.
- Čolić – Sijerčić, H. (2012), Načelo materijalne istine u krivičnom postupku, *Savremene tendencije krivičnog procesnog prava u Srbiji i regionalna krivičnoprocesna zakonodavstva* (normativni i praktični aspekti), Misija OEBS u Srbiji, 169-190.
- Delić, N., (2014). Delo malog značaja i stvarno kakanje u krivičnom zakoniku. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, godina LXII, br. 1. 23-40.
- Dimitrijević, D., (1976), *Krivično procesno pravo*, Savremena administracija, Beograd.
- Halilović, H. (2013), Prihvatljivost dokaza u sistemu krivičnog postupka SAD, *Bezbednost*, br. 1, 50-60.
- Krapac, D., (2015). Staze prema procesnoj istini i essentialia suvremenog kaznenog postupka. *Strukturne spremembe kaznenskoga postopka*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 2015. 87-105.
- Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, 36/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 09/09, 12/10, 08/13, 59/14, 74/20 (2020).
- Krivični zakonik Republike Srpske, *Službeni glasnik Republike Srpske*, 64/17 (2017).
- Mujanović, E., Datzler, D., Fazlić, A., (2018). Hitne dokazne radnje u kriminalističkom istraživanju krađa motorih vozila. *Policijska sigurnost*, godina 27, br. 4, 458-473.
- Presuda Vrhovnog suda Federacije Bosne i Hercegovine, broj: 09 O K 016947 18 Kž 4, Sarajevo, 21.10.2019. godine
- Simović, M, Simović, M., Simović, V.(2019), Načelo *ne bis in idem* u krivičnoprocesnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine, *Knowledge – International journal*, vol. 34.5, 1441-1444.
- Stojanović, Z., (2013), Da li je Srbiji potreba reforma krivičnog zakonodavstva?, *Crimen*, IV, br. 2. 119-143.
- Škulić, M., (2019). Načelo ne bis in idem sa stanovišta normi srpskog kaznenopravnog sistema, ustavnopravne prakse i stavova Evropskog suda za ljudska prava. *Bilten vrhovnog kasacionog suda*, br. 2, Beograd. 217-286.
- Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, 03/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13, 65/18.
- Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, br 35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 09/09, 12/10, 08/13, 59/14, 74/20 (2020).
- Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske, *Službeni glasnik Republike Srpske*, 53/12, 91/17, 66/18 (2018).
- Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019 (2019). Dostupno na https://www.paragraf.rs/propisi/zakonik_o_kvivicnom_postupku.html, preuzeto 28.9.2020.

THE PRINCIPLE OF NE BIS IN IDEM IN RELATION TO THE PROSECUTOR'S DECISION AND SOME COURT DECISIONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Review paper

Abstract

Is it possible to re-try the same person for the same offense if the criminal proceedings have been suspended by order of the prosecutor for some meritorious reasons and if a plea agreement is concluded between the parties to the criminal proceedings. It is also an interesting issue can we apply principle *ne bis in idem* in relation to the decision of judge by which all point of the charges are accepted or obtained. An appeal is allowed against the aforementioned court decisions and the same decisions can be finally so it is understandable to apply principle *ne bis in idem* to a court decision and a plea agreement. Against the prosecutor's order to suspend the investigation is not possible appeal. The prosecutor's order is not subject to judicial review and it is not possible to apply the principle *ne bis in idem* even the criminal proceedings have been suspended for meritorious reasons.

Keywords: suspension of investigation, plea agreement, *ne bis in idem*

Podaci o autoru

Milijana Buha, Katedra za krivično pravo i krivično procesno pravo, Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci. E-mail: milijana.buha@pf.unibl.org.

UDK: 343.983:577.212]:519.23
343.14(497.16)

STATISTIČKA INTERPRETACIJA DNK DOKAZA U PRAVOSUDNOJ PRAKSI CRNE GORE

Primljeno/Received: 17. 11. 2020.
Prihvaćeno/Accepted: 11. 2. 2021.

Pregledni naučni rad

Jelena JOVANOVIĆ

Sažetak

Implementacija naučnih metoda u utvrđivanju činjenica od značaja za potrebe kriminalistike i pravnih postupaka, više se ne može zamisliti bez uključivanja vještačenja bioloških tragova analizom molekula DNK. Pravne norme za dostizanje presude na osnovu DNK dokaza moraju biti jasno postavljene, a tumačenje i prezentacija DNK dokaza na sudu se moraju poboljšati. Takođe sudije, tužioci, advokati moraju se stalno upoznavati i obrazovati sa osnovama forenzike i korišćenjem naučnih dokaza, kako bi mogli pravilno razumjeti DNK nalaz i donositi ispravne presude. Dosta je duga istorija i skora iskustva u propuštanju nekih činjenica vezanih za statistike i teoriju vjerovatnoće koje su dovele do pravnih propusta. Naš cilj ovim člankom jeste ukazati na značaj teorije vjerovatnoće i statistike u forenzičkim ispitivanjima, naročito interpretacije DNK dokaza. Prihvatanje dokaza se vrši od strane sudija i pravnika i njihovog osjećaja za rezonovanje istih. Neophodan dio je njihovo što veće učestvovanje i razumijevanje forenzičkih izvještaja i sa načinom interpretacije samih dokaza. Odgovornost advokata i sudija, tužilaštva je da razumiju statistički dokaz što je više moguće. Standardi prihvatljivosti na sudu, moraju se pravno odrediti, a statistiku i teoriju vjerovatnoće treba detaljno objasniti sudijama kako bi mogli donositi validne presude.

Ključne riječi

DNK, statistika, odnos vjerovatnoća LR, interpretacija dokaza, sudska ocjena

1. UVOD

Implementacija naučnih metoda u utvrđivanju činjenica od značaja za potrebe kriminalistike i pravnih postupaka, više se ne može zamisliti bez uključivanja vještačenja bioloških tragova analizom molekula DNK. Vještačenja (lat. *lege artis*) su danas nezaobilazan segment suđenja i kao takva sve više predmet interesovanja pravne nauke. S druge strane, stručnjaci i istraživači sa područja nepravničkih disciplina iz istog razloga su zainteresovani za izučavanje pravnih eleme-

nata suđenja. Prvi iz razloga sto boljeg razumijevanju vještačenja jer na njima uz druge dokazne izvore treba na kraju utemeljiti sudsku odluku kao objektivnu i ispravnu, drugi iz razloga što adekvatnije stručne i naučne interpretacije predmeta vještačenja (zapravo istine ili dijela istine) jer upravo od tog zavisi prethodno napomenuta objektivnost i ispravnost. Forenzički naučni dokazi (uključujući i DNK) predstavljeni od strane eksperata igraju bitnu i razvijajuću ulogu u kriminalističkim istraživanjima, optužnicama i pretresima, ništa manju ulogu ne igraju i statistički dokazi i rezonovanje. Implementacija naučnih dokaza među kojima i DNK, u sudovima dovodi u tijesnu saradnju nauku i zakon, a da nijedna od njih ne gubi svoju autonomnost.

Brojna literatura postoji iz oblasti statističke interpretacije DNK u forenzičkim poljima i sudnici. Nacionalni istraživački savjet Sjedinjenih Američkih država, DNK komisija u Forenzičkoj nauci (National Research Council II, 1996), u ocjenjivanju snage DNK dokaza opsežno razmatra primjenu vjerovatnoće i brojne načine pravilnog korišćenja vjerovatnoće u oblasti DNK analiza. DNK analize u forenzičkoj genetici su komparativne, samo na osnovu DNK profila ne može se ništa zaključiti o identitetu osobe čiji je uzorak analiziran. Poređenjem DNK profila dobijenog analizom nekog biološkog traga sa DNK profilom dobijenim analizom drugog biološkog traga ili referentnog uzorka od neke osobe čiji je identitet nesporno utvrđen na neki od drugih načina, možemo donositi zaključke o identitetu osobe koja je analizirani trag mogla ostaviti. Upravo iz tog razloga je neophodna statistička obrada rezultata. Prema Kovačević (2012), statistička interpretacija predstavlja ocjenu snage dokaza. Ona treba da bude sastavni dio nalaza, na osnovu kojeg vještak daje mišljenje. Brojčane vrijednosti dobijene statističkom obradom se prevode u verbalnu ocjenu jačine dokaza pomoću preporučene skale. Halilović (2010) navodi da izvještaj vještaka (nalaz i mišljenje), treba da bude izvor relevantnih činjenica za potrebe krivičnog postupka. Nalaz vještaka (lat. *visum repertum*) je konstatacija o određenim činjenicama i mišljenje vještaka (lat. *parere*) predstavlja stručni sud vještaka o činjenicama. Vještak pomaže tužitelju ili sudu u utvrđivanju činjenica ne u primjeni pravne norme.

U okvirima građansko-pravne tradicije, odnosno kod nas, teorija vjerovatnoće i njena primjena u sudskim procesima je predmet razmatranja. Veliki broj radova postoji o načinu interpretacije DNK i primjene statistike, ali ne i primjene i razumijevanja statistike u sudnicama. U običajnom pravu, *Common law*, teorija vjerovatnoće je dosta više tema u stručnim krugovima. Veliki broj radova, stručne literature, polemika jeste u oblasti statističke interpretacije u forenzičkim poljima i sudnici. U građansko-pravnoj tradiciji je manje radova o primjeni statističke interpretacije na sudovima. Znatan broj tema na nivou Evrope se tiče zahtjeva oko same standardizacije DNK rada laboratorija i usklađivanja izgleda DNK vještačenja. Primjena statistike na sudu i njena implementacija je više puta razmatrana i bila predmet samih rasprava u sudskim krugovima *Common law*-a (Halilović et al., 2014). U građanskom pravu je manji broj bavljenja aktuelnim temama statistike. Današnji razvoj nauke i uključivanje statistike u interpretaciju rezultata, zahtjeva značajno veće interesovanje pravne nauke za oblast statistike.

Naš cilj ovim člankom jeste naglasiti značaj teorija vjerovatnoće i statistike u vještačenjima i to u dijelu same interpretacije DNK rezultata. Zatim što bolje upoznavanje sudija, tužilaca i advokata sa teorijama vjerovatnoće i statistikom, kako bi ih približili njima i učinili jasnijim. U članku dajemo osvrt na različite preporuke različitih država koje podliježu različitim pravnim okvirima, zatim sličnosti i razlike u načinu statističke interpretacije. Stručnih članaka u oblasti primjene statistike u interpretaciji dokaza u pravnim naukama nema u Crnoj Gori. Halilović et

al. (2014) u svom radu govori o primjeni Bayesove teoreme u interpretaciji dokaza kao i osvrt o primjeni interpretacije vjerovatnoće u građansko-pravnoj tradiciji i običajnom pravu. Takođe govore o potrebama za upoznavanjem suda sa teorijama vjerovatnoće u sudovima Bosne i Hercegovine. Primjena teorije vjerovatnoće se danas toliko primjenjuje u procesu ocjenjivanja težine dokazne vrijednosti, da će se u budućnosti sudnice pretvoriti u naučne skupove. Teorija vjerovatnoće i statistika moraju se koristiti u skladu sa zakonskim regulativama. "...Matematika je egzaktna nauka, gdje su greške rijetke i mogu se lagano riješiti kad se prepoznaju, dok u kriminalističkoj praksi, posledice grešaka rezultat su žrtava nepravde i teško se ispravljaju" (Halilović et al., 2014 s. 334) .

U Crnoj Gori upoznavanje sudova sa statističkim načinom interpretacije vrši se preko Centara za edukaciju. Redovno se organizuju naučni skupovi sa sudijama i tužiocima i angažuju stručnjaci iz svih oblasti vještačenja koji nastoje doprinijeti što boljem upoznavanju sudstva.

2. STATISTIKA DNK DOKAZA, RAZUMIJEVANJE

2.1. Različiti statistički pristupi ocjeni dokaza

(RMP) procjena učestalosti određenog DNK profila među ljudima se vrši na osnovu procjene učestalosti alela koji taj profil čine (Balding, 2005). Predstavlja vjerovatnoću da nasumično selektujemo nesrodnu osobu sa ovim DNK profilom. O procjeni veličine referentne populacione baze podataka je bilo više debata. Svjetske baze podataka je nemoguće napraviti, pa se oslanjamo na procjenu učestalosti na osnovu reprezentativnog uzorka iz ljudske populacije, smještenog u odgovarajuću referentnu populacionu bazu podataka (NRC II, 1996; Balding, 2005; Aitken et al., 2010).

Vjerovatnoća isključenja RMNE – predstavlja vjerovatnoću isključenja nasumično slektovane osobe kao doprinosioca datom tragu (Balding, 2005; Hinda, 2013). Aleli koji čine DNK profil osobe od interesa su vidljivi u miješanom DNK profilu. Osoba ne može biti isključena kao donor biološkog materijala (Balding, 2005). Proučavanje se odnosi na procenat populacije koja može biti mogući donor posmatranog DNK profila. Vjerovatnoća isključenja ne zahtjeva broj doprinosioca miješanom tragu i lakša je za računanje i objašnjavanje na sudu (Balding, 2005; Gill 2006; Hinda, 2013). RMNE ima svojih ograničenja. Ovaj način interpretacije se često koristi u Sjedinjenim Američkim državama. Ne može se koristiti za interpretaciju kompleksnih miješanih DNK profila.

Odnos vjerovatnoća (LR) je princip koji govori koliko puta je veća vjerovatnoća poklapanja DNK profila biološkog traga i referentnog, nespornog biološkog uzorka, ako je referentna osoba (npr. okrivljeni ili oštećeni) zaista ostavila taj biološki trag, nego što je vjerovatnoća da se takav DNK profil, identičan DNK profilu iz biološkog traga dobije analizom uzorka neke druge, nepoznate osobe, nasumično odabrane iz populacije (Eveti i Weir, 1998). U matematičkom smislu, odnos vjerovatnoća predstavlja količnik dvije vjerovatnoće dokaza pod dvije alternativne hipoteze. Prva hipoteza predstavlja stav tužioca, DNK profil potiče od osumnjičenog a druga hipoteza predstavlja stav odbrane da se poklapanje DNK profila između analiziranog traga i referentnog DNK uzorka uzetog od osumnjičenog slučajno podudara i potiče od nepoznate nesrodne osobe iz sveukupne populacije (NRC II, 1996; Aitken et al., 2010; Kovačević, 2012).

Zbunjujuće za statističare je da odnos vjerovatnoća se ne razmatra kao statistika ne testira se na osnovu nulte distribucije. Sud može da koristi odnos vjerovatnoća – LR kao primjenu

u sklopu Bayesove teoreme. Korišćenje Bayesove teoreme zahtjeva prvobitnu vjerovatnoću koja zahtjeva neke druge dokaze, stoga je ekspert ne bi trebao upotrebljavati (Steele i Balding, 2014).

Bayesova teorema, ukupna šansa (engleski *posterior odds*) = prethodna šansa (engleski *prior odds*) x LR (Robertson i Vignaux, 1995). Prethodna šansa predstavlja prethodnu vjerovatnoću bez dokaza, a LR- odnos vjerovatnoća predstavlja vjerovatnoću dokaza pod dvije alternativne hipoteze, odnosno količnik između vjerovatnoće ako je događaj istinit i ako nije, a ukupna šansa predstavlja vjerovatnoću koju želimo da znamo.

Odnos vjerovatnoća i učestalost određenog DNK profila kako stoje u recipročnom odnosu, nose praktično istu informaciju. Odnos vjerovatnoća stoji i u Bayesovoj teoremi pri interpretaciji dokaza (NRC II, 1996). Matematička formulacija Bayesove teoreme je koristan model da se dokazi na logičan i nepristrasan način prezentuju na sudu. Bayesova proučavanje vodi ka odbacivanju dihotomije pogleda u vidu tačan/pogrešan, moguć/nemoguć. To vodi ka razmatranju da je sve stvar odnosa vjerovatnoća (Haned, 2013).

DNK profil predstavlja uređeni numerički niz koji predstavlja skup identifikacionih karakteristika nekodirajućeg dijela DNK uzorka koji je dobijen analizom DNK markera (Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o DNK registru, 2014). DNK marker predstavlja genetski lokus u molekulu i predstavlja određeni dio molekula DNK (Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o DNK registru, 2014). Kada se radi o DNK profilu koji potiče od jedne osobe, na jednom genskom lokusu mogu da budu prisutni jedan ili dva alela. Brojčane vrijednosti kojim se prikazuju predstavljaju broj ponovaka jedinstveni tandem ponovci - STR- *single tandem repeat*. Miješani DNK profili sadrže veći broj od dva genska alela na jednom genskom lokusu. Miješani DNK profili su često pod prisustvom stohastičkih efekata. U stohastičke fenomene spadaju: upadanje alela *drop in*, ispadanje alela *drop out*, imbalance između pikova alela *peak high ratio*, *stutter* odnosno usled neperfektnog kopiranja DNK molekula (Butler, 2005; Buckleton et al., 2005). Steele i Balding (2014) u radu statistička evaluacija DNK rezultata navode da ispadanje alela predstavlja DNK profil koji ne sadrži neki alel na određenom genskom lokusu, shodno dalje upadanje alela na određenom genskom lokusu predstavlja prisustvo jednog dodatnog alela na genskom lokusu koji ne čini taj DNK profil. Imbalance između visina pikova samih alela takođe predstavlja stohastičke efekte. Stuteri nastaju usled neperfektnog kopiranja. U svom radu Buckleton et al. (2005) govori o dva analitička proučavanja koja mogu biti primjenjena za analiziranje DNK profila: RMNE- učestalost frekvencije vjerovatnoća isključenja i LR- odnos vjerovatnoća. Preporučeni način interpretacije miješanih DNK profila jeste odnos vjerovatnoća LR, u skladu sa Gill et al. (2006). Brojni radovi postoje o interpretaciji DNK dokaza pomoću odnosa vjerovatnoća. Miješani DNK profili predstavljaju najveći izazov u statističkoj interpretaciji. U radu Gilla i Haned (2013) su utvrdili opšti set preporuka koje se mogu koristiti za evaluaciju kompleksnih mješavina, među kojima je najbitnija preporuka za korišćenje odnosa vjerovatnoća LR za interperetaciju DNK profila. Takođe preporuke su da ako je miješani profil niskog nivoa količine DNK da se može koristiti model sa računanjem stohastičkih efekata, odnosno ispadanjem i upadanjem alela, odnosa između pikova i dr. U tim slučajevima vjerovanoća isključenja RMNE metod, ne može biti konzervativan. Steele et al. (2014) govore takođe o postavljanju hipoteza odnosa vjerovatnoća. Najteže kod odnosa vjerovatnoća LR jeste upravo formulisanje hipoteza, jer ako imamo u vidu da tužilaštvo pravi niz mogućnosti potencijalnog djela, a od odbrane se ne zahtjeva da

daje moguće događaje potencijalnog djela, tako da to otežava postavljanje hipoteza odbrane. Gill i Haned (2013) razmatraju mogući okvir za različite hipoteze i interpretaciju kompleksnih profila. Hipoteze treba postaviti detaljno u dva međusobna alternativna isključujuća scenarija, precizno da predstavljaju odnos vjerovatnoća (Steel et al., 2014).

Puch-Solis et al. (2012), preporučuju odnos vjerovatnoća LR, kao striktno racionalan i matematički validiran mehanizam za kvantifikaciju jačine dokaza. Forenzički ekspert treba da budu spona između naučnih dokaza i njihovih razumjevanja, odnosno da prezentuju dokaze na način da pomognu sudu sa na odgovarajući način procjene vjerovatnoću naučnih dokaza. Ranijih godina, neke studije su zaključivale da je odnos vjerovatnoća dosta težak za interpretaciju i objašnjavanje i da bi se lakše koristile frekvencije učestalosti (Taroni i Aitken, 1998a i 1998b). Takođe i Koehler (1996) govori da i pored opšteg prihvatanja odnosa vjerovatnoća LR, kao preporučene vjerovatnoće, da sudije ipak bolje razumiju drugu vrstu vjerovatnoće odnosno učestalost frekvencije RMP. Engleski Apelacioni sud propisivao je formu kako da vjerovatnoća DNK dokaza bude predstavljena na sudu. U slučaju *R v Doheny and Adams* (1997) Apelacioni sud u Engleskoj i Velsu kaže da ekspert treba dokaz DNK da prezentuje kao vjerovatnoću procjene učestalosti nekog događaja (RMP). Po Doheny and Adams (1997) pristupu, vjerovatnoće slučajnog događaja zamjenjuje odnos vjerovatnoća u sudnici.

U Crnoj Gori, analiza DNK profila i njena implementacija u sudskom postupku su regulisani Zakonom o DNK registru (2011) i Zakonom o Izmjenama i dopunama Zakona o DNK registru (2014). "Rezultati DNK analize moraju biti urađeni u skladu sa naučno testiranim i odobrenim DNK metodama radne grupe za DNK evropske mreže Forenzičkih naučnih instituta – ENFSI" (Zakon o Izmjenama i dopunama Zakona o DNK registru, 2014 čl 8.) DNK laboratorija Forenzičkog centra Crne Gore učestvuje u redovnim godišnjim GEDNAP testovima.

"Metodi izjašnjavanja DNK dokaza variraju između DNK laboratorija zavisno od zakonskih regulativa, iskustva vještaka, kvaliteta dobijenih DNK profila, dostupnih podataka i pretpostavki" (Kovačević, 2012 s.47).

3. TUMAČENJE DNK DOKAZA NA SUDU

Teorija vjerovatnoće, odnosno statistički način interpretiranja DNK dokaza mora biti korišćena u skladu sa pravnom regulativom. Korišćenje matematičke vjerovatnoće, vjerovatnoća dokaza može biti prihvaćena ili ne na sudu. Svaka informacija se može koristiti kao dokaz u procesnim radnjama ali informacije prvo moraju ispuniti rigorozna proceduralna i dokazna pravila (Halilović et al., 2014). U Građansko-pravnoj tradiciji Evrope i u *Common law*-u odnosno Sjedinjene Američke države i Engleska, postoje razlike u načinu prihvatanja dokaza i procedura u oblasti krivičnog postupka. Krivični postupak zemalja običajnog prava *Common Law*-a pored nekih dodatnih specifičnosti se razlikuje od krivičnog postupka kontinentalno Evropskog prava postojanjem posebnog dokaznog prava (*rules of evidence*) kojima se izvan pravila o krivičnom postupanju (*rules of criminal procedure*) regulišu pravila kojim se regulišu zahtjevi prihvatljivosti dokaza. Uslovi prihvatljivosti dokaza (*admissibility of evidence*) u postupcima *Common law*, na određeni način koindiciraju sa pojmovima „pravno relevantne činjenice“, „zabranjeni dokazi“, „zakoniti dokazi“ u postupcima građansko-pravne tradicije. Teoretičari u postupku pred Američkim sudovima se slažu u pogledu pravnih normi to su materijalni dokazi (*real evidence*) i dokazi svjedočenja (*testimonial evidence*) (Halilović i Korajlić, 2013). U običajnom

pravu Common law, svjedok odnosno expert witness ima veliki značaj, što počiva na iskrenosti pojedinca - kredibilitetu osobe.

U građanskoj-pravnoj tradiciji preporuke su vezane za usklađivanja izgleda samog vještačenja, regulisanja pravnih normi za prihvatanje DNK analiza, standardizaciju izgleda samog DNK vještačenja. Carracedo et al. (1997) u svom radu govore o potrebama za standardizaciju i ujednačenost DNK dokaza u državama Evrope da bi oni imali normu, standardizaciju prihvatljivosti i jasno pravno definisani kako bi važili za čvrst dokaz na sudu. Evropska grupa DNK profiliranja *Europe DNA profiling Group* (EDNAP) zahtjeva standardizaciju Forenzičkog rada svih DNK laboratorija. Standardizacija se tiče tehničkog i proceduralnog standarda. Tehnički obuhvata genetičku nomenklaturu lokusa, statističku interpretaciju i evaluaciju dokaza. Proceduralni standard obuhvata akreditaciju laboratorija, učinak laboratorija, licenciranje osoblja i učestvovanje u proficiency testovima. „Svi članovi moraju standardizovati metode DNK analize i na nacionalnom i internacionalnom nivou. Ovo uključuje međulaboratorijsku saradnju u validaciji analitičkih i kontrolnih procedura“ (Evropsko vijeće R(92), 1992 s.3)

GEDNAP (German Europe DNA National Profiling) test spada u preporučene testove za testiranje DNK forenzičkih laboratorija.

Preporuke ENFSI Evropska mreža forenzičkih centara (2015), su preporuke za sve faze rada DNK laboratorije. Cilj preporuka jeste standardizacija i poboljšanje izvještaja u okviru ENFSI laboratorija. Glavni fokus jeste poboljšanje kvaliteta naučnog rada koji se predstavlja u Forenzičkim izvještajima. Takođe odazvati se izazovu da forenzički izvještaji budu vrednovani i njihova ograničenja predstavljena na način razumljiv za sud, advokate, policiju, tužilaštvo. Preporuke kažu da eksperti imaju obavezu da služe zakonu, takođe treba da raspolažu sa određenim znanjem i da samo iz te oblasti u kojoj imaju određeno znanje daju mišljenje, da ne izlaze iz svoje oblasti ni daju svoje mišljenje o oblastima izvan svoje struke. Zaključak treba da bude izražen u vrijednostima odnosa vjerovatnoća LR i korišćenjem verbalne skale Buckleton (Wilis et al., 2015).

Zemlje Common law, odnosno Engleska i Vels

Aitken et. al. (2010) navodi da dva najznačajnija pravila iz Criminal Procedure Rules 2010 primjenljivo u Engleskoj i Velsu navode pravilo br. 33. 2 – dužnost eksperta sudu i pravilo 33.3, koje obavezuju vještaka o načinu interpretacije dokaza, izgledu nalaza i o svim obavezama samog vještaka (Brown i Wilis, 2009). Naime neophodno je da nalaz bude što bolje objašnjen, ukoliko dođe do nekih promjena u mišljenju da sud bude obavješten. Neophodno je da vještak dostavi sudu svu neophodne dokumente o kvalifikaciji, akreditaciji i iskustvu. Takođe u obavezi je da dostavi svu pisanu literaturu, kao i sve protokole po kojima je rađeno vještačenje, između ostalog i pisanu izjavu da vještak zna svoje dužnosti ka sudu. Polemike i dvoumljenja koji je bolji pristup vjerovatnoća za prezentovanje na sudu, forenzičkih eksperata su dovele do razvoja numeričke skale za verbalno prevođenje brojana vrijednosti odnosa vjerovatnoća, što predstavlja jačinu dokaza. Skala je skoro identična preporučenoj Buckleton skali, preporučena od strane ENFSI-a (Wilis et al., 2015).

U okviru krivičnog postupka Sjedinjenih Američkih država za razmatranje forenzičkih dokaza i prihvatljivosti na sudu, Jasanoff (2006), navodi da su bitna četiri aspekta za razmatranje u skladu sa Daubertovim testom: testiranje, stopa greške, prihvatljivost u relevantnoj naučnoj

zajednici, i kontrolisanje procesa rada. Nacionalni istraživački savjet (NRC II, 2009) navodi pet aspekata Daubterovog testa (1) testiranje teorije ili tehnike; (2) teorija i tehnika da budu predmet provjere i publikacija; (3) stopa greške tehnike; (4) postojanje standarda i kontrole metoda i tehnike rada; (5) naučni priznat stepen prihvatanja unutar naučne zajednice. Ostale zemlje bi trebalo da uvedu slične standarde kada je reč o tome koji su forenzički dokazi prihvatljivi na sudu. Zakonski dokazi ne treba i nema potrebe da nose naučne standarde robustnosti. U svakom slučaju naučne tvrdnje su priznate na sudu ne na osnovu njihove faktičnosti *per se*, nego zbog njihove vjerovatnije korespondencije ka jednoj istini, jer pričaju priču o aktivnostima ljudi (Jasanoff, 2006).

Allen i Stein (2013) govoreći o prihvatljivosti dokaza na sudu u postupcima *Common law*-a, govore o odnosu načela „tereta dokazivanja“ (*burden of proof*) i vjerovatnoće i statistike. Pravni tumači prihvataju odluku prije nego neizvjesnost. Doktrina „tereta dokazivanja“ predstavlja pravila koje se pravni sistem usvojio za instrukcije sudijama i poroti kako da presuđuju (Stein, 2005). Oni uključuju dobro poznate zahtjeve optuženih protiv branioca u kriminalnim slučajevima „izvan svake razumne sumnje“ (*beyond reasonable doubt*) (Mueller i Kirkpatrick, 2012). Za odbranu u građanskim postupcima obično zahtjevaju dokaz kao „prevagu dokaza“ (*preponderance of the evidence*) ili dokaza „kao jasnog i uvjerljivog dokaza“ (*clear and convincing evidence*). Ključ pravnog okvira jeste istina. Oni koji utvrđuju činjenice (porota i sudije) djeluju u okviru pokušavajući da otkriju događaj u koji su umiješane strane postupka. U rekonstrukcionom procesu, porota i sudije evaluiraju snagu dokaza kroz njihovo iskustvo funkcionisanja svijeta. Oni ne preciziraju njihovu odluku na osnovu učestalosti događaja oni pokušavaju da rekonstruišu događaj čak i kada je učestalost prisutna. Težina dokaza je prihvaćena od strane suda Ujedinjenog Kraljevstva. Doktrina tereta dokazivanja lako rađa probabilističko rezenovanje (Stein, 2005). Teret dokazivanja na strani tužitelja nalazi se ili u okvirima „prevage dokaza“ dokaznog standarda koji se u američkom pravu uopšteno traži u civilnom postupku ili u okvirima „jasnog i uvjerljivog dokaza“ što je nešto viši standard i također je obilježje građanske parnice ali kod nekih specifičnih tužbi i dr. Oba standarda sa stajališta stupnja izvjesnosti utvrđenja činjenica niža su od standarda „izvan svake razumne sumnje“ važećeg za dokazivanje krivice u krivičnom postupku (Halilović et al., 2016). U radu Di Bello (2018), približava statistički dokaz kroz hipotetički slučaj ubistva čuvara među 100 zatvorenika, gdje je 99 zatvorenika zajedno ubilo čuvara. Statistički dokaz 99:1, je veoma visok u ovom slučaju i mogućnost greške znatno mala, te zašto se ne bi prihvatao statistički dokaz. U ovom scenariju odnos vjerovatnoća LR je bitna tačka. Prva odlučujuća teorija argumenta pokazuje da osuda samo bazirana na statistici u ovom hipotetičkom scenariju je neprihvatljiva dok god je cilj povećanje očekivane upotrebne vrijednosti sa podjednakim nedostatkom, drugi argument baziran na riziku pokazuje da osuda samo na statistici ostavlja mogućnost velike pogrešne osude. Međutim isto ne može važiti za dokaz dobijen pomoću DNK ili svjedočenjem očevidca.

U svom radu Kohler (1997) objašnjava i povlači paralelu između slučaja *People v Collins* iz 1968 i *People v Simpson* iz 1995. godine. Oba slučaja iako jedan trideset godina ranije, odbrana je koristila slabiju statističku učestalost da poveže učinioca sa krivičnim djelom, u oba slučaja se koristi vjerovatnoća učestalosti, zatim u oba slučaja porota je mogla da pogrešno protumači da učestalost 1 u milijardu i jedan u bilion ostvaruje šansu da je izvršilac nevin za krivično djelo za koje je optužen. Odnosno da se dešava „pogreška odbrane“ (Kohler, 1997).

Poznati slučaj koji je sadržao vjerovatnoću dokaza jeste slučaj *People v Colins* iz 1968. Janet i Malkolm Colins su bili osumnjičeni za razbojništvo. U tom slučaju se koristila vjerovatnoća množenja nezavisnih događaja. Šest različitih karakteristika, koje je vidio očevidac, se smatralo nezavisnim događajem i vjerovatnoće su pomnožene. Janet i Malkolm Colins su bili osumnjičeni za razbojništvo, kasnije je odbačena presuda (Halilović et al., 2014; Kohler, 1997).

Poznatiji slučaj trideset godina kasnije jeste *People v Simpson*. U slučaju Simpson, tužilaštvo je kao dokaz imalo DNK krvi koji se podudario sa optuženim. Porota je bila preplavljena velikim brojem statističkih rezultata izraženim u različitim vrijednostima. Niko ne može sa sigurnošću tvrditi kako se odbrana nosila sa tim brojčanim vrijednostima. Odbrana je imala primjedbe oko veličine baze, odnosno pouzdanosti baze, zatim pravila množenja, nezavisno se dešavaju, zatim tačnosti dobijanja DNK profila, i na kraju oko značenja učestalosti DNK (Kohler, 1997).

Sudska praksa Crne Gore

Apelacioni sud Crne Gore potvrđuje presudu Višeg suda u Podgorici u sučaju Ktr. br. 83/2013 od 05.09.2014, donosi presudu da je osumnjičeni K.M kriv za krivično djelo neovlašćena proizvodnja, držanje i stavljanje u promet opojnih droga iz člana 300 KZ CG. Po naredbi Višeg suda u Podgorici je rađeno dopunsko DNK vještačenje, nakon dobijanja softvera za interpretaciju DNK profila sa stohastičkim efektima. Interpretacija DNK profila sa stohastičkim efektima se počela koristiti nakon nabavljanja softvera za interpretaciju i preporučenog načina interpretacije (Gill i Haned, 2013). Prvobitnim DNK vještačenjem se koristila vjerovatnoća učestalosti polulacije (RMP) nije bila izračunata vrijednost odnosa vjerovatnoća. Vještačen je uzorak izuzet sa pakovanja zamotuljaka u kojem se nalazila opojna droga. DNK profil je sadržao stohastičke fenomene, odnosno ispadanje i upadanje alela, neizbalansiran odnos između pikova, stutture i sl. (Buckleton et al., 2005). Takav DNK profil se djelimično podudara sa DNK profilom osumnjičenog. Dobijena vrijednost odnosa vjerovatnoća LR iznosila je 10^5 . Verbalno izjašnjavanje preračunate biostatističke vrijednosti na osnovu preporučene skale Buckletona jeste **veoma jako**.

Apelacioni sud Crne Gore potvrđuje oslobađajuću presudu Osnovnog suda u Podgorici u slučaju KT. 360/16, u krivičnom djelu nanošenje štete P.S, iz Podgorice, Krivičnog zakonika Crne Gore. DNK nalaz kao jedan od dokaza u kojem je verbalno izjašnjavanje **veoma jako** na osnovu izračunatog biostatističkog proračuna odnosa vjerovatnoća $LR=10^5$ na osnovu dobijenih DNK rezultata. Dobijen je DNK profil sa parčeta spororgorećeg štapina pronađenog ispred zapaljenog stana. Takođe se DNK profil djelimično podudara sa DNK profilom osumnjičenog. Naime na osnovu iznešenih drugih dokaza odbrane, sud smatra da okrivljeni ne bi imao nikakav motiv da i svoj život izloži opasnosti, pošto i sam stanuje u istoj zgradi. Lice mjesta nije bilo propisno obezbjeđeno na vrijeme, mogao je nanijeti svoj biološki materijal nakon dešavanja krivičnog djela.

Apelacioni sud Crne Gore je potvrdio presudu Osnovnog suda u slučaju K.176/2013 u Kotoru za KD razbojništvo iz člana 242 Krivičnog zakonika Crne Gore. DNK vještačenjem traga izuzetog vatenim brisem sa ruke oštećenog čovjeka M.D. sa mjesta ugriza od strane osumnjičenog NN lica, utvrđen je miješani DNK profil od minimum dvije osobe. U miješanom DNK profilu podjednako su se sadržali i DNK profil oštećenog M.D. i DNK profil osumnjičenog. Prvom naredbom Osnovnog tužilaštva u Kotoru traženo je vještačenje tragova među kojima i navedenog brisa, upoređivanje dobijenih DNK profila sa DNK profilom osumnjičenog lica L.D. Lice L.D. je

prepoznato od strane kasirke kao svjedoka. Nakon završenog DNK vještačenja nije utvrđeno podudaranje druge komponente u miješanom DNK profilu i nespornog DNK profila L.D. Tako da je lice L.D. oslobođeno optužbe. Kasnijom naredbom Osnovnog tužilaštva u Kotoru je traženo upoređivanje DNK profila dobijenih vještačenjem sa DNK profilom osumnjičenog lica inicijala N.N. Naknadnim vještačenjem utvrđeno je podudaranje sa licem N.N. koje je izvršilo krivično djelo. Utvrđeni miješani DNK profil je 336 triliona (10^{18}) puta vjerovatnije dobiti ukoliko potiče iz biološkog materijala oštećenog M.B. i N.N, nego ukoliko potiče iz oštećenog materijala M.B. i neke druge nepoznate nesrodne muške osobe.

4. DISKUSIJA

Pravne norme za dostizanje presude na osnovu DNK dokaza moraju biti jasno postavljene, a tumačenje i prezentacija DNK dokaza na sudovima Crne Gore se mora poboljšati. Takođe sudije, tužioci, advokati moraju se stalno upoznavati i obrazovati sa osnovama forenzike i korišćenjem naučnih dokaza, kako bi mogli pravilno razumjeti DNK nalaz i donositi ispravne presude. Ocjena naučnog dokaza treba da bude slobodna. Iskaz vještaka ima veliki stepen dokazne vrijednosti obzirom da je dobijen na osnovu naučnog i stručnog znanja. „Sud ispituje koliko je iskaz vještaka ispoštovao neke procesne odredbe, zatim da li se kreće u granicama specijalnosti vještaka, da li su činjenice koja su polazna osnova, objektivne, autentičnost predmeta vještačenja, metode koje je vještak koristio, vrijednost zaključka” (Halilović, 2010, s. 209). Mora se isključiti mogućnost da je uočeno podudaranje ili nepodudaranje slučajno odnosno rezultat greške u prikupljanju ili analizi biološkog materijala. Sve faze procesa kriminalističko-tehničke i analitičke obrade dokaznih sredstava moraju biti dokumentovane pomoću fotografija, radnih listova, laboratorijskog dnevnika i službenih bilješki (NRC II, 2009: ENFSI, 2010). Korajlić (2012) navodi da standardizacija naučnih dokaza u krivičnom podrazumeva definisanje preciznih procedura radi postizanja validnosti. Potrebno je ustanoviti, Chain of custody - lanac nadzora dokaza. Neophodna je akreditacija laboratorija prema standardu ISO/IEC17025. Akreditacija potvrđuje valjanost rezultata (ENFSI, 2010.; Korajlic, 2012). Vještačenje mora da bude izvedeno u skladu sa zakonskim regulativama, ono čini dokaznu radnju krivičnog postupka. Na rezultatima vještačenja se temelji sudska odluka. DNK laboratorija Forenzičkog centra Crne Gore je akreditovana laboratorija. Akreditacija je obavezna u skladu sa normama kvaliteta ISO 17025. Za osiguranje povjerenja u kvalitet rada DNK laboratorije jedna od aktivnosti koje se sprovode jeste i učešće DNK laboratorije na profiency testovima GEDNAP. DNK laboratorija dva puta godišnje učestvuje na «GEDNAP» (German DNA Profiling) profiency testovima, čiji je organizator Institut za Forenzičku genetiku iz Muetnster, Njemačka a koji je međunarodno priznat kao mjera kontrole i rada DNK laboratorija. Njima se procjenjuje tačnost, preciznost i kompetentnost laboratorije za izvođenje STR DNK analiza i identifikaciju tjelesnih tečnosti.

Prva i najvažnija faza kriminalističko tehničke obrade lica mjesta zahtjeva dosta opreza. Napisane se procedure i izdat pravilnik o postupanju, pakovanju i dopremanju dokaznog materijala za potrebe DNK vještačenja. Proces izuzimanja tragova je dokumentovan fotografijama, vodi se računa o mjerama prevencije kontaminacije. Lice mjesta događaja i obrada lica mjesta od strane kriminalističke tehnike Forenzičkog centra Crne Gore nije akreditovanu po standardima ISO 17025. Akreditacija samog lica mjesta iziskuje dosta pažnje i u budućnosti bi trebao biti jedan od prioriteta. U slučaju pred Višim sudom u Podgorici KT. 360/16, u krivičnom djelu

nanošenje štete, lice mjesta nije bilo propisno obezbjeđeno, te je utvrđeni DNK profil na tragu sporogorećeg štapina mogao biti posledica kontaminacije, pogotovo imajući u vidu činjenicu da osumnjičeni živi u istom ulazu.

Dvoumljenja oko načina izjašnjavanja u nalazu i mišljenju oko učestalosti frekvencije i odnosa vjerovatnoća mogu prevagnuti u korist odnosa vjerovatnoća u mnogim slučajevima. Korišćenjem odnosa vjerovatnoća u interpretaciji zahtjevnijih DNK profila, takozvanih DNK profila sa prisustvom stohastičkih fenomena, odnosno upadanja alela (*drop in*) i ispadanja alela (*drop out*) i odnosa visina pikova (*PHR*), stuttera, omogućila je interpretaciju mnogih kompleksnih DNK profila koji su ranije odbacivani. U slučaju presude broj Ktr. 88/2013, Višeg suda u Podgorici dopunskim vještačenjem je upotrebljen DNK profil zahvaljujući napredovanju statističkog proračuna uz pomoć softvera za interpretaciju DNK profila sa stohastičkim efektima. Mnogi DNK profili koji su ranije odbacivani usled stohastičkih efekata, sada mogu biti upotrebljeni kao dokaz. Zahvaljujući usavršenoj statističkoj interpretaciji DNK profila identifikovan je izvršilac krivičnog djela.

Razmatrajući hipotetički scenario približavanja sudu statističkog načina izražavanja kao primjer možemo uzeti razmatranje suda da postoji 1000 ljudi koji mogu biti doprinosioci. Mr. Q i 999 ljudi nepovezanih sa njim. Ako se svaki jednako razmatra kao doprinosioc, dokaz DNK ako je doprinosioc Mr. Q 1 u 1000, onda će biti 99.9 %. Drugi primjer za sud je od pomoći navesti da je dokaz jak isto kao ako je svjedok video Mr. Q iz linije od 1 milion ljudi i mi moramo da odlučimo da li je svjedok izabrao krivca bez greške ili je izabrao nasumično (Steel i Balding, 2014). U slučaju presude Osnovnog suda u Kotoru br. K.176/2013 za krivično djelo razbojništvo osumnjičeni je bio označen kao izvršilac, greškom svjedoka kasirke sa lica mjesta razbojništva. Zahvaljujući DNK analizama sa tragova ugriza, on je oslobođen optužbe, a naknadno je pronađen pravi izvršilac krivičnog djela razbojništva. U ovom slučaju možemo vidjeti nadmoć DNK dokaza u odnosu na dokaz svjedoka.

„Svaki slučaj mora biti tretiran zavisno od okolnosti pod kojim se desio i uvijek se tiče presude... ekspert mora da ubjedi sud u razumnost njegovih zaključivanja u opsegu činjenica koje se prezentuju kao dokaz“ (Evet i Weir, 1998, s.45).

Nalaz odnosno vještačenje treba u sebi da sadrži ocjenu dokaza u kontekstu alternativnih okolnosti. Osnovni princip interpretacije dokaza: vještak je dužan da interpretira dokaze u odnosu na alternativna scenarija, a ne alternativne tvrdnje u odnosu na dokaze (NRC II, 1996). Preporučeni način izjašnjavanja odnos vjerovatnoća u preporukama ENFSI (Wilis et al., 2015), a takođe u preporukama Puch-Solis et al. (2012), preporučuju odnos vjerovatnoća LR, kao striktno racionalan i matematički validiran mehanizam za kvantifikaciju jačine dokaza. Kod takvog načina izjašnjavanja, u vrijednostima odnosa vjerovatnoća, vještak može da pruži odgovor na pitanja: koja je vjerovatnoća da se uoče baš takvi dokazi, ako je u pravu tužiočeva strana, odnosno koja je vjerovatnoća dobijanja takvih dokaza ako je istinita tvrdnja odbrane. Sud interesuje, koja je vjerovatnoća da je tužilac u pravu, ako se uzmu u obzir prikupljeni dokazi, i koja je vjerovatnoća da je hipoteza odbrane istinita, uzevši u obzir dokazni materijal. Na sudu je da proceni vjerodostojnost te dvije hipoteze. Odnos vjerovatnoća LR može da izvještava za više scenaria. Naime u hipotezi ispod razlomačke crte se ostavlja mogućnost za više alternativnih scenaria, takođe i broja doprinosioca. Ekspert može da se izjasni pod više scenaria pod kojima je vrijednost odnosa vjerovatnoća različita, a preporuka je da iznosi onu vrijednost koja je najniža vrijednost

odnosa vjerovatnoća i ide u prilog branjeniku. Strikna preporuka da se da "najpovoljnija opcija za branjenika" (Steel et al., 2014). U osvrtu na knjigu Sallavaci (2017) navode se zaključci autora koji preporučuje da logična vjerovatnoća i zaključci obezbjeđuju zajednički jezik između advokata i naučnika, na taj način mogu komunicirati jedni između drugih (Robertson et al., 2016). Hipoteze koje se postavljaju trebaju da budu isključive, ali treba da budu detaljne, moraju biti izabrane i formulisane pažljivo. Akcentovano je da je najbolji način da se iskaže relativna snaga dokaza pomoću verbalne skale, a ne pomoću brojeva (Robertson et al., 2016).

Po ENFSI preporukama (Wilis et al., 2015), a takođe i preporukama udruženja Forenzičara *Association of Forensic Providers* (Brown i Wilis, 2009), izvještaj vještaka treba da sadrži četiri osnovna principa: balansiranost, logičnost, robustnost i transparentnost. Razlika u preporukama o izgledu samog izvještaja, nema. Razlike postoje u opsežnijem razmatranju, kao i u znatno većem broju napisanih preporuka i vodiča za bolje razumijevanje i prihvatanje statističke vrijednosti dokaza na sudu.

Izgled nalaza i mišljenja Grupe za DNK analize Forenzičkog centra Crne Gore je usklađen sa ENFSI preporukama. U nalazu i mišljenju DNK vještačenja, uvijek se koristi preporučeni način izjašnjavanja pomoću odnosa vjerovatnoća LR. Verbalno izjašnjavanje za gradaciju dokazne vrijednosti dobijenih DNK rezultata vrši se na osnovu skale Buckleton koje je prikazana u sklopu nalaza. Dobijena LR vrijednost odnosa vjerovatnoća na osnovu koje se vrši gradacija dokazne vrijednosti se prikazuje u bio-statističkom dijelu nalaza. Verbalno izjašnjavanje jačine podrške hipotezama se navodi u mišljenju i u odnosu je na hipoteze koje se predstavljaju u bio-statističkom dijelu nalaza. Nalaz je balansiran, logičan, robustan i transparentan.

Advokatska komora izdala je vodič za advokate, *The Inns of Court College of Advocacy* (ICCA, 2017) u kojem poseban akcenat stavlja na dvije greške koje se moraju izbjegavati u korišćenju verbalne interpretacije rezultata DNK analiza jer mogu voditi pogrešnoj interpretaciji. Prva od njih je „pogreška tužioca“ ili greška transponiranog kondicionala, jer se njome miješaju dvije uslovne vjerovatnoće. Pogrešno je reći da toliko iznosi i vjerovatnoća da je neko drugi, a ne osoba koja je osumnjičena, ostavila taj biološki trag. Druga greška jeste „pogreška odbrane“ zasnovana je na pretpostavci da je svaka osoba iz neke populacije, sa istim DNK profilom kao što je utvrđen analizom biološkog traga na mestu zločina, mogla sa podjednakom šansom ostaviti taj biološki trag (NRC II, 1996; ICCA, 2017). Jednostavnom zamjenom kondicionala dolazi do takozvane greške tužilaštva. *Pogreška tužilaštva* zamjenjuje vjerovatnoću pronalaska dokaza nevine osobe sa vjerovatnoćom da je osoba čiji DNK je pronađen je nevin. Tako da treba biti obazriv kod odgovaranja na postavljena pitanja advokata i objašnjavanja nalaza i davanja mišljenja. *Pogreška odbrane* zasnovana je na pretpostavci da je svaka osoba iz neke populacije, sa istim DNK profilom kao što je utvrđen analizom biološkog traga na mestu zločina, mogla sa podjednakom šansom ostaviti taj biološki trag. Kod preporučenog proračuna odnosa vjerovatnoća, takav način pogreške odbrane je izbjegnuto, jer se ne preračunava učestalost tog DNK profila.

U Crnoj Gori advokatska komora nema vodič za advokate u oblasti DNK analiza. Edukacija sudija i tužioca vrši se preko Centara za edukaciju.

5. ZAKLJUČAK

Savremene tendencije humanizacije savremenog krivičnog prava u Bosni i Hercegovini i regiji u različiti principi važe u pravosuđu i nauci uopšte, stoga se forenzičari susreću sa teškoćama. Pravosuđe zahtjeva sigurnost, dok s druge strane nauka dopušta sumnju. Postoji razlika između formalnog prihvatanja ekspertskog svjedočenja kao dokaza i sposobnosti suda da prihvati ekspertsko svjedočenje na osnovu vjerovatnoće naučnog proučavanja. Propuštanje nekih činjenica vezanih za statistiku i teoriju vjerovatnoće su dovele do pravnih propusta i u skorijim iskustvima i prošlosti. Prihvatanje dokaza se vrši od strane sudija i pravnika i njihovog osjećaja za rezonovanje istih. Načelo slobodne ocjene dokaza omogućava sudijama da slobodno ocjenjuju dokaze, ali ne proizvoljno nego po zakonima ljudske logike. Neophodan dio je njihovo što veće učestvovanje i razumijevanje forenzičkih izvještaja i načina interpretacije samih dokaza. Odgovornost je advokata, sudija i tužilaštva da razumiju statistički dokaz što je više moguće. Standardi prihvatljivosti na sudu, moraju se pravno odrediti, a statistiku i teoriju vjerovatnoće treba detaljno objasniti sudijama kako bi mogli donositi validne presude. Halilović et al. (2014) navode da sudije ne mogu dobro vladati kompleksnim formulama i da je to zabrinjavajuće, dok primjena prava nije zadatak vještaka. Odnos vjerovatnoća predstavlja neizvjesnost oko nepoznatog događaja i zavisi od modelovanja pretpostavki koje ne mogu biti precizno verifikovane u kontekstu podataka DNK profila sa lica mjesta.

Literatura

- Association of Forensic Science Providers. (2009). Standards for the Formulation of evaluative Forensic Science Expert Opinion. *Science and Justice*, 49(3), 161-164.
- Allen, R. J., & Stein, A. (2013). Evidence, Probability, and the Burden of Proof. *Brooklyn Law School*. 55(3), 557-561.
- Aitken, C., Roberts, P. & Jackson, G. (2010). Fundamentals probability and Statistical evidence in Criminal Proceedings Guidance for Judges, Lawyers, Forensic Scientists and Expert Witnesses, Practitioner Guide No. 1. London: Working Group on Statistics the Law of the Royal Statistical Society. www.rss.org.uk/statsandsandlaw
- Balding, D. J. (2005). *Weight of Evidence for Forensic DNA profiles* (2nd. Ed.). New York: Wiley.
- Buckleton, J. S., Triggs, C. M., & Walsh, S. J. (2005). *Forensic DNA Evidence Interpretation* (1 st. Ed). Boca Raton: CRC Press.
- Butler, J. M. (2005). *Forensic DNA Typing, Biology, Technology and Genetics of STR Markers* (2nd. Ed.). USA. Elsevier.
- Brown, S., & Willis, S. (2009). Complexity in Forensic Science. *An International Journal*, 1(4), 192-198.
- Carracedo A., Rodriguez-Calvo M. S, Pestoni C., Lareu M. V, Bellas S., Salas A., & Barros F. (1997). Forensic DNA Analysis in Europe: Current Situation and Standardization Efforts, *Forensic Science International*, 86 (1-2), 87-102.

- Council of Europe: Recommendation No. R (92) 1. (1992) Of The Committee of Ministers to Member States on The Use of analysis of deoxyribonucleic Acid (DNA) within The framework of the Criminal Justice System. (Adopted by the Committee of Ministers on 10 February 1992 at the 470th meeting of the Ministers' Deputies).
- Contamination Prevention Guidelines. (2010). ENFSI DNA Working group (f.ed.) http://www.enfsi.eu/sites/default/files/documents/dna_contamination-prevention_guidelines_for_the_file_contamination_prevention_final_v2010_0.pdf (2010) Pristupljeno 24.04.2020.
- Di Bello, M. (2018). Trial by Statistics: Is a High Probability of Guilt Enough to Convict? Lehman College, 128, 1045-1084.
- Evett I. W., & Weir B. (1998). Interpreting DNA Evidence, Statistical Genetics for Forensic Scientists (1 st ed.) Sunderland (MA): Sinauer Associates.
- Finkelstein, M. O., & Fairley, W. B. (1970). A Bayesian Approach to Identification Evidence. Harvard Law Review 83(3), 489-517.
- Gill, P., Brenner, CH., Buckleton, J. S., Carracedo, A., Krawczak, M., Mayr, W.,R., Marling, N., Prinz, M., Scheider, P. M., & Weir, B. S. (2006). DNA Commission of the International Society of Forensic Genetics: Recommendations on the interpretation of mixtures. Forensic Sci. Int. 160 (2-3), 90–101.
- Gill, P., & Haned, H. (2013). A New Methodological framework to interpret complex DNA profiles using likelihood ratios. Forensic Sci Inter. Gent, 7(2), 251-63.
- Gill, P, Hicks, T., Butler, J. M., Condliz, E., Gusmao, L., Kokskhorn, B., Morling, N., van Oorschot, RAH., Parson, W., Prinz, M., Schreider, P. M., Sijen, T. & Taylor, D. (2018). DNA commission of the International society for forensic genetics: Assessing the value of forensic biological evidence - Guidelines highlighting the importance of propositions: Part I: evaluation of DNA profiling comparisons given (sub-) source propositions. Forensic Sci INT Gent, 36,189-202.
- Halilović, H. (2010). Predmeti i tragovi kao izvor saznanja o odlučnim činjenicama u krivičnom postupku. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije.
- Halilović, H., Korajlić, N. i Cacan, A. (2014). Theory of Probability and Criminal Precedure: A new Perception of Interpretation of Evidences and Court's Ruling. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 65 (4), 328-335.
- Halilović, H., i Korajlić, N. (2013). Prihvatljivost dokaza u sistemu Krivičnog postupka SAD. Bezbjednost, 50-61.
- Halilović, H., i Cacan, A. (2016). Svjedok po čuvenju i dopustivost njegovog iskaza u sistemu kaznenog postupka SAD. UDK, 13, 31-46.
- Hinda, H. (2013). Statistical approaches for the interpretation Forensic Genomics. Consortium Netherlands. https://forensim.r-forge.r-project.org/misc/1_state%20of%20the%20art_Hinda.pdf Pristupljeno 25.09.2020.
- Hunt, I., & The Hon, J. M. (2019). Probability reasoning in judicial fact finding. The international Journal of evidence & Proof, 1, 1-20. <https://doi.org/10.1177/1365712719875753>

- Jackson, G., Aitken, C., & Roberts, P. (2015). Case Assessment and Interpretation of Expert Evidence Guidance for Judges, Lawyers, Forensic Scientists and Expert Witnesses, Practitioner Guide No. 4. London: Working Group on Statistics the Law of the Royal Statistical Society. www.rss.org.uk/stansandlaw
- Jasanoff, S. (2006). Just Evidence: The Limits of Science in the Legal Process, *Journal of Law, Medicine and Ethics*, 34(2), 328-341.
- Koehler, J. J. (1996). On Conveying The Probative Value Of DNA Evidence: Frequencies, Likelihood Ratios, and Error Rates. *University of Colorado Law, Review*, 67(1), 859-886.
- Koehler, J. J. (1997). One in Millions, Bilions, and Trillions: Lessons from *People v. Collins* (1968) for *People v. Simpson* (1995). *Journal of Legal Education* 47(2), 214-223,
- Čukić, D., Ivanović, A., Kovačević, S., Bakić, B., Popović, M., Nišavić, D., Milić, S., Golubović, Ž. i Čarapić, G. (2012). Nalaz i mišljenja sudskih vještaka. Kovačević, S. *Biološki tragovi*. (1st ed. Str.38-54). Podgorica: OSCE.
- Korajlić, N. (2012). Istraživanje krivičnih djela. Sarajevo: Pravni fakultet.
- Law Commission, *Expert Evidence in Criminal Proceedings in England and Wales* (Law Com No. 325, 2011).
- Mueller, C.M, i Kirkpatrick, L.C. (2012). *Evidence* (5th ed.). USA: Walters Kluwer.
- National Research Council. (1996). *The Evaluation of Forensic DNA Evidence* (1st ed.). Washington: National Academies press.
- National Research Council. (2009). *Strengthening Forensic Science in the United States: A Path Forward*. Washington: National Academies Press.
- *Nulty & Ors v Milton Keynes Borough Council*. (2013). England 4 Wales of Appeal (Civil division).
- Puch-Solis, R., Roberts, P., Pope, S., i Aitken, C. (2013). *Assesing the probative value of DNA evidence Guidance for Judges, Lawyers, Forensic Scientists and Expert Witnesses, Practitioner Guide No. 3*. London: Working Group on Statistics the Law of the Royal Statistical Society. www.rss.org.uk/stansandlaw.
- Robertson, B., Vignaux, A. G., Berger, C.H. (2016). *Interpreting evidence: Evaluating forensic science in the courtroom* (2nd. Ed.). New York: Wiley.
- *R v Doheny & Adams*. (1997). 1 Cr App R 369, CA.
- Sallavaci, O. (2017). Book review *Interpreting Evidence: Evaluating Forensic Science in the Courtroom* by Bernard Robertson, G. A, Vignaux and Charles E. H. Berger, 2016. *The International Journal of Evidence & Proof*: 21(4) 371–372.
- Stein, A. (2019). *Constitutional Evidence Law*, 61 *Vanderbl Law Review*, 61(2).
- Stein, A. (2005). *Foundation Of Evidence Law*. Oxford University Press, 5(1), 75-85.
- Steele, D.C., & Balding, J. D. (2014). *Statistical Evaluation of Forensic DNA profile Evidence*. *Annual reiew of Statistical and Its application*, 1(7), 361-386. doi:10.1146/annurev-statistics-022513-11560.
- Taroni, F. & Aitken, C.G.G. (1998a). *Probabilistic Reasoning in the Law, Part 1: Assessment of Probabilities and Explanation of the Value of DNA Evidence*. *Science and Justice*, 38(3), 165-77. doi:1.1016/s1355-0306(98)72101-x.

- Taroni, F. & Aitken, C.G.G. (1998b). Probabilistic Reasoning in the Law, Part 2: Assessment of Probabilities and Explanation of the Value of Trace Evidence other than DNA. *Science and Justice*, 38(3), 179-188. doi:10.1016/S1355-0306(98) 72102-1.
- The Inns of Court College of Advocacy. (2017). *Statistic and Probability for advocates: Understanding the use of statistical evidence in courts and tribunals*. The council of the Inns of Court (COIC) and RSS.
- Donnelly, P. (2005). Appealing statistics: Statistician Peter Donnelly recounts his experience of being involved in the Adams case, commenting on the limits of the approach. *Significance*, 2(1), 46-48. <https://doi.org/10.1111/j.1740-S713.2005.00089x>
- Voskoboinik, L., & Darvasi, A. (2010). Forensic Identification in Complex DNA Mixtures. *Forensic Science International*, 5(5), 428-35.
- Wilis, S. M., McKenna, L., McDermott, S., O'Donnell, G., Barrett, A., Rasmusson, B., Nordgar, A., Begeur, C.F.H., Sjerps, M.J., Lucena-Malina, J., Zadora, G., Aitken, C., Lovelock, T., Lunt, L., Champod, C., Biedermann, A., Hicks, T.N., Taroni, F. (2015). ENFSI guideline for evaluating reporting in forensic science, Strengthening the Evaluation of Forensic results across Europe (STEOFRAE) [http://enfsi.eu/sites/default/files/documents/external_publication/m1_guidelines-pdf\(2015\)](http://enfsi.eu/sites/default/files/documents/external_publication/m1_guidelines-pdf(2015))
- Zakon o DNK registru. (2011). Službeni list CG, broj 39/11.
- Zakon o Izmjenama i dopunama Zakona o DNK registru. (2014). Službeni list Crne Gore, broj 39/11.
- Presuda br. Ktr.88/2013 Višeg suda u Podgorici. (2014) Viši sud u Podgorici.
- Presuda br, Kt. 360/2016 Osnovnog suda u Podgorici (2016) Osnovni sud u Podgorici.
- Presuda br, K. 176/2013 Osnovnog suda u Kotoru (2013) Osnovni sud u Kotoru.

STATISTICAL INTERPRETATION OF DNA EVIDENCE IN THE JUDICIAL PRACTICE OF MONTENEGRO

Review paper

Abstract

Implementation of scientific methods in establishing facts relevant for criminalistics and legal proceedings can no longer be imagined without involving forensic examination of biological traces through analysis of DNA molecules. Legal norms for reaching a verdict based on DNA evidence must be clearly set, and the interpretation and presentation of DNA evidence in court must be improved. Also, judges, prosecutors, lawyers must be constantly acquainted with and educated on the basics of forensics and the use of scientific evidence, in order to properly understand the DNA result and make correct judgments. Missing out some statistic-related facts and probability theory have led to certain legal omissions in both recent and past experience.

Our goal with this article is to emphasize the importance of probability theories and statistics in forensic examination, particularly in interpretation of DNA results. Judges and lawyers accept the evidence based on their sense of reasoning. A necessary part is their greater participation and understanding of forensic reports and with the way of interpreting the evidence itself. It is responsibility of lawyers, judges and prosecutors is to understand the statistical evidence as much as possible. Standards of admissibility in court must be legally determined, and statistics and probability theory should be explained in detail to judges so they can make valid judgments.

Key words: DNA, statistics, Likelihood ratio LR, interpretation of evidence, court's ruling

Podaci o autoru

Jelena Jovanović, Forenzički centar Crne Gore, DNK laboratorija.
E-mail: jelenajovanovic@fkn.unsa.ba

PRVI ELEMENT KOMANDNE ODGOVORNOSTI – POSTOJANJE ODNOSA NADREĐENI – PODREĐENI U MEĐUNARODNOM OBIČAJNOM PRAVU

Stručni članak

Primljeno/Received: 19. 2. 2020.
Prihvaćeno/Accepted: 6. 11. 2020.

Jasmina ĆOSIĆ DEDOVIĆ
Sedin IDRIZOVIĆ

Sažetak

Pravilno razumijevanje konstitutivnih elemenata komandne odgovornosti je ključ za njenu pravilnu primjenu u praksi a odnos između nadređenog i podređenog kao i efektivna kontrola je zasigurno jedno od složenijih pitanja o kojima se nedovoljno piše kako u stručnoj tako i javnosti uopšte. Konstitutivni elementi komande odgovornosti nadređenog imaju svoje korijene u međunarodnom običajnom pravu. Jedan od tih elemenata, bez kojeg nema komandne odgovornosti nadređenog jeste i postojanje odnosa nadređeni-podređeni koji u svojoj srži podrazumijeva postojanje efektivne kontrole nadređenog prema podređenom. Posebnu pažnju u tumačenju ovog elementa komandne odgovornosti su u svojim odlukama, posvetili *ad hoc* tribunali za bivšu Jugoslaviju i Ruandu. Cilj autora je da ukažu na sadržaj u kojem je ovaj prvi element komandne odgovornosti dobio „svoje mjesto“ u međunarodnom običajnom pravu i međunarodnom konvencionom pravu te način na koji je tumačen u jurisprudenciji. Stoga se rad, u kontekstu ovog prvog elementa, bavi analizom međunarodnog običajnog prava, međunarodnih sporazuma i pojedinih odluka međunarodnih *ad hoc* tribunala.

Ključne riječi

komandna odgovornost, subordinacija, lanac komandovanja, efektivna kontrola

1. UVOD

Nemili događaji sa početka devedesetih godina prošlog stoljeća, nakon kojih su uslijedila procesuiranja predmeta ratnih zločina počinjenih na području bivše Jugoslavije, kako pred međunarodnim tako i pred domaćim sudovima, uveliko su pokrenuli raspravu o komandnoj odgovor-

nosti. Ova rasprava će na našim prostorima trajati još dosta dugo, posebno imajući u vidu da je teret procesuiranja predmeta ratnih zločina sada u potpunosti prebačen na domaće sudove.

Institut komandne odgovornosti, kao oblik individualne odgovornosti nadređenog, doživio je značajnu evoluciju kroz vrijeme, počev od nastanka samog pojma komandne odgovornosti, kroz njenu primjenu nakon I Svjetskog rata, a naročito u periodu poslije II Svjetskog rata, te kroz praksu *ad hoc* tribunala, pa sve do usvajanja Rimskog statuta.¹ Sami začeci nastanka instituta komandne odgovornosti vežu se za vojnu sredinu. Obzirom da vojska i vojna sila legalno raspolažu oružjem, komandna odgovornost se najprije razvila kod izvršenja ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti, kršenja pravila i običaja ratovanja, kao i kod drugih krivičnih djela i postupaka zabranjenih međunarodnim dokumentima kojima se regulišu pravila ponašanja u ratu.

Ono što doktrina komandne odgovornosti² podrazumijeva danas, je da se nadređeni može smatrati krivično odgovornim za zločine koje su počinili njegovi podređeni, ali ne zbog svog direktnog učešća u izvršenju krivičnih djela, već zbog toga što nije spriječio ili kaznio zločine svojih podređenih. To je doktrina koja predviđa minimalni standard profesionalne pažnje koji se od svih pretpostavljenih zahtijeva u odnosu na njihove podređene, kao i mogućnost krivičnih sankcija kada se taj standard prekrši.³

Ovaj oblik individualne krivične odgovornosti, prepoznat je kako u konvencionom, tako i u običajnom pravu,⁴ a primjenjiv je i na međunarodne i na unutrašnje sukobe.⁵

Prema dosadašnjem razvoju međunarodnog običajnog prava, prihvaćeno je da se nadređeni može smatrati krivično odgovornim za djela podređenih:

1. ako je u vrijeme relevantno za optužnicu postojao odnos nadređeni – podređeni između njega i neposrednih počinilaca zločina,

¹ Detaljnije o razvoju komandne odgovornosti vidjeti Ćosić Dedović J. i Idrizović S. (2019). *Evolucija prava komandne odgovornosti*. Pravna Misao, broj 7-8., (str.64-92.) Sarajevo: Federalno ministarstvo pravde.

² Obzirom da se, posebno u novije vrijeme, doktrina komandne odgovornosti primjenjuje i na civilne lidere, postepeno se termin "komandna odgovornost" sve češće zamjenjuje sa terminom "odgovornost nadređenog".

³ Mettraux G. (2010). *Pravo komandne odgovornosti*, str.269. Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina

⁴ *Tužilac protiv Delalića i drugih*, Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), predmet br. IT-96-21-A, presuda žalbenog vijeća, 20.02.2001. godine, par. 195, gdje se napominje da je do kraja 1992., 119 država ratifikovalo Dopunski protokol I i konstatuje da se standard kontrole iz člana 87(3) Dopunskog protokola I može smatrati dijelom običajnog prava. Vidi i *Tužilac protiv Halilovića*, (MKSJ) predmet br. IT-01-48-T, presuda pretresnog vijeća, 16.11.2005. godine, par. 39 i slj. To dodatno potvrđuje činjenica da je taj broj u međuvremenu narastao na 164 države: "States Party to the Main Treaties," Međunarodni komitet crvenog krsta, 22. juni 2006. (vidi www.icrc.org/web/eng).

⁵ *Tužilac protiv Hadžihasanovića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-01-47-PT, Odluka o interlokutornoj žalbi kojom se osporava nadležnost u vezi sa komandnom odgovornošću, 16.7.2003. godine, par. 13, 20, 31, nakon koje je uslijedila *Tužilac protiv Brđanina*, MKSJ, predmet br. IT-99-36-T, presuda pretresnog vijeća, 1.9.2004. godine, par. 275; *Tužilac protiv Strugara*, MKSJ predmet br. IT-01-42-T, presuda pretresnog vijeća, 31.1.2005. godine, par. 357.

2. ako je pretpostavljeni znao ili imao razloga da zna da se podređeni spremaju da počinu krivična djela ili su ih već počinili, te
3. ako nadređeni nije preduzeo nužne i razumne mjere da takve zločine spriječi ili da kazni njihove počinioce.

Kada je riječ o Međunarodnom krivičnom sudu,⁶ članom 28. Statuta se otišlo i korak dalje, pa su svi elementi komandne odgovornosti propisani ne samo za vojnog, nego i za nadređenog koji nije vojno lice, dok drugi element komandne odgovornosti propisuje čak i različite standarde dokazivanja potrebne *mens rea* za vojne i nevojne nadređene.⁷ Konačno, treći element odgovornosti nadređenog se identično propisuje za nevojnog i vojnog nadređenog, a to je da nadređeni nije preduzeo sve neophodne i razumne mjere u okviru svojih ovlaštenja da *spriječi* ili *suzbije* njihovo izvršenje ili *da stvar podnese nadležnim organima na istragu i krivično gonjenje*. Dakle, Statut Međunarodnog krivičnog suda uvodi podjelu dužnosti nadređenog u tri zasebne obaveze, dok međunarodno običajno pravo generalno predviđa dvije zasebne dužnosti (*“spriječiti”* i *“kazniti”*).⁸ Ovakvom formulacijom se ustvari pojašnjava, odnosno potvrđuje ono što je sudskom praksom već ustanovljeno, a odnosi se na dužnosti kažnjavanja koju nadređeni ima čim dođe u posjed odgovarajuće informacije da su njegovi podređeni izvršili zločin ili da postoji takav rizik. Iako član 28. Rimskog statuta unosi određene jasnoće u razumijevanje i definisanje samog koncepta komandne odgovornosti, sa druge strane uspostavlja novi standard komandne odgovornosti, i to značajno labaviji kada je riječ o vojnim nadređenim i onima koji efektivno djeluju kao takvi.⁹

S tim u vezi, ovaj rad će se u najvećoj mjeri oslanjati na sudsku praksu međunarodnih *ad hoc* tribunala Ujedinjenih nacija,¹⁰ a koja je prihvaćena i od strane Specijalnog suda za Sijera Leone,¹¹ Specijalnog panela za teške zločine u Istočnom Timoru, te vanrednih vijeća sudova u Kambodži.¹²

2. ODNOS NADREĐENI PODREĐENI

Za potrebe ovog rada, analiziran je prvi od konstitutivnih elemenata komandne odgovornosti, tj. da je u vrijeme relevantno za optužnicu postojao odnos nadređeni – podređeni između optuženog i neposrednih počinilaca zločina. Da bi se ovo utvrdilo, nužno je, prije svega, dokazati da je optuženi bio, po svom službenom položaju ili bez obzira na službeni položaj, nadređen

⁶ Međunarodni krivični sud je osnovan Statutom koji se još zove Rimski statut, koji je stupio na snagu 01. jula 2002. godine, sjedište Suda je u Hagu, Holandija.

⁷ Za vojne nadređene se zahtjeva da je nadređeni *znao* ili na osnovu okolnosti u datom trenutku *trebao znati* da njegovi podređeni čine ili da će počinuti zločine, a koji standard je značajno labaviji u odnosu na međunarodno običajno pravo. Za nevojnog nadređenog se zahtjeva da je znao ili svjesno zanemario informaciju koja je jasno ukazivala na to da podređeni čine ili da će počinuti zločine.

⁸ Vidi stavove (a)(ii) i (b)(iii) člana 28. Statuta Međunarodnog krivičnog suda.

⁹ Ćosić Dedović J., i Idrizović S. (2019). *Evolucija prava komandne odgovornosti*. Pravna Misao, broj 7-8., (str. 80-81.) Sarajevo:Federalno ministarstvo pravde.

¹⁰ Međunaordni krivični Sud za bivšu Jugoslaviju i Međunarodni krivični sud za Ruandu

¹¹ Član 6. Statuta Specijalnog suda za Sijera Leone.

¹² Član 29. Zakona o uspostavi vanrednih vijeća.

počiniocu krivičnog djela, a iz kojeg odnosa nadređenosti proizilazi obaveza činjenja od strane nadređenog, a time i njegova odgovornost za nečinjenje.¹³

Kako bi se utvrdilo postojanje ovakvog odnosa, praksa je iskristalisala elemente koje je u svakom konkretnom slučaju neophodno dokazivati, i to:

- postojanje lanca komandovanja,
- postojanje interpersonalnog odnosa,
- *de facto* ili *de jure* nadređeni položaj, kao i
- postojanje efektivne kontrole nadređenog nad počiniocima krivičnog djela.

Ovo praktično znači, da je nadređeni po doktrini komandne odgovornosti morao imati stvarna ovlaštenja i materijalnu mogućnost da kontroliše podređene sa ciljem da spriječi ili kazni njihove zločine.¹⁴ Svaki od navedenih elemenata će biti elaboriran u nastavku, a teret dokazivanja njihovog postojanja u svakom trenutku leži na tužilaštvu i nikada ne prelazi na optuženog.

2.1. Lanac komandovanja

Komandna odgovornost se u prvom redu vezuje za vojnu organizaciju koja je zasnovana na principima hijerarhije, subordinacije i discipline sa precizno regulisanim odnosima podređenih i nadređenih. Pojam „lanac komandovanja“, uopšteno govoreći, podrazumijeva postojanje najmanje dva povezana subjekta, od kojih je jedan ovlašten da izdaje komande (naredbe, zapovijesti), a drugi da ih izvršava. U tom odnosu, koji je najčešće pravno i sistemski uređen, jedan od njih je nadređeni, a drugi podređeni.

Unutar vojne organizacije, lanac komandovanja podrazumijeva funkcionalno i sistemski uređen mehanizam putem kojeg se naredba sa komandnog vrha prenosi do posljednjeg i pojedinačnog izvršioca naređenja. Istim putem, ali u obrnutom smjeru, teče i postupak u kome podređeni neprekidno izvještavaju nadređene o izvršavanju dobijenih komandi. Komandni lanac se može prikazati i kao piramida na čijem se vrhu nalazi vrhovni naredbodavac. Njegove se zapovijesti potom, posredstvom stepenasto a silazno povezanih nivoa komandovanja („karika“), prenose do krajnjih izvršilaca. Odatle se u okviru piramide uspostavlja čitav niz relativno samostalnih komandnih lanaca, u kojima se tačno zna ko je kome i u kom domenu nadređen, odnosno podređen i odgovoran. Zbog toga, obim i domet pojedinačnih komandnih ovlaštenja direktno zavisi od mjesta „karike“ u lancu. U skladu s tim, prilikom kretanja od vrha lanca prema njegovom dnu na svakom nižem nivou srazmjerno se sužavaju broj i obim komandnih ovlaštenja i obrnuto, prilikom kretanja od donje ka gornjoj karici u lancu srazmjerno rastu broj i obim komandnih ovlaštenja. Duž lanca se u oba smjera, raspodjeljuje i sankcioniše odgovornost za radnje ko-

¹³ Tužilac protiv Aleksovskog, MKSJ, predmet br.IT-95-14/1-A, presuda žalbenog vijeća, 24.03.2000. par. 76. Vidi i Komentar MKCK-a uz Dopunske protokole, u kom se navodi da „odgovornost za povredu koja se sastoji od nečinjenja može biti utvrđena samo za onu osobu koja nije činila, a imala je dužnost činjenja“, str. 1010. Vidi i Komentar KMP-a, str. 36.

¹⁴ Tužilac protiv Delalića i drugih, MKSJ, predmet br. IT-96-21-T presuda pretresnog vijeća, 16.11.1998., par. 377; Tužilac protiv Delalića i drugih, predmet br. IT-96-21-A, presuda žalbenog vijeća, 20.2.2001. godine, par. 195-96 i 240.

mandovanja i njihovo izvršavanje. Tako svaki komandant, bez obzira kojem nivou odlučivanja pripadao, istovremeno se nalazi i u poziciji naredbodavca, i u poziciji izvršioca.¹⁵

Da bi lanac komandovanja vojskom i lanac komandovanja u vojsci bio operativan, on mora biti institucionaliziran i formaliziran. Zbog toga su obim, sadržaj, redosljed i rang komandnih nadležnosti po pravilu uređeni ustavom, zakonom i podzakonskim aktima. Mjesto svakog pojedinca u hijerarhiji dodatno je i simbolički označeno vojnim činovima, i time se, barem načelno, otklanja opasnost od izbijanja mogućih nesporazuma i/ili sukoba između različitih komandnih instanci. Isto tako, komandne funkcije su obezličene (depersonalizirane). To znači da pravo na komandovanje ne pripada nekom pojedincu, već funkciji koju on trenutno obavlja. Drugim riječima, neki pojedinac stiče pravo da naređuje tek u momentu kada zvaničnim aktom bude postavljen na komandnu dužnost, ili biva lišen tih ovlaštenja u momentu kada prestane da obavlja tu funkciju. Takođe, svaki komandant, u skladu sa svojim činom, odnosno mjestom u lancu, ima dodatna ovlaštenja, koja mu dozvoljavaju da u brojnim situacijama, na osnovu lične procjene, odlučuje o načinu upotrebe podređene jedinice i njenih pripadnika. Obim i domet ovih ovlaštenja najčešće, pogotovo u ratu, u sebi nose rizik od proizvoljnosti i zloupotrebe.¹⁶ Tako se komandna odgovornost i razvila kao krivična odgovornost nadređenih za djela ratnih zločina, kršenja zakona i običaja ratovanja i drugih krivičnih djela i postupaka zabranjenih međunarodnim dokumentima kojima se regulišu pravila ponašanja u ratu.

Postojanje lanca komandovanja je neophodan uslov odgovornosti po doktrini komandne odgovornosti, ali se mora naglasiti, da samo prisustvo u tom lancu nije dovoljno da pokrene krivičnu odgovornost optuženog za zločine podređenih.¹⁷ Krivičnoj odgovornosti mogu biti izložene samo one osobe na nedređenom položaju, bilo *de jure* bilo *de facto*, vojne ili civilne, koje su nesumnjivo dio lanca komandovanja, bilo neposredno bilo posredno, a koje imaju stvarnu moć da kontrolišu ili kazne djela svojih podređenih,¹⁸ a što se mora u svakom slučaju dokazivati i utvrditi van svake razumne sumnje.

2.2. Interpersonalni odnos

Odnos nadređeni-podređeni, u smislu u kojem je relevantan za doktrinu komandne odgovornosti, zapravo je po svojoj prirodi interpersonalan.¹⁹ U ovom odnosu, neophodno je ustanoviti, da je uspostavljen lični odnos subordinacije i da su ga priznale obje strane tog odnosa. Neka osoba

¹⁵ Program istraživanja komande i kontrole, The Command and Control Research Program (CCRP), <http://www.dodccrp.org>, preuzeto 21.12.2010. godine.

¹⁶ Alberts, David S. and Richard E. Hayes (2006). *Understanding command and control*. Washington, DC: CCRP.

¹⁷ Predmet SAD protiv Wilhelma von Leebea i drugih, Presuda, 27. oktobar 1948., Suđenja ratnim zločincima na vojnim sudovima u Nürnbergu prema Zakonu br. 10 Kontrolnog savjeta, t. XI (dalje u tekstu: Predmet Visoka komanda), str. 543.

¹⁸ *Tužilac protiv Kordića i Čerkeza*, MKSJ predmet br. IT-95-14/2-T, presuda pretresnog vijeća, 26.2.2001. godine, par.416. Vidi i Mettraux G. (2010). *Pravo komandne odgovornosti*, str.147. Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina.

¹⁹ Mettraux G. (2010). *Pravo komandne odgovornosti*, str.139. Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina

ne može biti “nadređeni” mimo sopstvene svijesti, tj. bez da se dokaže da je ta osoba bila svjesna svog položaja ovlaštenja/nadređenosti u odnosu na druge pojedince. Da bi se nadređeni u ovom odnosu mogao smatrati odgovornim za nesprečavanje ili nekažnjavanje zločina podređenih, on mora biti svjestan svog položaja nadređenosti i dobrovoljno prihvatiti ili preuzeti takav položaj.

Takođe, pored voljnog elementa, on mora biti svjestan i svoje dužnosti da spriječi ili kazni zločine podređenih, jer po preuzimanju takvog položaja, za optuženog se može “pretpostaviti da je svjesno prešutno prihvatio dužnosti po međunarodnom pravu koje proizilaze iz takvog položaja”, a koje uključuju i dužnost da osigura da njegovi podređeni neće izvršiti zločin ili da će biti kažnjeni ako ga izvrše.²⁰ Postojanje odnosa nadređeni – podređeni se u svakom konkretnom slučaju mora dokazivati, a posebno priroda takvog odnosa, tj. da li se radi o *de jure* ili *de facto* nadređenom položaju, o čemu će više riječi biti u nastavku.

2.3. De jure i de facto nadređeni položaj

Praksom međunarodnih *ad hoc* tribunala, ustanovljen je princip da pojedinci na položaju vlasti, bez obzira da li je riječ o civilnim ili o vojnim strukturama, mogu snositi krivičnu odgovornost koja proizilazi iz doktrine o komandnoj odgovornosti na osnovu svog *de facto* kao i *de jure* nadređenog položaja. Da bi se ovo razumjelo, potrebno je definisati i jedan i drugi.

Pa tako *de jure* nadređeni položaj podrazumijeva da je nadređeni zakonski/legalno imenovan, izabran ili na drugi način dobio ovlaštenja da komanduje drugima koji se smatraju njemu podređenim. Međutim, sam položaj sa ovlaštenjima ili hijerarhijska titula nisu dovoljni da se zaključa da je neko *de iure* nadređeni, ako takav položaj nije popraćen stvarnim moćima i ovlaštenjima koji uz takav položaj normalno idu.²¹ Činjenica da je neko imao ovlasti *de iure*, sama po sebi, ne mora biti dovoljna da bi mu se pripisala komandna odgovornost ako se to ne ogleda u efektivnoj kontroli.²² Komandant koji ima tu titulu, ali nema ovlaštenja koja idu uz tu ulogu, ne može se smatrati *de iure* komandantom u smislu pripisivanja odgovornosti nadređenog.

Sa druge strane, *de facto* odnos komande ili ovlaštenja definše se kao odnos subordinacije koji se ne zasniva na zakonskom imenovanju ili nije formalno zakonski priznat kao položaj vlasti. *De facto* nadređeni su oni koji uspostave dovoljno ovlaštenja nad drugima da bi nad njima mogli imati efektivnu kontrolu, bez formalnog priznavanja tog odnosa po relevantnom domaćem pravnom režimu.²³ Drugim riječima, *de facto* komandni odnos može se definisati kao odnos u kojem

²⁰ T. Wu i Y.S. King (1997). "Criminal Liability for the Actions of Subordinates – The Doctrine of Command Responsibility and its Analogues in United States Law", 38 *Harvard International Law Journal* 272, na 290 Citirano u Mettraux G.(2010). *Pravo komandne odgovornosti*, Sarajevo, str.139.

²¹ *Tužilac protiv Delalića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-96-21-A, presuda žalbenog vijeća, 20.2.2001. godine, par.197

²² *Tužilac protiv Galića*, MKSJ, predmet br. IT-98-29-T, presuda pretresnog vijeća, 5.12.2003. godine, par. 173; *Tužilac protiv Delalića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-96-21-A, presuda žalbenog vijeća, 20.2.2001. godine, par. 197.

²³ To bi obično bio slučaj kod odnosa između vođe paravojne jedinice i njegovih ljudi, ili između lidera terorističke formacije i pripadnika njegove grupe. Mettraux G. (2010). *Pravo komandne odgovornosti*, str.122. Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina.

jedna strana – nadređeni – stiže nad jednom ili više osoba dovoljno ovlaštenja da ih spriječi u izvršenju zločina ili kazni ako su ga izvršili. Porijeklo ili osnov takvog *de facto* ovlaštenja mogu biti različiti, ali moraju biti takvi da postoji očekivanje počinovanja narednjima nadređenog i paralelno očekivanje da će se oni koji su pod njegovim ovlaštenjima podrediti tim ovlaštenjima.²⁴

U praksi Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju (u daljem tekstu: Haški tribunal), pojmovi komande i subordinacije tumače se dosta široko. Komanda ne proističe isključivo iz formalnog ili *de jure* statusa nadređenog,²⁵ nego se može zasnivati i “na postojanju *de facto* moći kontrole”.²⁶ Komandna odgovornost odnosi se na komandante svih nivoa u oružanim snagama, uključujući i odgovornost za snage koje su privremeno povjerene komandantu.²⁷

Članom 87(1) Dopunskog protokola I navodi se da se dužnosti komandanata odnose “na oružane snage pod njihovom komandom i druge osobe pod njihovom kontrolom”. U Komentaru Međunarodnog komiteta crvenog krsta (u daljem tekstu: „MKCK-a“) u vezi s članom 87(1) kaže se da „komandantu mogu, za određenu operaciju i na ograničeno vrijeme, biti poslana pojačanja koja se sastoje od snaga koje obično nisu pod njegovom komandom. On se mora postarati za to da se ti pripadnici oružanih snaga pridržavaju Konvencija i Protokola sve dok su pod njegovom komandom”.²⁸ S tim u vezi, da bi se neki komandant smatrao odgovornim za djela pripadnika snaga koje su privremeno pod njegovom komandom mora se pokazati da su, u vrijeme kada su djela za koja se tereti u optužnici počinjena, pripadnici tih snaga bili pod efektivnom kontrolom tog komandanta.²⁹

Bilo da se radi o *de jure* ili *de facto* odnosu, odgovornost nadređenog je u konačnici zasnovana na njegovoj moći da kontroliše postupke svojih podređenih, a ovom doktrinom se nadređenom nameće dužnost da svoju moć koristi kako bi spriječio i kaznio svaki zločin koji čine njegovi podređeni, a ukoliko to propusti učiniti, sankcioniše se nametanjem pojedinačne krivične odgovornosti. Dakle, za primjenu principa odgovornosti nadređenog od ključne je važnosti da nadređena osoba (bilo *de jure* ili *de facto*) ima *efektivnu kontrolu* nad osobama koje su počinile kršenja međunarodnog humanitarnog prava koja leže u osnovi zločina, a ona se u svakom konkretnom slučaju dokazuje i više je stvar činjenica nego prava.

²⁴ Mettraux G. (2010). *Pravo komandne odgovornosti*, str.142. Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina.

²⁵ *Tužilac protiv Delalića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-96-21-A, presuda žalbenog vijeća, 20.2.2001. par. 193.

²⁶ *Tužilac protiv Delalića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-96-21-A, presuda žalbenog vijeća, 20.2.2001. par.195. Žalbeno vijeće u ovom predmetu je konstatovalo da nadređeni koji raspolaže *de jure* ovlaštenjima a nema efektivnu kontrolu nad svojim podređenima stoga ne bi snosio krivičnu odgovornost na osnovu doktrine komandne odgovornosti, dok bi *de facto* nadređeni za kojeg ne postoje formalne pismene odluke o imenovanju ili postavljenju, ali koji u stvarnosti ima efektivnu kontrolu nad počinio-cima krivičnih djela, snosio krivičnu odgovornost ako ne spriječi ili ne kazni takvo kažnjivo ponašanje.

²⁷ *Tužilac protiv Kunarca i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-98-238&23/1-T, presuda pretresnog vijeća, 22.2.2001., par. 399.

²⁸ Komentar MKCK-a uz Dopunske protokole, par. 3554.

²⁹ *Tužilac protiv Kunarca i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-98-238&23/1-T, presuda pretresnog vijeća, 22.2.2001 par. 399, gdje se citira *Tužilac protiv Delalića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-96-21-A, presuda žalbenog vijeća, 20.2.2001. par. 197-198 i 256.

2.4. Efektivna kontrola

2.4.1. Definicija

Kako je ranije elaborirano, najvažniji faktor za primjenu principa odgovornosti nadređenog je postojanje efektivne kontrole nad osobama koje su počinile kršenja međunarodnog humanitarnog prava. Sudskom praksom *ad hoc* tribunala iskristalisano je da efektivna kontrola podrazumijeva da je nadređeni „*morao imati stvarnu mogućnost da spriječi ili kazni počinjenje glavnih krivičnih djela*“.³⁰

Efektivna kontrola, u smislu te stvarne moći da spriječi i/ili kazni, prag je koji treba da bude ostvaren kako bi se potvrdio odnos subordinacije za potrebe primjene instituta komandne odgovornosti. Dok god nadređeni ima efektivnu kontrolu nad podređenima, u toj mjeri da ih može spriječiti da počine krivična djela ili ih kazniti nakon što su ih počinili, smatrat će se odgovornim ukoliko nije iskoristio svoju mogućnost kontrole.³¹

Kriterij efektivne kontrole primjenjiv je jednako na *de facto* i *de jure* nadređene.³²

Međutim, činjenica da je nadređeni imao *de iure* ovlasti sama po sebi nije dovoljna da bi mu se pripisala komandna odgovornost.³³ Posjedovanje *de jure* vlasti, samo po sebi, predstavlja samo dio dokaza o efektivnoj kontroli.³⁴ Ono svakako može upućivati na stvarnu mogućnost sprječavanja ili kažnjavanja krivičnih djela podređenih, ali ne mora biti ni nužno ni dovoljno da se dokaže takva mogućnost.³⁵ Kad bi *de jure* vlast uvijek rezultirala presumpcijom o efek-

³⁰ Ovaj odlučujući kriterijum 'efektivne kontrole' u smislu stvarnog posjedovanja, ili neposjedovanja, moći kontrole nad djelovanjem potčinjenih, prvi put je ustanovilo Pretresno vijeće u predmetu *Čelebići: Tužilac protiv Delalića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-96-21-T, presuda pretresnog vijača, 16.11.1998. par. 378.

Za predmete u kojima se podržava takvo rezonovanje, vidi *Tužilac protiv Delalića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-96-21-A, presuda žalbenog vijača, 20.2.2001. par. 192 i slj., *Tužilac protiv Kayishema*, MKSR, predmet br. ICTR-95-1-A, presuda žalbenog vijača, par. 294; Za predmete koji u načelu podržavaju navedeni stav iz predmeta *Čelebići*, ali povremeno koriste drugačiju terminologiju, vidi *Tužilac protiv Aleksovskog*, MKSJ, predmet br. IT-95-14/1-T, presuda pretresnog vijača, 25.6.1999. par. 76; *Tužilac protiv Blaškića*, MKSJ, predmet br. IT-95-14-T, presuda pretresnog vijača, 3.3.2000. par. 301; *Tužilac protiv Kunarca i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-98-238&23/1-T, presuda pretresnog vijača, 22.2.2001. par. 396; *Tužilac protiv Kvočke i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-98-30/1-T, presuda pretresnog vijača, 2.11.2001. par. 315.

³¹ *Tužilac protiv Delalića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-96-21-A, presuda žalbenog vijača, 20.2.2001. par. 198.

³² *Tužilac protiv Delalića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-96-21-A, presuda žalbenog vijača, 20.2.2001. par. 196.

³³ *Tužilac protiv Halilovića*, MKSJ, predmet br. IT-01-48-A, presuda žalbenog vijača, 16.10.2007. par. 85; *Tužilac protiv Nahimana i drugih*, MKSR, predmet br. ICTR-99-52-A, presuda žalbenog vijača, par. 787.

³⁴ *Tužilac protiv Orića*, MKSJ, predmet br. IT-03-68-A, presuda žalbenog vijača, 3.7.2008. par. 92.

³⁵ Vidi *Tužilac protiv Halilovića*, MKSJ, predmet br. IT-01-48-A, presuda žalbenog vijača, 16.10.2007. par.85: "U stvari, vlast *de jure* sama po sebi nužno ne doseže nivo efektivne kontrole." Vidi i *Tužilac protiv Nahimana i drugih*, MKSR, predmet br. ICTR-99-52-A, presuda žalbenog vijača, par. 625 i 787, fn. 1837.

tivnoj kontroli, tužilac bi bio oslobođen tereta dokazivanja efektivne kontrole van razumne sumnje.³⁶

2.4.2. Strane u odnosu

Ono što je prvo potrebno dokazivati, kod utvrđivanja postojanja efektivne kontrole je to da su počinio djela, i to u vrijeme počinjenja djela, bili pripadnici snaga pod efektivnom kontrolom nadređenog. Da bi se komandant mogao smatrati odgovornim za djela pripadnika snaga pod njegovom komandom mora se dokazati da su, u vrijeme počinjenja zločina, pripadnici tih snaga bili pod efektivnom kontrolom tog komandanta.³⁷ Dakle, uslov je da se utvrdi efektivna kontrola nad podređenim, bez obzira na to da li je taj podređeni neposredno odgovoran dotičnom nadređenom ili se na drugi način nalazi pod njegovom komandom.³⁸ Što se tiče toga da li je

³⁶ Naročito vidi *Tužilac protiv Orića*, MKSJ, predmet br. IT-03-68-A, presuda žalbenog vijeća, 3.7.2008. par. 91-92, fusnote izostavljene ("91. U praksi je prihvaćeno da tužilac mora dokazati efektivnu kontrolu van razumne sumnje kako bi pokazao postojanje odnosa nadređeni-podređeni na osnovu člana 7(3) Statuta [Tribunala za bivšu Jugoslaviju]. Za tu svrhu, de jure ovlast nije sinonim efektivne kontrole. Mada posjedovanje de jure vlasti svakako može upućivati na stvarnu mogućnost sprečavanja ili kažnjavanja krivičnih djela podređenih, ono ne mora biti ni nužno ni dovoljno da se dokaže takva mogućnost. Kad bi de jure vlast uvijek rezultirala prezumpcijom o efektivnoj kontroli, tužilac bi bio oslobođen tereta dokazivanja efektivne kontrole van razumne sumnje. Žalbeno vijeće se, stoga, ne može složiti sa pravnom prezumpcijom koju je iznio tužilac. 92. [...] tužilac još uvijek snosi teret dokazivanja van razumne sumnje da je optuženi imao efektivnu kontrolu nad podređenima. Posjedovanje de jure vlasti, samo po sebi, predstavlja samo dio dokaza o takvoj efektivnoj kontroli. Na Međunarodnom sudu ne postoji takva prezumpcija na štetu optuženog."); *Tužilac protiv Hadžihasanovića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-01-47-A, presuda žalbenog vijeća, 22.4.2008. par. 21; *Tužilac protiv Halilovića*, MKSJ, predmet br. IT-01-48-A, presuda žalbenog vijeća, 16.10.2007. par. 85 ("Ustvari, vlast de jure sama po sebi nužno ne doseže nivo efektivne kontrole"); *Tužilac protiv Nahimana i drugih*, MKSR, predmet br. ICTR-99-52-A, presuda žalbenog vijeća, par. 625, 787, fn. 1837;

³⁷ *Tužilac protiv Kunarca i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-98-238&23/1-T, presuda pretresnog vijeća, 22.2.2001. par. 399; *Tužilac protiv Delalića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-96-21-A, presuda žalbenog vijeća, 20.2.2001. par. 197-198, 256.

³⁸ Komentar MKCK-a uz Dopunske protokole, u vezi s konceptom "nadređenog" u smislu člana 86 Dopunskog protokola I na kojem se zasniva dužnost iz člana 7(3), naglašava da taj pojam nije ograničen na neposredno pretpostavljene. U njemu se kaže sljedeće (Komentar MKCK-a uz Dopunske protokole, str. 1013, par. 3544): „[n]e radi se o čisto teoretskom konceptu koji bi pokrивao sve nadređene u komandnom lancu, interesuje nas samo nadređeni koji ima ličnu odgovornost za počinio dotičnih djela pošto je ovaj potonji, kao njegov podređeni, pod njegovom kontrolom. Direktna veza koja mora postojati između nadređenog i podređenog jasno slijedi iz dužnosti činjenja [...]. Nadalje, samo je taj nadređeni obično u poziciji da posjeduje informacije koje mu omogućuju da u datim okolnostima zaključi da je podređeni počinio ili da se sprema da počinio povredu. Međutim, iz ovoga ne bi trebalo izvoditi zaključak da je to samo pozicija komandanta od kojeg podređeni direktno prima zapovijesti [...].Koncept nadređenog je širi i trebalo bi ga sagledavati u smislu hijerarhije koja obuhvata koncept kontrole.“ Daljnju potporu možemo naći u Presudi u predmetu protiv japanskog admirala Soemu Toyode, kome je suđeno poslije Drugog svjetskog rata. Vojni sud u tom predmetu naglasio je da subordinacija ne mora biti direktna i konstatovao sljedeće (predmet *Toyoda*, str. 5006, naglasak dodat): „[n]ajprostije rečeno, ovaj sud smatra da se o principu komandne odgovornosti radi ako je ovaj optuženi znao ili je revnosnim vršenjem dužnosti trebalo da sazna da su oni koji su mu neposredno ili na drugi način podređeni po-

nadređeni posjedovao traženi stepen kontrole, to pitanje se mora riješavati na osnovu dokaza izvedenih u svakom pojedinom predmetu.³⁹

Da bi se utvrdilo postojanje efektivne kontrole nadređenog nad podređenim, potrebno je prvo identificirati neposredne počiniocce osnovnog djela, kako bi se onda moglo utvrđivati da li su identificirani počinioci bili pod efektivnom kontrolom nadređenog. Pri tome, nije nužno da budu poznata imena direktnih počinilaca, ali je neophodno dokazati da su pojedinci odgovorni za počinjenje krivičnih djela bili u jedinici ili grupi koja je bila pod efektivnom kontrolom tog nadređenog.⁴⁰

2.4.3. Uspostavljanje efektivne kontrole

Postojanje efektivne kontrole se ne može uzimati kao prezumpcija, ona se mora dokazati van razumne sumnje u svakom konkretnom slučaju, a njeno dokazivanje je više stvar činjenica nego materijalnog prava.⁴¹ Dokazivanje efektivne kontrole je težak zadatak, a *“velika je pažnja potrebna da ne bi došlo do nepravde u smislu da se pojedinci smatraju odgovornima za djela drugih, u situaciji gdje je veza kontrole ili nepostojeća, ili previše udaljena”*.⁴²

činili zločine koji su van razumne sumnje dokazani pred ovim sudom ili da je postojala rutinska praksa njihovog podržavanja i ako je svojim propuštanjem da preduzme bilo kakve mjere radi kažnjavanja počinilaca dopustio da se sa zločinima nastavi, tada je on kao komandant propustio da izvrši svoju dužnost i mora biti kažnjen.” Vidi i sljedeći zaključak Vojnog suda u predmetu Taoci u vezi s optuženim Dehnerom (predmet Taoci, str. 1298): *„Optuženi pravda svoju indiferentnost prema svim tim ubijanjima navodeći da su za njih bili odgovorni komandanti divizija. Mi se slažemo s tim da su komandanti divizija odgovorni za to što su naredili da se izvrše kažnjive radnje. Ali, nadređeni starješina je takođe odgovoran ako naredi, dopusti ili pristane na takvo kažnjivo ponašanje. Njegova dužnost i obaveza jeste da spriječi takva djela ili, ako su ona već izvršena, da preduzme korake kako bi spriječio njihovo ponavljanje.”* Ovdje možemo uputiti i na Komentar KMP-a, koji koristi pojam “nadređeni” u množini kako bi ukazao na to da doktrina komandne odgovornosti “važi ne samo za neposrednog nadređenog nekog podređenog, nego i za njegove druge nadređene u vojnom komandnom lancu ili u hijerarhiji vlasti, ako su ispunjeni potrebni kriteriji”, str.37. Vidi i *Tužilac protiv Halilovića*, MKSJ, predmet br. IT-01-48-T, prvostepena presuda, 16.11.2005. par.63.

³⁹ Vidi *Tužilac protiv Strugara*, MKSJ, predmet br. IT-01-42-T, presuda pretresnog vijeća, 31.1.2005. par. 392; *Tužilac protiv Blaškića*, MKSJ, predmet br. IT-95-14-A, presuda žalbenog vijeća, 29.7.2004. par. 69; *Tužilac protiv Delalića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-96-21-A, presuda žalbenog vijaća, 20.2.2001. par. 206.

⁴⁰ *Tužilac protiv Milorada Krnojelaca*, predmet br. IT-97-25-PT, Odluka po preliminarnom podnesku odbrane zbog prigovora na formu optužnice, 24. februar 1999., par. 46; *Tužilac protiv Blaškića*, MKSJ, predmet br. IT-95-14-A, presuda žalbenog vijeća, 29.7.2004. par. 217 *„da bi se utvrdila odgovornost nadređenog, direktni počinioci relevantnih krivičnih djela ne moraju se navesti imenom, te se ne mora pokazati da je nadređenom bio poznat identitet pojedinaca, ako je dokazano barem da oni pripadaju nekoj kategoriji ili grupi ljudi nad kojima je optuženi imao efektivnu kontrolu”*. Vidi i *Tužilac protiv Hadžihanovića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-01-47-T, presuda pretresnog vijeća, 15.3.2006. par. 90

⁴¹ *Tužilac protiv Delalića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-96-21-A, presuda žalbenog vijaća, 20.2.2001. par. 206; *Tužilac protiv Blaškića*, MKSJ, predmet br. IT-95-14-A, presuda žalbenog vijeća, 29.7.2004. par. 69.

⁴² *Tužilac protiv Delalića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-96-21-T, presuda pretresnog vijaća, 16.11.1998. par. 377-378.

Jurisprudencija Haškog tribunala definisala je određene kriterije koji su manje-više indikativni za postojanje određenog stepena efektivne kontrole:⁴³

- formalnost procedure po kojoj je izvršeno imenovanje/postavljenje nadređenog na dužnost,⁴⁴
- njegov službeni položaj,⁴⁵
- moć da izdaje naređenja i obezbijedi njihovo izvršenje,⁴⁶
- ovlaštenje za potpisivanje naređenja,⁴⁷ moć da izdaje naređenja za borbeno angažovanje i za pretpotčinjavanje jedinica,⁴⁸
- moć da vodi borbene operacije,⁴⁹
- raspolaganje materijalno-tehničkim sredstvima i ljudstvom,⁵⁰
- ovlaštenja za primjenu disciplinskih mjera,⁵¹
- činjenica da su podređeni disciplinovaniji u prisustvu nadređenog nego u njegovom odsustvu;⁵²
- ovlaštenje za prijavljivanje zločina⁵³ i prosljeđivanje izvještaja nadležnim organima;⁵⁴

⁴³ *Tužilac protiv Orića*, MKSJ, predmet br. IT-03-68-T, presuda pretresnog vijeća, 30.7.2006. par. 312.

⁴⁴ *Tužilac protiv Halilovića*, MKSJ, predmet br. IT-01-48-T, presuda pretresnog vijeća, 16.11.2005. par.58.

⁴⁵ *Tužilac protiv Kordića i Čerkeza*, MKSJ, predmet br. IT-95-14/2-T, presuda pretresnog vijeća, 26.2.2001. par. 418. Vidi *Tužilac protiv Delalića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-96-21-A, presuda žalbenog vijeća, 20.2.2001. par. 197; *Tužilac protiv Hadžihanovića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-01-47-A, presuda žalbenog vijeća, 22.4.2008.par. 21; *Tužilac protiv Orića*, MKSJ, predmet br. IT-03-68-A, presuda žalbenog vijeća, 3.7.2008. par. 91.

⁴⁶ *Tužilac protiv Blaškića*, MKSJ, predmet br. IT-95-14-A, presuda žalbenog vijeća, 29.7.2004. par. 69, *Tužilac protiv Hadžihanovića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-01-47-A, presuda žalbenog vijeća, 22.4.2008. godine par.199.

⁴⁷ *Tužilac protiv Delalića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-96-21-T, presuda pretresnog vijeća, 16.11.1998. par. 672; *Tužilac protiv Naletilića i Martinovića*, MKSJ, predmet br. IT-98-34-T, presuda pretresnog vijeća, 31.3.2003. par. 67.

⁴⁸ *Tužilac protiv Strugara*, MKSJ, predmet br. IT-01-42-T, presuda pretresnog vijeća, 31.1.2005. par. 393-397.

⁴⁹ *Tužilac protiv Strugara*, MKSJ, predmet br. IT-01-42-T, presuda pretresnog vijeća, 31.1.2005. par. 394.

⁵⁰ *Tužilac protiv Tharcissea Muvunyija*, MKSR, predmet br. ICTR-2000-55A-T, Presuda pretresnog vijeća, 12.09.2006., par. 497.

⁵¹ *Tužilac protiv Orića*, MKSJ, predmet br. IT-03-68-A, presuda žalbenog vijeća, 3.7.2008. par. 142; *Tužilac protiv Halilovića*, MKSJ, predmet br. IT-01-48-A, presuda žalbenog vijeća, 16.10.2007. par. 60.

⁵² *Tužilac protiv Delalića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-96-21-A, presuda žalbenog vijeća, 20.2.2001. par. 206.

⁵³ *Tužilac protiv Blaškića*, MKSJ, predmet br. IT-95-14-A, presuda žalbenog vijeća, 29.7.2004. par. 499 "prijavljivanje kažnjivih radnji podređenih odgovarajućim organima je dokaz materijalne moći da se oni kazne u granicama okolnosti pojedinog slučaja, mada u vrlo ograničenoj mjeri"; *Tužilac protiv Halilovića*, MKSJ, predmet br. IT-01-48-A, presuda žalbenog vijeća, 16.10.2007. par. 182.

⁵⁴ *Tužilac protiv Aleksovskog*, MKSJ, predmet br. IT-95-14/1-T, presuda pretresnog vijeća, 25.6.1999. par. 78; *Tužilac protiv Blaškića*, MKSJ, predmet br. IT-95-14-T, presuda pretresnog vijeća, 3.3.2000. par. 302.

- ovlaštenja za unaprjeđivanje i smjenjivanje vojnih lica,⁵⁵ smanjenje čina vojniku ili udaljšavanje pojedinih vojnika,⁵⁶
- učestvovanje optuženog u pregovorima koji su u vezi sa dotičnim vojnim snagama⁵⁷ i
- sposobnost da postupanje podređenih u skladu s naredjenjima ostvaruje zastrašivajanjem.⁵⁸

Nadalje, istaknut položaj optuženog u javnom životu, koji se očituje kroz njegove javne nastupe i izjave,⁵⁹ učestvovanje u međunarodnim pregovorima na visokom nivou,⁶⁰ mogućnost da se naloži i izvrši hapšenje izvršilaca, distribucija oružja i municije ili osiguravanje vojne opreme, moć optuženog da vrši imenovanja onih za koje se navodi da su učestvovali u zločinima, kontrola financija i plata koje se isplaćuju izvršiocima, moć da zaustavi zločine, uključujući zločine onih koji su ih izvršili u datom slučaju, moć optuženog da izvršioce zaštiti od istrage ili kazne, su dodatni pokazatelji efektivne kontrole, mada sami po sebi nisu dovoljni da se ona utvrdi.⁶¹ Ovo su samo neki od pokazatelja efektivne kontrole nadređenog nad podređenim, a njihova dokazna snaga će se cijeniti u svakom konkretnom slučaju.

Takođe, prilikom analiziranja dokaza, sud će cijeniti i sve pokazatelje koji ukazuju da optuženi nije imao efektivnu kontrolu nad podređenim. Među njima možemo navesti sljedeće:⁶²

- da komandant nije raspolagao stvarnim mogućnostima da obezbijedi poštivanje međunarodnog humanitarnog prava,
- zanemarivanje ili nepoštivanje naredjenja ili instrukcija koje je optuženi dao izvršiocima,⁶³

⁵⁵ *Tužilac protiv Delalića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-96-21-T, presuda pretresnog vijeća, 16.11.1998. par. 767; *Tužilac protiv Strugara*, MKSJ, predmet br. IT-01-42-T, presuda pretresnog vijeća, 31.1.2005. par. 404, 411 i 413.

⁵⁶ *Tužilac protiv Strugara*, MKSJ, predmet br. IT-01-42-T, presuda pretresnog vijeća, 31.1.2005. par. 411 i 413; *Tužilac protiv Blaškića*, MKSJ, predmet br. IT-95-14-A, presuda žalbenog vijeća, 29.7.2004. par. 499.

⁵⁷ *Tužilac protiv Strugara*, MKSJ, predmet br. IT-01-42-T, presuda pretresnog vijeća, 31.1.2005. par. 398.

⁵⁸ *Tužilac protiv Alexa Tambe Brime i drugih*, MKSR, predmet br. SCSL-04-16-T, presuda pretresnog vijeća, 20.06.2007. par. 788.

⁵⁹ *Tužilac protiv Kordića i Čerkeza*, MKSJ, predmet br. IT-95-14/2-T, presuda pretresnog vijeća, 26.2.2001. par. 424; *Tužilac protiv Stakića*, MKSJ, predmet br. IT-97-24-T, presuda pretresnog vijeća, 31.7.2003. par. 454;

⁶⁰ *Tužilac protiv Aleksovskog*, MKSJ, predmet br. IT-95-14/1-T, presuda pretresnog vijeća, 25.6.1999. par.101; *Tužilac protiv Kordića i Čerkeza*, MKSJ, predmet br. IT-95-14/2-T, presuda pretresnog vijeća, 26.2.2001. par. 424.

⁶¹ Mettraux G. (2010). *Pravo komandne odgovornosti*, Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina str. 165-166.

⁶² Nabranjanje najvećim dijelom preuzeto iz Mettraux G. (2010). *Pravo komandne odgovornosti*, Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, str. 168-170, uključujući i fusnote.

⁶³ Generalno vidi *Tužilac protiv Hadžihasanovića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-01-47-A, presuda žalbenog vijeća, 22.4.2008. par. 225 et seq.

- generalna neposlušnost jedinica uključenih u zločin;⁶⁴
- naređenja izvršiocima koja su došla iz drugih izvora, a ne od optuženog, a koja su se mogla miješati u njegova ovlaštenja;
- odsustvo pravnog ovlaštenja optuženog nad izvršiocima;
- odsustvo mehanizama ili strukture za nametanje poštivanja standarda humanitarnog prava;⁶⁵
- nedovoljno razvijena ili nefunkcionalna priroda relevantnog vojnog, civilnog ili paravojnog komandnog lanca;⁶⁶
- haotične okolnosti koje okružuju događaje;⁶⁷
- postojanje paralelnog komandnog lanca;
- miješanje u normalno funkcioniranje komandnog lanca;⁶⁸
- nezavisna moć odlučivanja i postupanja izvršilaca za koje se navodi da su bili podređeni optuženom;⁶⁹
- odsustvo podnošenja izvještaja optuženom od strane navodnih podređenih;
- borbe za prevlast ili tenzije unutar relevantnog lanca komandovanja, koje su ometale normalno funkcioniranje tog lanca komandovanja;
- prekid komunikacija koji otežava ili onemogućava optuženom da ostvaruje svoja ovlaštenja nad izvršiocima, ili da ih ima u potpunosti;
- ograničeni resursi na raspolaganju optuženom, da osigura poštivanje svojih naređenja i ovlaštenja;
- potreba da navodni nadređeni pregovara ili koristi “vanjski pritisak” da osigura poštivanje odluka i naređenja;⁷⁰
- dokazi da navodni nadređeni nisu sebe smatrali zaduženim za navodne podređene;⁷¹

⁶⁴ *Tužilac protiv Alexa Tambe Brime i drugih*, MKSR, predmet br. SCSL-04-16-T, presuda pretresnog vijeća, 20.06.2007. par. 1886-1887; *Tužilac protiv Alexa Tambe Brime i drugih*, MKSR, predmet br. SCSL-04-16-T, presuda žalbenog vijeća, 22.02.2008. par. 259.

⁶⁵ Optuženi neće moći to da koristi kao opravdanje za svoje nečinjenje, ako je (i) njegova odgovornost bila da uspostavi takvu strukturu i kad je (ii) imao mogućnost da to uradi.

⁶⁶ *Tužilac protiv Orića*, MKSJ, predmet br. IT-03-68-T, presuda pretresnog vijeća, 30.7.2006. par. 707.

⁶⁷ *Tužilac protiv Orića*, MKSJ, predmet br. IT-03-68-T, presuda pretresnog vijeća, 30.7.2006. par. 503; *Tužilac protiv Orića*, MKSJ, predmet br. IT-03-68-A, presuda žalbenog vijeća, 3.7.2008. par. 145-149.

⁶⁸ *Tužilac protiv Alexa Tambe Brime i drugih*, MKSR, predmet br. SCSL-04-16-T, presuda žalbenog vijeća, 22.02.2008. par. 262.

⁶⁹ *Tužilac protiv Orića*, MKSJ, predmet br. IT-03-68-T, presuda pretresnog vijeća, 30.7.2006. par. 706.

⁷⁰ Vidi, npr. *Tužilac protiv Hadžihasanovića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-01-47-A, presuda žalbenog vijeća, 22.4.2008. par. 227.

⁷¹ *Tužilac protiv Hadžihasanovića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-01-47-T, presuda pretresnog vijeća, 15.3.2006. par. 795, 844 et seq.

- dokazi da su navodni podređeni zadržali pravo da u borbama učestvuju ili ne učestvuju;⁷²
- dokazi o nezadovoljstvu i neodobranju postupaka navodnih podređenih;⁷³
- odsustvo dokaza o podnošenju izvještaja navodnom nadređenom od strane navodnih podređenih;⁷⁴
- odsustvo evidencije o učešću navodnih podređenih u operacijama koje vodi navodni nadređeni, ili unutar strukture kojom je on zapovijedao.⁷⁵

Ovdje je potrebno i posebno naglasiti da, ako komandant svjesno koristi vojnike za koje zna, ili ima razloga da zna, da su počinili djela kažnjiva po međunarodnom humanitarnom pravu, izlaže se riziku da ga se smatra krivično odgovornim za zločine koje kasnije počine ti vojnici. Takođe, ako komandant koristi vojnike mada zna ili ima razloga da zna da postoji ozbiljan rizik da se oni neće pokoravati njegovim naređenjima, uključujući i ona koja se tiču poštivanja međunarodnog humanitarnog prava, on se ne može pozvati na nemogućnost kontrole nad njima kako bi izbjegao odgovornost. Dakle, komandant ne može izbjeći krivičnu odgovornost pozivajući se na nepostojanje efektivne kontrole ako iz njegovog postupanja prije počinjenja krivičnih djela proizlazi da je prihvatio mogućnost da neće moći kontrolisati svoje vojnike.⁷⁶

Svaki dokaz relevantan za utvrđivanje efektivne kontrole optuženog nad izvršiocima sud će prvo morati razmatrati pojedinačno, kako bi odredio da li dokazi vezani za tu činjenicu zaista sadrže dokazne elemente ovlaštenja optuženog nad izvršiocima. Kad sud takve indikacije identificira i sortira, one će se razmatrati zajedno sa dokazima koji ukazuju na odsustvo efektivne kontrole optuženog. Na osnovu ukupnih dokaza, i uzimajući u obzir sve relevantne okolnosti koje su postojale u datom vremenskom periodu, sud će odlučiti da li dokazi u cjelini omogućavaju zaključak – van razumne sumnje – da je optuženi imao efektivnu kontrolu nad izvršiocima.⁷⁷

2.4.4. Granice efektivne kontrole

Da bi nadređeni bio krivično odgovoran, neophodno je utvrditi da je posjedovao određeni stepen kontrole nad podređenim. Taj stepen kontrole koji se treba dostići, često nazvan „*prag efektivne kontrole*“, ogleda se u stvarnoj mogućnosti nadređenog da spriječi ili kazni kažnjivo ponašanje. Stepen kontrole koji ne dostiže prag efektivne kontrole nedovoljan je da bi se na-

⁷² Tužilac protiv Hadžihasanovića i drugih, MKSJ, predmet br. IT-01-47-T, presuda pretresnog vijeća, 15.3.2006. par. 849.

⁷³ Tužilac protiv Hadžihasanovića i drugih, MKSJ, predmet br. IT-01-47-T, presuda pretresnog vijeća, 15.3.2006. par. 844 et seq.

⁷⁴ Tužilac protiv Hadžihasanovića i drugih, MKSJ, predmet br. IT-01-47-T, presuda pretresnog vijeća, 15.3.2006. par. 849.

⁷⁵ Tužilac protiv Hadžihasanovića i drugih, MKSJ, predmet br. IT-01-47-T, presuda pretresnog vijeća, 15.3.2006. par. 849.

⁷⁶ Tužilac protiv Hadžihasanovića i drugih, MKSJ, predmet br. IT-01-47-T, presuda pretresnog vijeća, 15.3.2006. par. 89.

⁷⁷ Mettraux G. (2010). *Pravo komandne odgovornosti*, str.180-181. Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina

dređenom mogla pripisati komandna odgovornost.⁷⁸ Dakle, prag efektivne kontrole u smislu stvarne moći nadređenog da spriječi ili kazni krivična djela predstavlja minimalni uslov za priznavanje odnosa nadređeni – podređeni,⁷⁹ i primjenjiv je na nadređene *de facto* kao i one *de jure*.⁸⁰

Prilikom utvrđivanja stepena kontrole, treba svakako praviti razliku između efektivne kontrole i različitih oblika uticaja ili autoriteta koji neki pojedinci mogu imati nad drugim pojedincima.⁸¹ Efektivna kontrola nije isto što i sposobnost da se uvjeri, potakne ili izvrši utjecaj.⁸² U jurisprudenciji Haškog tribunala identificirane su situacije u kojima je pojedinac imao određeni stepen autoriteta ili moći nad drugim pojedincima, što mu je omogućilo da nad njima ostvaruje ponekad i značajnu moć i uticaj, ali nedovoljno da ima efektivnu kontrolu, što ih ostavlja izvan obima komandne odgovornosti.⁸³ Sama moć uvjeravanja ili utjecaj nije dovoljan osnov za komandu odgovornost.⁸⁴ Takođe, ni „znatni uticaj kao sredstvo kontrole u bilo kom obliku koji ne dostiže prag posjedovanja efektivne kontrole nad podređenima – za što se, pak, traži posjedovanje materijalne mogućnosti da se spriječe krivična djela podređenih, odnosno kazne podređeni koji su počinili kršenja – nije u dovoljnoj mjeri potkrijepljen praksom država i sudskim odlukama. Ništa na što se poziva Tužilaštvo ne sugerise da postoji dovoljno dokaza o praksi država ili sudskim izvorima koji bi podržali teoriju da znatan uticaj kao način vršenja komandne odgovornosti ima status pravila u običajnom pravu, a pogotovo ne pravila po kojem bi se nametala krivična odgovornost.“⁸⁵ Prema tome, „svaki položaj vlasti i uticaja ne podrazumijeva nužno odgovornost nadređenog na osnovu člana 7(3) Statuta”.⁸⁶

Dakle, sud mora u svakom konkretnom slučaju analizirati stvarnu moć koju je optuženi imao nad izvršiocima u relevantnom vremenskom periodu. Sud mora biti uvjeren da svi postupci

⁷⁸ *Tužilac protiv Halilovića*, MKSJ, predmet br. IT-01-48-T, presuda pretresnog vijeća, 16.11.2005. par.59.

⁷⁹ *Tužilac protiv Delalića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-96-21-A, presuda žalbenog vijaća, 20.2.2001. par. 303.

⁸⁰ *Tužilac protiv Delalića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-96-21-A, presuda žalbenog vijaća, 20.2.2001. par.196.

⁸¹ *Tužilac protiv Delalića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-96-21-A, presuda žalbenog vijaća, 20.2.2001. par. 263 i 266; *Tužilac protiv Brđanina*, MKSJ, predmet br. IT-99-36-T, presuda pretresnog vijaća, 1.9.2004. par. 276, 281.

⁸² Vidi, npr., *Tužilac protiv Brđanina*, MKSJ, predmet br. IT-99-36-T, presuda pretresnog vijaća, 1.9.2004. par. 276. i 281.

⁸³ *Tužilac protiv Kvočke i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-98-30/1-A, presuda žalbenog vijeća, 28.2.2005. par. 144 i 382.

⁸⁴ *Tužilac protiv Delalića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-96-21-A, presuda žalbenog vijaća, 20.2.2001. par. 263.

⁸⁵ *Tužilac protiv Delalića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-96-21-A, presuda žalbenog vijaća, 20.2.2001. par. 266.

⁸⁶ *Tužilac protiv Kvočke i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-98-30/1-A, presuda žalbenog vijeća, 28.2.2005. par. 144 i 382. Vidi i *Tužilac protiv Kvočke i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-98-30/1-T, presuda pretresnog vijeća, 2.11.2001. par. 368-372, gdje se jasno pravi razlika između "položaja vlasti i utjecaja" g. Kvočke unutar logora i njegove efektivne kontrole nad navodnim izvršiocima.

optuženog ukazuju na “neupitno uživanje ovlaštenja nadređenog”.⁸⁷ I, ako nakon što se razmotre svi dokazi, ostane bilo kakve sumnje u pogledu širine ovlaštenja ili moći koju je optuženi bio u mogućnosti ostvarivati nad izvršiocima, mora se, primjenom principa *in dubio pro reo*, osloboditi optužbi, kako je to i konstatovano u presudama međunarodnih *ad hoc* tribunala.⁸⁸

Radi pravilnijeg razumjevanja efektivne kontrole, ovdje bi bilo značajno ukazati i na razliku ovog pojma u odnosu na vojnu kontrolu i komadovanje uopšte. Naime, komadovanje se sastoji u isključivom pravu starješine jedinice (ustanove) da samostalno odlučuje o upotrebi i dejstvu jedinica, izdaje naređenja i organizuje kontrolu. Prema tome, vojna kontrola je funkcija komandovanja i sprovodi se radi sticanja uvida u izvršavanje zadataka, naređenja, uputstava, provjere zakonitosti rada komandi i starješina i preduzimanja odgovarajućih mjera.⁸⁹ U vezi sa navedenim definicijama, pitanje da li je nadređeni komandovao podređenom jedinicom jeste ustvari pitanje da li je tu jedinicu upotrebljavao za određena borbena dejstva putem svojih naređenja te kroz organizovanu kontrolu nadzirao izvršavanje tih naređenja.

Razumljivo je da se u ratu, naređenja podređenoj jedinici u najvećoj mjeri odnose na upotrebu te jedinice za pripremanje i izvođenje ofanzivnih ili defanzivnih borbenih zadataka. U tom kontekstu, okolnost da je nadređeni izdavao naređenja podređenoj jedinici i da je ta jedinica izvršavala naređenja, predstavlja značajan parametar postojanja efektivne kontrole nad tom jedinicom.

Ukoliko sublimiramo ranije navedene kriterije postojanja ili ne postojanja efektivne kontrole koje međunarodni *ad hoc* tribunali navode u svojim odlukama, možemo zaključiti da se oni svode na dva važna pitanja: prvo, da li se radi o komandantu koji stvarno komanduje podređenim jedinicama (direktno ili indirektno), koji raspolaže logistikom, koji je informisan o svim pitanjima koja se tiču tih jedinica i koje zaista izvršavaju naređenja za sve oblike njihove upotrebe ili se, pak, radi o komandantu koji je to samo „na papiru“, odnosno komandantu kojeg u stvarnosti te jedinice ne prihvataju kao takvog.

Naravno, mogućnosti nadređenog komandanta da spriječi podređene osobe „u svom naumu“ da počine zločine ili da ih kazni ukoliko su te zločine već počinili su veće što je taj nadređeni na višem položaju u lancu komandovanja. Pa tako su potpuno različita ovlaštenja i mogućnosti npr. komandanta čete koji komanduje stotinom vojnika, od ovlaštenja i mogućnosti npr. komandanta koji komanduje sa nekoliko desetina hiljada vojnika. Prvom su objektivno na raspolaganju dvije mogućnosti, ukoliko sazna da se pojedini podređeni spremaju počiniti zločin da izda naređenje da to ne čine, odnosno ako su podređeni zločin već počinili da o tome obavijesti svog nadređenog u lancu komandovanja. On objektivno, na ovom nivou komandovanja i nema drugih „alata“ sa kojima će spriječiti zločin ili kazniti počinioce. Dok je sasvim drugačija situacija kod nadređenog koji komanduje desetinama hiljada vojnika i kojem su na raspolaganju kako kapaciteti koji omogućavaju uspostavu i jačanje discipline u svim jedinicama, tako i kapaciteti

87 *Tužilac protiv Delalića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-96-21-T, presuda pretresnog vijača, 16.11.1998. par. 669.

88 Vidi *Tužilac protiv Delalića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-96-21-T, presuda pretresnog vijača, 16.11.1998. par. 413; Mettraux G. (2010). *Pravo komandne odgovornosti*, str.182-190. Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina.

89 Ratković B. (1981). *Vojni leksikon* (str. 222-229). Beograd: Vojnoizdavački zavod.

kojim osigurava poštivanje međunarodnog humanitarnog prava na svim nivoima. Na tom položaju vlasti, nadređeni ima svoj štab, potčinjene stručne pomoćnike, kao i jedinice vojne policije, ovlašten je i da nagrađuje podređene vojnike, dodjeljuje ili predlaže činove, a u konačnici i da rasformira ili predlaže rasformiranje jedinice koja ne izvršava naređenja ili koja je nedisciplinovana. O položaju nadređenog u lancu komandovanja treba voditi računa u svakom konkretnom predmetu, a kako je to ranije navedeno, utvrđivanje ovih ovlaštenja i mogućnosti komandanta su više stvar činjenica, nego stvar prava.

2.4.5. Uslov vremenskog koincidiranja

Još jedno pitanje kojem treba posvetiti dužnu pažnju je pitanje vremenskog koincidiranja efektivne kontrole i izvršenih zločina. Žalbeno vijeće Haškog tribunala je u interlokutarnoj žalbi u predmetu *Hadžihasanović* izrazilo stav da je, po međunarodnom običajnom pravu, efektivna kontrola morala postojati *u vrijeme kad su zločini navodno izvršeni*,⁹⁰ dakle, mora postojati savršeno vremensko poklapanje između vremena kad su navodni izvršioци izvršili zločine koji predstavljaju osnov optužbe i vremena kad je između optuženog i izvršilaca postojao odnos nadređeni-podređeni.⁹¹ Zločini izvršeni prije nego što je zapovjednik stupio na dužnost ili nakon što je otišao s tog mjesta ne mogu mu se stavljati na teret po tom osnovu.⁹²

Ovaj stav Žalbenog vijeća u predmetu *Hadžihasanović* postepeno je urušen kasnijim odlukama drugih sudskih vijeća,⁹³ a pojavio se i novi većinski stav žalbenog vijeća Haškog tribunala, koji je usvojio stav manjine iz predmeta *Hadžihasanović* i koji je odbacio stav da se nadređeni

⁹⁰ *Tužilac protiv Hadžihasanovića i drugih.*, MKSJ, predmet br. IT-01-47-AR72, Odluka po interlokutornoj žalbi kojom se osporava nadležnost s obzirom na komandnu odgovornost, 16. juli 2003, par. 37 (ff). Ovakav stav kasnije se ponavljano u raznim odlukama i presudama Tribunala sa bivšu Jugoslaviju i Tribunalu za Ruandu. Vidi i *Tužilac protiv Aleksovskog*, MKSJ, predmet br.IT-95-14/1-A, presuda žalbenog vijeća, 24.03.2000. par. 76.: "To svakako podrazumijeva da nadređena osoba mora imati takvu moć prije nego što propusti da je upotrijebi";

⁹¹ *Tužilac protiv Hadžihasanovića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-01-47-PT, Odluka žalbenog vijeća o interlokutornoj žalbi kojom se osporava nadležnost u vezi sa komandnom odgovornošću, 16.7.2003. par. 55.

⁹² *Tužilac protiv Hadžihasanovića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-01-47-PT, Odluka o interlokutornoj žalbi kojom se osporava nadležnost u vezi sa komandnom odgovornošću, 16.7.2003. par. 37(ff) i 45:"ne može se naći primjer iz [državne] prakse [koja bi bila relevantna za međunarodno običajno pravo], niti postoji bilo kakav dokaz u vezi sa opinio juris koji bi potkrepljivao tvrdnju da komandant može biti smatran odgovornim za krivična djela koja njegov podređeni počini prije nego što je taj komandant preuzeo komandu nad tim podređenim", te par. 51: "Razmotrivši gore navedene izvore, Žalbeno vijeće zaključuje da se optuženi ne može teretiti po članu 7(3) Statuta za zločine koje je počinio njegov podređeni prije nego što je taj optuženi preuzeo komandu nad tim podređenim". Vidi i *Tužilac protiv Kvočke i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-98-30/1-A, presuda žalbenog vijeća, 28.2.2005. par. 251-252;

⁹³ Stav većine žalbenog vijeća osporava jurisprudencija drugih vijeća Tribunala za bivšu Jugoslaviju (vidi, npr., *Tužilac protiv Orića*, MKSJ, predmet br. IT-03-68-T, presuda pretresnog vijeća, 30.7.2006. par. 335). Mora se reći da stav većine u predmetu *Hadžihasanović* podržavaju radovi izuzetno poštovanih autora (vidi, npr. Greenwood C. (2004). *Command Responsibility and the Hadžihasanović Decision*, 2(2) *JICJ* 598 i Meron T. (2005). *Revival of Customary International Law*, 99 *American Journal of International Law* 817

principijelno ne može smatrati odgovornim za zločine izvršene prije nego što je on preuzeo komandu.⁹⁴ Sudija Liu, jedan od sudija u toj novoj većini, primijetio je da "nije potrebno da postoji vremensko podudaranje između počinjenja djela koje je osnova za optužbe i postojanja odnosa nadređeni-podređeni između optuženog i fizičkog počinioca. Takvo podudaranje bi trebalo postojati između vremena kad je komandant vršio efektivnu kontrolu nad počiniocima i vremena kad je komandant prema navodima propustio da izvrši svoje ovlaštenje da kazni".⁹⁵

Uprkos ovoj novoj većini o tom pitanju, žalbeno vijeće je ipak većinom glasova odbilo da razmatra *ratio decidendi* prethodne žalbe u predmetu *Hadžihasanović*, tako da odluka iz predmeta *Hadžihasanović* i dalje ostaje dio mjerodavnog prava Haškog tribunala.⁹⁶ Što se tiče merituma tog pitanja, pak, sad se čini da se prihvata da se mora ustanoviti vremensko koincidiranje između vremena za koje se tvrdi da je optuženi imao efektivnu kontrolu nad izvršiocima i vremena za koje se tvrdi da nije izvršio svoju dužnost činjenja.⁹⁷ Da li će se međunarodno običajno pravo u tom pravcu mijenjati, odgovor će dati buduće presude međunarodnih *ad hoc* tribunala i Međunarodnog krivičnog suda.

3. Zaključna razmatranja

Prema međunarodnom običajnom pravu, za postojanje komandne odgovornosti nadređenog zbog zločina kojeg su počinili podređeni, potrebno je da su ispunjena tri elementa:

1. Da je u vrijeme kada su počinjeni zločini postojao odnos nadređeni-podređeni između pretpostavljenog i potčinjenih izvršilaca zločina
2. ako je pretpostavljeni znao ili imao razloga da zna da se podređeni spremaju da počine krivična djela ili su ih već počinili, te
3. ako nadređeni nije preduzeo nužne i razumne mjere da takve zločine spriječi ili da kazni njihove počinioce.

Prvi, navedeni elemenat komandne odgovornosti, obrađen u ovom radu, podrazumjeva, prije svega, postojanje lanca komandovanja između nadređenog i podređenog. Da bi se ovaj odnos smatrao relevantnim, i nadređeni i podređeni moraju biti svjesni svog položaja u lancu komandovanja ali i njihovog međusobnog odnosa, bilo *de jure* ili *de facto* subordinacije. Pored navedenog, za postojanje odnosa nadređeni-podređeni neophodno je postojanje i efektivne kontrole nadređenog nad podređenim, čije postojanje mora biti utvrđeno van svake razumne sumnje.

Praksa međunarodnih *ad hoc* tribunala je iskristalisala definiciju efektivne kontrole, prema kojoj efektivna kontrola nadređenog nad podređenim predstavlja: stvarnu, objektivnu moć, moguć-

⁹⁴ *Tužilac protiv Orića*, MKSJ, predmet br. IT-03-68-A, presuda žalbenog vijeća, 3.7.2008., Izjava sudije Shahabuddeena ("radi se o novoj većini žalbenog vijeća"), Djelimično suprotno mišljenje i izjava sudije Liua; Izdvojeno i djelimično suprotno mišljenje sudije Schomburga.

⁹⁵ *Tužilac protiv Orića*, MKSJ, predmet br. IT-03-68-A, presuda žalbenog vijeća, 3.7.2008., Djelimično suprotno mišljenje i izjava sudije Liua, par. 2.

⁹⁶ *Tužilac protiv Orića*, MKSJ, predmet br. IT-03-68-A, presuda žalbenog vijeća, 3.7.2008., Izjava sudije Shahabuddeena, par. 15.

⁹⁷ Mettraux G. (2010). *Pravo komandne odgovornosti*, (str.180-182). Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina.

nost ili kapacitet nadređenog da spriječi podređene da počine zločin ili da kazni podređene ukoliko su počinili zločin. Za utvrđivanje postojanja efektivne kontrole, neophodno je prvo utvrditi strane u odnosu, odnosno identificirati neposredne počiniocima osnovnog djela, kako bi se onda moglo utvrđivati da li su identificirani počinioci bili pod efektivnom kontrolom nadređenog.

Nadalje, potrebno je utvrditi da li je upostavljena efektivna kontrola između identificiranih počinitelja i konkretnog nadređenog, a koja se nikada ne može uzimati kao prezumpcija, nego se u svakom konkretnom slučaju mora dokazati van razumne sumnje. Samo dokazivanje postojanja efektivne kontrole je težak zadatak, jer nema jasno precizirane formule kojom se utvrđuje njeno postojanje, ali je praksa međunarodnih *ad hoc* tribunala definisala određene kriterije koji mogu poslužiti za njeno lakše utvrđivanje. Pored kriterija za lakše utvrđivanje postojanja efektivne kontrole, praksa je iskristalisala i određene pokazatelje koji ukazuju da efektivne kontrole nadređenog nije bilo, a utvrđivanje postojanja ili nepostojanja ovih kriterija je više stvar činjenica, nego prava i u svakom konkretnom slučaju se moraju dokazivati.

Dakle, da bi nadređeni bio krivično odgovoran, neophodno je, pored naprijed navedenog, utvrditi i da je posjedovao određeni stepen kontrole nad podređenima, a koji se često naziva „*prag efektivne kontrole*“, koji se ogleda u stvarnoj mogućnosti nadređenog da spriječi ili kazni kažnjivo ponašanje. Ovdje treba praviti razliku između efektivne kontrole i različitih oblika uticaja ili autoriteta koji neki pojedinci mogu imati nad drugim pojedincima, jer efektivna kontrola nije isto što i sposobnost da se uvjeri, potakne ili izvrši utjecaj. Na sudu je zadatak, da u svakom konkretnom slučaju analizira stvarnu moć koju je optuženi imao nad izvršiocima u relevantnom vremenskom periodu. I, ako nakon što se razmotre svi dokazi, ostane bilo kakve sumnje u pogledu širine ovlaštenja ili moći koju je optuženi bio u mogućnosti ostvarivati nad izvršiocima, mora se, primjenom principa *in dubio pro reo*, osloboditi optužbi, kako je to i konstatovano u presudama međunarodnih *ad hoc* tribunala.⁹⁸

Ovim radom je još obrađeno i pitanje vremenskog konidiciranja efektivne kontrole sa vremenom kada se podređeni spremaju počiniti zločin, odnosno sa vremenom kada je zločin počinjen. Kako se čini, važeći stav međunarodnog običajnog prava je da mora postojati savršeno vremensko poklapanje između vremena kad su navodni izvršiocima izvršili zločine koji predstavljaju osnov optužbe i vremena kad je između optuženog i izvršilaca postojao odnos nadređeni-podređeni.⁹⁹ Iako su postojala i sporadična suprotna mišljenja izražena u kasnijim presudama,¹⁰⁰ ovaj stav i dalje ostaje dio mjerodavnog prava Haškog tribunala.

Da li će se međunarodno običajno pravo u tom pravcu mijenjati, odgovor će dati buduće presude međunarodnih *ad hoc* tribunala i Međunarodnog krivičnog suda, a što će svakako biti predmet nekih budućih rasprava o komandnoj odgovornosti.

⁹⁸ Vidi *Tužilac protiv Akayesu*, MKSR, predmet br. ICTR-96-4-T, presuda pretresnog vijeća, 02.09.1998. par. 319; *Tužilac protiv Kayisema i drugi*, MKSR, predmet br. ICTR-95-1-T, presuda pretresnog vijeća 21.05.1999. par. 103.

⁹⁹ *Tužilac protiv Hadžihasanovića i drugih*, MKSJ, predmet br. IT-01-47-PT, Odluka žalbenog vijeća o interlokutornoj žalbi kojom se osporava nadležnost u vezi sa komandnom odgovornošću, 16.7.2003. par. 55.

¹⁰⁰ *Tužilac protiv Orića*, MKSJ, predmet br. IT-03-68-A, presuda žalbenog vijeća, 3.7.2008. godine.

LITERATURA

- Alberts, David i Richard (2006). *Understanding command and control*. Washington, DC: CCRP.
- Cassese A. (2005). *Međunarodno krivično pravo*, Beograd.
- Ćosić Dedović J. i Idrizović S. (2019). *Evolucija prava komandne odgovornosti*, Pravna Misao, broj 7-8, Sarajevo: Federalno ministarstvo pravde
- Greenwood C. (2004). *Command Responsibility and the Hadžihasanović Decision*, 2(2) JICJ 598.
- Green L.C. (1995). *Command Responsibility in International Humanitarian Law*, 5 Transnat'l L. & Contemp. Probs. 319, 370
- Fenrick W.J., (1995). *Some International Law Problems Related to Prosecutions before the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*, 6 Duke J. Comp. & Int'l L. 103.
- Meron T. (2005). *Revival of Customary International Law*, 99 *American Journal of International Law* 817
- Mettraux G. (2010). *Pravo komandne odgovornosti*. Sarajevo: Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina
- Smidt M. (2000). *Yamashita, Medina, and Beyond: Command Responsibility in Contemporary Military Operations*, 164 *Military Law Review* 155, 164
- Program istraživanja komande i kontrole, *The Command and Control Research Program (CCRP)*, <http://www.dodccrp.org>, preuzeto 21.12.2010. godine.
- Ratković B. (1981). *Vojni leksikon*, Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Wu T. i King Y.S. (1997). *Criminal Liability for the Actions of Subordinates – The Doctrine of Command Responsibility and its Analogues in United States Law*, 38 *Harvard International Law Journal* 272, na 290.

LISTA PREDMETA

- *Sjedinjene Države protiv Wilhelma von Leeba i drugih (tzv. predmet High Command), Vojni tribunal Sjedinjenih Američkih Država u Nirnbergu, Trials of War Crimes before the Nuremberg Military Tribunals under Council Control Law No. 10, Volume XI, (Buffalo: William S. Hein & Co. Inc., 1997), 462-697.*
- *Tužilac protiv Aleksovskog, MKSJ, predmet br. IT-95-14/1-T, presuda pretresnog vijeća, 25.6.1999. godine.*
- *Tužilac protiv Aleksovskog, MKSJ, predmet br. IT-95-14/1-A, presuda žalbenog vijeća, 24.03.2000. godine.*
- *Tužilac protiv Blaškića, MKSJ, predmet br. IT-95-14-T, presuda pretresnog vijeća, 3.3.2000. godine.*
- *Tužilac protiv Blaškića, MKSJ, predmet br. IT-95-14-A, presuda žalbenog vijeća, 29.7.2004. godine.*
- *Tužilac protiv Brđanina, MKSJ, predmet br. IT-99-36-T, presuda pretresnog vijeća, 1.9.2004. godine.*

- Tužilac protiv Brđanina i Talića, MKSJ, predmet br. IT-99-36-A, presuda žalbenog vijeća, 3.7.2007. godine.
- Tužilac protiv Delalića i drugih, MKSJ, predmet br. IT-96-21-T, presuda pretresnog vijeća, 16.11.1998.godine.
- Tužilac protiv Delalića i drugih, MKSJ, predmet br. IT-96-21-A, presuda žalbenog vijeća, 20.2.2001.godine.
- Tužilac protiv Delića, MKSJ, predmet br. IT-04-83-T, presuda pretresnog vijeća, 15.8.2008. godine.
- Tužilac protiv Hadžihasanovića i drugih, MKSJ, predmet br. IT-01-47-PT, Odluka o interlokutornoj žalbi kojom se osporava nadležnost u vezi sa komandnom odgovornošću, 16.7.2003. godine (Odluka žalbenog vijeća po članu 7(3) u predmetu Hadžihasanović).
- Tužilac protiv Galića, MKSJ, predmet br. IT-98-29-T, presuda pretresnog vijeća, 5.12.2003. godine.
- Tužilac protiv Galića, MKSJ, predmet br. IT-98-29-A, presuda žalbenog vijeća, 30.11.2006. godine.
- Tužilac protiv Hadžihasanovića i drugih, MKSJ, predmet br. IT-01-47-T, presuda pretresnog vijeća , 15.3.2006. godine.
- Tužilac protiv Hadžihasanovića i drugih, MKSJ, predmet br. IT-01-47-A, presuda žalbenog vijeća, 22.4.2008. godine.
- Tužilac protiv Halilovića, MKSJ, predmet br. IT-01-48-T, presuda pretresnog vijeća, 16.11.2005. godine.
- Tužilac protiv Halilovića, MKSJ, predmet br. IT-01-48-A, presuda žalbenog vijeća, 16.10.2007. godine.
- Tužilac protiv Kordića i Čerkeza, MKSJ, predmet br. IT-95-14/2-T, presuda pretresnog vijeća, 26.2.2001.godine.
- Tužilac protiv Kordića i Čerkeza, MKSJ, predmet br. IT-95-14/2-A, presuda žalbenog vijeća, 17.12.2004.godine.
- Tužilac protiv Krnojelca, MKSJ, predmet br. IT-97-25-T, presuda pretresnog vijeća, 15.3.2002. godine.
- Tužilac protiv Krnojelca, MKSJ, predmet br. IT-97-25-A, presuda žalbenog vijeća, 17.9.2003. godine.
- Tužilac protiv Kunarca i drugih, MKSJ, predmet br. IT-98-238&23/1-T, presuda pretresnog vijeća, 22.2.2001. godine.
- Tužilac protiv Kvočke i drugih, MKSJ, predmet br. IT-98-30/1-T, presuda pretresnog vijeća, 2.11.2001. godine.
- Tužilac protiv Kvočke i drugih, MKSJ, predmet br. IT-98-30/1-A, presuda žalbenog vijeća, 28.2.2005. godine.
- Tužilac protiv Mrkšića i drugih, MKSJ, predmet br. IT-95-13/1-T, presuda pretresnog vijeća, 27.9.2007. godine.
- Tužilac protiv Naletilića i Martinovića, MKSJ, predmet br. IT-98-34-T, presuda pretresnog vijeća, 31.3.2003. godine.
- Tužilac protiv Naletilića i Martinovića, MKSJ, predmet br. IT-98-34-A, presuda žalbenog vijeća, 3.5.2006. godine.

- *Tužilac protiv Orića, MKSJ, predmet br. IT-03-68-T, presuda pretresnog vijeća, 30.7.2006. godine.*
- *Tužilac protiv Orića, MKSJ, predmet br. IT-03-68-A, presuda žalbenog vijeća, 3.7.2008. godine.*
- *Tužilac protiv Stakića, MKSJ, predmet br. IT-97-24-T, presuda pretresnog vijeća, 31.7.2003. godine.*
- *Tužilac protiv Stakića, MKSJ, predmet br. IT-97-24-A, presuda žalbenog vijeća, 22.3.2006. godine.*
- *Tužilac protiv Strugara, MKSJ, predmet br. IT-01-42-T, presuda pretresnog vijeća, 31.1.2005. godine.*
- *Tužilac protiv Strugara, MKSJ, predmet br. IT-01-42-A, presuda žalbenog vijeća, 17.7.2008. godine.*
- *Tužilac protiv Prlića i drugih, MKSJ, predmet br. IT-04-74-T, presuda pretresnog vijeća, 29.05.2013. godine.*
- *Tužilac protiv Akayeshu, MKSR, predmet br. ICTR-96-4-T, presuda pretresnog vijeća, 02.09.1998. godine.*
- *Tužilac protiv Kayishema i drugi, MKSR, predmet br. ICTR-95-1-T, presuda pretresnog vijeća, 21.05.1999. godine.*
- *Tužilac protiv Kayishema i drugi, MKSR, predmet br. ICTR-95-1-A, presuda žalbenog vijeća, 01.06.2001. godine.*

THE FIRST ELEMENT OF COMMAND RESPONSIBILITY - THE EXISTENCE OF THE RELATIONSHIP OF SUPERIOR - SUBORDINATE IN THE INTERNATIONAL CUSTOMARY LAW

Professional paper

Abstract

Proper understanding of the constitutive elements of the command responsibility is the key to its proper application in practice, and the relationship between superior and subordinate as well as effective control is certainly one of the more complex issues that is insufficiently elaborated in the professional public and the public at large. The constitutive elements of the superior's command responsibility have their roots in the customary international law. One of these elements, without which there is no command responsibility of the superior, is the existence of a superior-subordinate relationship, which at its core implies existence of the effective control of the superior over the subordinate. The *ad hoc* tribunals of the former Yugoslavia and Rwanda paid particular attention to interpretation of this element of command responsibility in their jurisprudence. The goal of the authors is to show the context in which this first element of command responsibility gained "its place" in the international customary law and international conventional law as well as to show how the first element has been interpreted in jurisprudence. Therefore, in the context of this first element, the paper deals with the analysis of customary international law, international agreements and individual decisions of international *ad hoc* tribunals.

Keywords: command responsibility, subordination, chain of command, effective control

Podaci o autorima

Jasmina Ćosić Dedović je rođena 1980. godine u Sarajevu. Diplomirala (2002.), magistrirala (2012.) i doktorirala (2017.) je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Sudijsku dužnost obavlja već 10 godina, a od 2016. godine je sudija Suda BiH, na Odjelu za ratne zločine. Stalni je edukator Centra za edukaciju sudija i tužilaca Federacije BiH za oblast krivičnog prava, maloljetničkog pravosuđa i drugih oblasti materijalnog i procesnog prava i vještina. Od aprila 2019. godine je predstavnik BiH u Konsultativnom vijeću evropskih sudija (CCJE). Stručno usavršavanje je obavljala kroz razne vidove edukacija, seminara, okruglih stolova, konferencija, kurseva, kako domaćih tako i međunarodnih. Autor je i koautor više publikacija iz oblasti nasilja u porodici, komandne odgovornosti, maloljetničkog prestupništva, krivičnog djela silovanja, seksualne eksploatacije sa pozicije moći i zloupotrebe opojnih droga. E-mail: jasmina.cosic@gmail.com; Jasmina.Cosic-Dedovic@sudbih.gov.ba

Sedin Idrizović je rođen 1978. godine u Sarajevu. Diplomirao je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu 2002. godine. Nosilac je pravosudne funkcije već 10 godina, a od 2013. godine obavlja dužnost tužioca Tužilaštva BiH. Učesnik je velikog broja edukacija, seminara, okruglih stolova, konferencija posebno iz oblasti krivičnog i međunarodnog humanitarnog prava. E-mail: sedin.idrizovic@yahoo.com; Sedin.Idrizovic@tuzilastvobih.gov.ba

RELIGIJSKI FUNDAMENTALIZAM I MODERNA

Stručni članak

Primljeno/Received: 24. 7. 2020.
Prihvaćeno/Accepted: 14. 12. 2020.

Amjad S. JAVDAN

Sažetak

Rad je inspirisan nastojanjem autora da ukaže na potrebu sveobuhvatnijeg razmatranja religijskog fundamentalizma, u odnosu na moderno društvo. Namjera ovog rada je da analizira fundamentalizam u njegovim historijski poznatim manifestacijama i da pokuša objektivno ukazati na njegove aspekte koji nisu uvijek ni islamski niti religijski, te da ga stavi u kontekst modernizma. Cilj rada je odgovoriti na dva istraživačka pitanja: Na koji način religijski fundamentalizam posmatra savremeni svijet i na koji način savremeni svijet posmatra religijski fundamentalizam? Koje su zajedničke tačke i razlike između modernizma i religijskog fundamentalizma, posebno islamskog? Opravdanost rada proizlazi iz činjenice da se ovim radom želi doprinijeti proširivanju postojećih naučnih i stručnih znanja iz domena sigurnosnih studija, posebno religijskog fundamentalizma. Ovaj rad će doprinijeti rasvjetljavanju određenih pogrešnih stavova koji postoje u današnjem modernom društvu, a tiču se islamskog fundamentalizma.

Ključne riječi

fundamentalizam, religijski fundamentalizam, kršćanstvo, islam, moderna

Uvod

Religija je uvijek bila jedna od pokretačkih snaga čovječanstva. U posljednjoj četvrtini stoljeća, religija se pojavila kao „mračna sila“ u ljudskim odnosima (Barkun, 2003, s. 55). Jedan od glavnih razloga, pored ostalih, je pojava religioznih fundamentalističkih pokreta širom cijele Europe i svijeta. Zajedno s tim, postalo je vrlo često da ljudi poistovjećuju fundamentalizam s terorizmom. Međutim, danas mnogi autori i znanstvenici poistovjećuju religiju s cjelinom civilizacije. Čini se da je prvi bio Huntington, koji pretpostavlja da će se moderni sukobi i dogoditi između civilizacija (Huntington, 1996).

Pojava se fundamentalizma, posebno u euroatlanskom javnom diskursu i njegovim vladajućim socijalno-mentalnim i kulturnim predstavama uopće, pa i na nivou svakodnevne svijesti, uglavnom veže za islam. Pritom se, dakle, iz različitih razloga, previđa da fundamentalizam ne figurira samo unutar islamskog svijeta nego da, i sa stanovišta svoje djelatne moći, prije svega, karakterizira određene orijentacije u hrišćanstvu. Gledano funkcionalno, religiozni fundamentalizam predstavlja usporavajući faktor u modernom preobražaju društva. On artikulira nelagodu u odnosu na tempo socijalnih promjena, koji se posljednjih decenija ubrzao u razmjerama koje do sada nisu bile poznate. Isto se tako religijski fundamentalizam, u pretenziji da konstituiraju društvene odnose, politički i ustavnopravni poredak, ispostavlja kao oblik političkog monocentrizma, a on je nespojiv s vrijednosnom polifonijom građanskog društva i poliarhijom demokratske države.

Fundamentalizam je jedan od termina čija je upotreba isforsirana u modernom javnom diskursu. Usljed često maglovite, neprecizne, neutemeljene i pristrasne upotrebe ovaj se termin udaljio od svog izvornog značenja i pretvorio u pojam s izrazito negativnom konotacijom, te se stoga intenzivno koristi u propagandne svrhe. Fundamentalizam, također, neizostavno biva vezivan za religiju, najčešće islam, dok se ostale njegove forme i manifestacije prešućuju i zanemaruju. Namjera ovog rada je da analizira fundamentalizam u njegovim historijskim poznatim manifestacijama i da pokuša objektivno ukazati na njegove aspekte koji nisu uvijek ni islamski niti religijski, te da da odgovore na sljedeća pitanja: Na koji način religijski fundamentalizam posmatra savremeni svijet i na koji način savremeni svijet posmatra religijski fundamentalizam? Koja je međuodnos modernizma i religijskog fundamentalizma?

Ovaj rad se temelji na premisama kvalitativne istraživačke paradigme, te se stoga najviše oslanja na analizu dostupnih literaturnih izvora koji se bave tematikom religijskog fundamentalizma. Dostupne knjige, naučni članci i razni internet izvori su podlegli temeljitoj kritičkoj analizi. Ovim istraživanjem nije uspjelo da se odgovori na niz pitanja vezanih za religijski fundamentalizam iz razloga što ova tematika u današnje vrijeme zahtjeva mnogo dublja i šira empirijska istraživanja.

Religijski fundamentalizam

Kao društvena bića, ljudi se prirodno vežu za određene skupine, objekte, vjerovanja i ideologije. Ova se pripadnost ponekad javlja na svjesnoj osnovi, s obzirom na lični odabir. To se također može dogoditi polusvjesno, van procesa socijalizacije i učenja koji su izvan čiste kontrole osobe. U bilo kojem slučajuu, svi odrasli ljudi su pristaše određenih „izama“, poput liberalizma, marksizma, nacionalizma, hinduizma, i tako dalje. Iako je prirodna, ljudska pripadnost u obliku „izam“ ponekad može biti patološka. Jedan od mnogih vidljivi oblici patologije „izma“ u današnjem svijetu čini se religijski fundamentalizam, kao pojava se često dovodi u vezu sa sukobima i nasiljem, navodi Yilmaz (2006).

Postoji bitna razlika između autentičnog religioziteta i to onako kako je on objavljen u svetim izvorštima religije od njegovih višestoljetnih historijskih prepričavanja s kojima su se na njegovo tlo godinama nadovezivali mnogobrojni i diferencirani značenjski sedimenti. Znači, razlikuje se izvorni islam, izvorno pravoslavlje i izvorno katoličanstvo, te njihove autentične dogmatike od historijskog islama, historijskog pravoslavlja i historijskog katoličanstva. Shodno tome, treba razlikovati onaj izvorni religiozitet, vjerske organizacije i ustanove kao oblike njegovog socijalnog prihvatanja i prakticiranja, a u njihovom mediju djeluje i ono historijsko. Naposljetku,

treba imati stalno u vidu potencijalnu i stvarnu razliku između autentičnog religiozitetu i njemu korespondentne vjerske zajednice, na jednoj strani, i biti političke instrumentalizacije kao zloupotrebe, što izvanjske što autopristajuće, i jednog i drugoga.

Na samom početku potrebno je naglasiti da je religijski fundamentalizam prilično složen fenomen koji uključuje širok spektar osobnih, kulturnih, pa i situacijskih varijabli koje uvijek zahtijevaju dalja istraživanja. Ali bez obzira na to, prema Yilmiz (2006) nekoliko faktora uobičajeno je vidljivo kod fundamentalista. Prije svega, jedan aspekt vjerskog fundamentalizma usko je povezan s procesom socijalizacije. Obično je slučaj da su pojedinci koji dolaze iz vjerskih porodica uglavnom religiozniji od onih odgojenih u sekularnijim sredinama. Takvi ljudi, poput svojih roditelja i predaka, doslovno tumače vjerske tekstove u skladu sa svojom tradicijom. Obično su etnocentrični, oni bi zagovarali jezik borbenosti, ali obično nisu direktno povezani s fizičkim nasiljem. Neki drugi ljudi, iako ne toliko, međutim, mogu svjesno odlučiti biti radikalni religiozan. Motivi ovih ljudi mogu varirati, uglavnom u skladu sa ličnim varijablama. Mnogi ljudi, na primjer, mogu postati odani vjernici zbog unutrašnje nesigurnosti, izazvane stvarnim ili percipiranim osjećajem straha ili zbunjenosti u odnosu na okruženje. Socijalni psiholozi prepoznaju naprimjer u njihovom ponašanju i djelima prepoznaju nesigurnost ili anksioznost (Hogg i Abrams, 1993), ili pak potrebu za pronalaženjem sebe (Reykowski, 1982).

Smatra se meritornim interpretacijama da se izvorno religijski fundamentalizam prvi put javlja na hrišćanskom Zapadu.¹ Kako navodi Hoffman (1996, s. 95), doslovni fundamentalizam u užem smislu je „termin koji je prvoshodno bio namijenjen za američke evangelističke kršćane koji su u devetnaestom stoljeću ozbiljno pokušavali literarno razumijevati i primjenjivati Bibliju i koji su, prije svega, kao ‘kreacionisti’, odbacili vulgarnu Darwinovu teoriju evolucije. Također, isti se termin može primijeniti na Jevreje poput hasidijskih ‘lubavita’ rabina Menachema-Scheersona u New Yorku ili na njihove duhovne rođake u Jerusalimu kada slijede beskompromisno razumijevanje Biblije“. Isto mišljenje dijeli i Nasr (1994, s. 84): izraz fundamentalizam, zapravo, „... ima specifično hrišćanske i zapravo, protestanske konotacije, koje se ne odnose precizno na islamsku konotaciju.“ Topić (1990, s. 95), također, ne veže ovaj termin isključivo za Islam kada navodi da je fundamentalizam „...američke provenijencije, iz 19. stoljeća, a nastao je kao protest na pojavu ekstremnog liberalizma i modernizma, među kojima su za vjerske zajednice napose bile zanimljivi i izazovni pozitivizam i evolucionizam. Oni su bili indirektni povod da su se unutar pojedinih evangelističkih (protestantskih) crkvenih zajednica organizirale biblijske konferencije na kojima se nastojalo uz pomoć Biblije odgovoriti na novonastale probleme i pitanja. Ovaj se neformalni pokret dosta brzo širio u SAD, zatim u Velikoj Britaniji i u misijskim zemljama, gdje su djelovali pripadnici ovog pokreta“.

Na tragu ovakvog shvatanja fundamentalističkih korijena je i Filipović koji ovaj hrišćanski fundamentalizam² veže za američki liberalni duhovno-politički kontekst i njegove refleksije

¹ Tek u informativnom smislu ovdje se koncentriramo na zapadnohrišćanski i islamski fundamentalizam. No, također jačaju jevrejski i hinduistički (v. Armstrong, 1995; Thurow, 1997) te pravoslavni fundamentalizam (vidi također i Berdajev, 1987).

² Ovaj pokret hrišćanskog fundamentalizma se i institucionalizira pa se 1919. formira *Svjetsko kršćansko fundamentalističko udruženje* unutar kojeg djeluje više regionlanih udruženja. Prije ove institucionalizacije, zamah ovom pokretu dala je edicija objavljena pod naslovom *Temelji: svjedočanstvo za istinu* u 12 svezaka (WCFA, 1910).

u području teologije: "...uporedo sa počecima liberalne kritike i interpretacije osnovnih dokumenata kršćanstva, kojima ishodi nastanak filološko-historijske metode uspostavljanja i kritike tekstova Biblije i historiografskih istraživanja osnove četiri Evanđelja, javlja se i otpor ovom liberalnom, filološko-kritičkom i modernom istraživanju osnova religije. Taj otpor se konačno izrazio u nastanku fundamentalizma, koji je insistirao na tome da svaki stav i svaka riječ, svaka slika događaja u tekst Biblije ima jedino doslovno značenje, te da su nedopuštena bilo kakva alegorijska, metaforička ili neka druga tumačenja i interpretacije biblijskog teksta." (u Topić, 1990, s. 96) Uz stavljanje akcenta na prepričavanje doslovnosti biblijskog teksta, u fundus zapadnohrišćanskih fundamentalističkih ideja spada i predstava da figurira "...nepogrešivost biblijskih tekstova i cjelokupnog biblijskog nauka; Isusovo djevičansko rođenje; Isusovo zastupničko žrtvovanje za sve ljude; Uskrsnuće-ožvljavavanje tijela nakon smrti i Isusov ponovni dolazak i uspostavljanje tisućugodišnjeg 'kraljevstva' prije konačnog kraja svijeta." Istoimeni autor³ dalje navodi kako su "[p]olazeći od takvih uvjerenja, ...fundamentalisti... smatrali da se društvo treba izgrađivati i usklađivati s principima vjere i Biblije." (Topić, 1900, str. 93 - 96)

Prema Valjanu (2000) ovaj se "sjevernoamerički fundamentalizam", gledajući u globalu, označava kao "apokaliptični fundamentalizam." Obilježava konzervativno krilo sjevernoameričkog fundamentalizma, a očituje se kao „apokaliptički osjećaj svijeta“. Povijest naime treba shvatiti još samo kao konačnu borbu između Krista i antikrista. Uz ovaj figurira fundamentalizam u Latinskoj i Južnoj Americi, ali sada nastaje na tlu destrukcije svake pouzdanosti, općeg siromaštva pa se i ovdje javljaju različite vrste apokaliptičnih predstava. "I ovdje su pravi akteri Krist i antikrist, ali siromasi nisu više samo bezimene žrtve. Štoviše, njima se kroz obraćanje i ozdravljenje obećava novo dostojanstvo, novo zajedništvo i neprolazni život", navodi Valjan (2000, s. 234).

Uz protestanski razlikuje se i katolički fundamentalizam: "Ako shvatimo fundamentalizam ne kao skup nauka, nego kao određeno ponašanje u religiji, čija je osnova učenja kanoniziranje nekog teksta u prošlosti, navezanost na njegov književni smisao i uvjerenje kako će samo jedna mala skupina spasiti svijet svojom odanošću prema pravi izvornoj božanskoj inspiraciji, onda bez sumnje postoji rimokatolički fundamentalizam. Katolički fundamentalisti se razlikuju od svoje protestanske braće i sestara po tome što Bibliju, koju rijetko čitaju pa je slabo i poznaju, nadomještaju koncilima, osobito Tridenstkim (kao protuprotestantskim koncilom) ili Prvim vatikanskim (kao protumodernističkim koncilom). Ti koncili znače "zlatno doba" u kojem je crkva još znala kako ide. Otada je ona izgubila svoj put iz vida, bila napadana od sekularizma, marksizma, cionizma, scientizma ili slobodnog zidarstva, koji su je tjerali u propast. Ali nema straha: postoji ta mala skupina, koja čuva svete tekstove, koja osuđuje sve i svakoga, a sebe samu predstavlja skromnom kao "vjerni ostatak", koji će spasiti Crkvu". (Valjan, 2000, s. 235)

S druge strane, Hoffman (1996, s. 94) navodi da "termin fundamentalizam nema odgovarajuće riječi sa pravim značenjem u arapskom jeziku, nego je to zapadni proizvod, smišljen da opišu

³ Ovaj autor upozorava da se u katoličkoj teologiji ne susreće pojam fundamentalizma, ali njegov sadržaj, u korelativnom smislu, pokriva pojam katoličkog integralizma koji je nastao kao reakcija na sekularizaciju, liberalizam i modernizam te je time uvjetovan i u svojoj formi i sadržaju. I integralizam drži da je Biblija mjerodavna i određujuća ne samo za područje vjere, nego i za znanstveno, kulturno, političko i ekonomsko. No, vidjećemo, figuriraju i drugačija mišljenja koja govore o rimokatoličkom fundamentalizmu.

zapadni fenomen". Ipak se pojava fundamentalizma, posebno u euroatlantskom javnom diskursu i njegovim vladajućim socijalno-mentalnim i kulturnim predstavama uopće, pa i na nivou svakodnevnosti svijesti posebno, uglavnom veže za Islam⁴. Pritom se, dakle, iz različitih razloga, previđa da fundamentalizam ne figurira samo unutar islamskog svijeta nego da, i sa stanovišta svoje djelatne moći, prije svega, karakterizira određene orijentacije u hrišćanstvu. U tom smislu vjerodostojno konstatira Altermatt (1997, s. 71): "...zapadni intelektualci sa osobitom ljubavlju sagledavaju religiozni fundamentalizam kao posebni put islamskog svijeta, koji kao da nema veze sa Zapadom". No, i neki zapadni autori, poput Esposito, potenciraju da se, i onda kada je riječ o muslimanskim zemljama, ova riječ prestane upotrebljavati. Nijekajući mnogobrojne zapadnjačke predrasude o muslimanskom svijetu, razlikujući u njima ono mitsko i stvarnosno, insistiraju na prepoznavanju razlika "...između jedinstva islama i raznovrsnosti njegovih višestrukih i složenih manifestacija u današnjem svijetu, između nasilnih akcija manjine i legitimnih aspiracija i politike većine..." (Esposito, 2001, s. 21). Esposito će odbaciti i upotrebu izraza islamski fundamentalizam kao konvencionalan jer je „opterećen“ hrišćanskim, katoličko-protestantskim fundamentalizmom. On pledira javnu upotrebu sintagmi islamski revivalizam ili islamski aktivizam kao sintagme s kojim se mogu razumjeti sve ideološke, organizacione i taktičke složenosti unutar muslimanskog svijeta smatrajući da islamski aktivizam vodi većoj prisutnosti islama u društveno-političkom životu pojedinca i društva na lokalnoj i globalnoj sceni islamskog svijeta. Esposito (2001) navodi raznovrsne oblike islamskog revivalizma čije su zajedničke teme: "...osjećanje da su postojeći politički, ekonomski i društveni sistemi iznevjerili; razočaranost Zapadom, a povremeno i njegovo odbacivanje, traganje za identitetom i većom autentičnošću; uvjerenost da islam pruža samodovoljnu ideologiju društva i države, kao i valjanu alternativu sekularnom nacionalizmu, socijalizmu i kapitalizmu."

Unutar lepeze pojmovnih određenja islamskog fundamentalizma⁵ kakvo je, naprimjer ono Sušičevo, jedno od njih ustvrđuje: "Zajednička karakteristika svih fundamentalista je povratak izvornim principima i stavovima islama. Iz tih osnova vrednuje se cjelokupna duhovna i socijalna povijest islama, uz istovremeno konstruiranje modela islamske zajednice, odnosno zajednice muslimana u novim uslovima." (1997, s. 69) Karačić⁶ otkriva ovo opće određenje

⁴ Islamski se "fundamentalizam" razmatra u sklopu "tri tipa grupa ili pokreta u islamskom svijetu danas u okviru tzv. „modernista“, „mehdista“ i „tradicionalista“ (vidi također i Nasr, 1994). Relevantan je, u informativnom smislu, i zbornik *Islamski fundamentalizam – Šta je to* (vidi: Cerić; Karačić, 1990). Također, upućuje se na izvore: Silajdžić, 1990; Rifat, 1991).

⁵ Dio ekspertnih analiza upozorava da je fenomen islamskog fundamentalizma slojevit po svojoj sadržini i mnogovrstan po oblicima socijalnog ispoljavanja, pa je primjerenije govoriti o *islamskim fundamentalizmima*. Sušić kaže da "[t]o ne znači da se ne bi mogao konstruisati idealni tip islamskog fundamentalizma u Weberovom smislu, ali nam se čini da takav pristup u ovom slučaju metodološki ne bi bio od velike koristi." (Sušić, 1997, s. 67.).

⁶ U sličnom smislu, ali precizirajući i povijesni kontekst njegova uobličavanja, islamski "fundamentalizam" poima i Cerić: "Po našem mišljenju, islamski 'fundamentalizam' predstavlja najradikalniji pokušaj islamskog modernog revivalizma koji se, od klasičnog islamskog reformizma, razlikuje u naglašenoj konfrontaciji sa zapadnim političkim, ekonomskim i kulturnim utjecajem. Tom pokretu je umnogome pridonio i islamski modernizam koji je inkorporirajući u islamski svijet zapadne trendove političke, ekonomske i filozofske misli zanemario privrženost najvećeg broja muslimana islamskim tradicionalnim moralnim principima. Doda li se tome i svojevrsno odstupanje od zapadne paradigme na samom Zapa-

(islamskog fundamentalizma) u potpunijem smislu kada se, u nekoj vrsti dogovora, ono spaja sa pojmovima islamskog tradicionalizma i islamskog modernizma tvrdnjom da "[r]evivalizam, radikalni islamizam ili "fundamentalizam" predstavlja onu ideološku orijentaciju u savremenom muslimanskom svijetu koja čini posebne napore da izgradi cjelovitu ideologiju izvedenu iz glavnih izvora islamskog učenja i rane muslimanske historije. Insistira se na tome da islam obuhvata sve aspekte života te se najčešće definiše kao 'sistem', a naglašava se autentičnost i distinktivnost islamskih normi i ustanova. Zbog toga islam definišu kao 'religiju i državu,' a svoje napore uglavnom usmjeravaju uspostavljanju pretpostavki za takav poredak" (Karačić, 1990, s. 41).

Kao što se, unutar kritički orijentirane teologije, hrišćanski fundamentalizam promatra u kritičkom domenu, tako se i unutar islamske misli o islamskom fundamentalizmu, i to na konceptijskoj razini, ulazi u kritičku refleksiju. Jednu takvu refleksiju, zasnovanu na razlikovanju ekstremnog i pozitivnog fundamentalizma u islamu, u paradigmatičnom smislu formulira i Karačić: "Po mojemu sudu, ekstremni fundamentalizam u islamu savremenog doba nije sposoban da razluči tri važna pitanja:

1. Tradicija ne može zamijeniti izvore niti stati na njihovo mjesto. To znači da u islamu ni teološka tradicija nije izvor vjere, već ljudsko shvaćanje izvora vjere u nekom dobu, nekom mjestu, nekom duhovnom raspoloženju. Ekstremni fundamentalizam previđa granicu između izvora vjere i povijesnog prevođenja tog izvora u vrijeme. Ekstremni fundamentalizam zapravo daje božanske atribute nečemu što je samo jedno prošlo ljudsko shvaćanje. Kur'an je, naime, uvijek otvoren za nova tumačenja; stoga nema konačnog prevoda Kur'ana budući da se ova Knjiga ne može prevesti (jednom praksom) za sva vremena, već se iznova prevodi i u vrijeme privodi!
2. Ekstremni fundamentalizam ne uvažava tzv. pozitivni fundamentalizam islama. Pod pozitivnim fundamentalizmom u islamu se može nazvati obraćanje na fundamente islama, Kur'an i Sunnet, iz svog doba i na način punovažnog zahvatanja izvornog toka izvora iz svog duhovnog raspoloženja. Tumačenje Kur'ana iz svog vremena tradiciju islama oplođuje i obogaćuje i ne dopušta tradiciji da preraste u tradicionalizam. U islamu, naime, Kur'an je fundament ne na način dokumenta koji je jednom (u davnom VII vijeku) zatvoren u jedan oktroisani značenjski sklop, već je to fundament na način nepresahajućeg izvora. Islam ne trpi vječne šeme već je, kao religija života, pripravan za spontanitet, otvorenost **igre** života! Otuda pozitivni fundamentalizam u najkraćem znači: podariti mogućnost svakom vremenu da se obrati na Kur'an kao fundamentalni izvor, i ne prihvaćati bezrezervno minula tumačenja (iz tuđeg vremena) kao zauvijek datu šemu i uzorni Model.
3. Ekstremni fundamentalizam ne uviđa pogubnost svog zahtjeva za restauriranje i bukvalnu rekonstrukciju muslimana Prvog Doba (iz Mekke i Medine). Time se islam, kao nesumnjiva univerzalna vjera (koja je kao i kršćanstvo, korespondirala i korespondira sa Svijetom cjeline), kroz tumačenje ekstremnog fundamentalizma, *svodi* na vjeru dva grada jedne geografske oblasti, *vezuje* za tlo, *reducira* na Arape, itd. Naime, ne može se nikada restaurirati sasvim vjerno neka ruševina, jer se u restauratorske zahvate uvijek projiciraju i restauratorova shvatanja. Fundamentalisti, praktično, nisu *fundamentalisti*."

---

du, jasno nam se pokazuje da se zahtjev za jednim originalijim duhom mogao očekivati." (Cerić, 1990, s. 112).

Analiza odnosa religijskog fundamentalizma i Moderne

Na početku razmatranja odnosa religijskog fundamentalizma i modernizma, potrebno je predstaviti osnovne razlike između fundamentalističkih i modernističkih poimanja religije. Conner (1927) podcrtava nekoliko najvažnijih. Prvo, fundamentalizam naglašava autoritet i nepromjenjivo ispoljavanje vjere u religiji, dok modernizam naglašava slobodu i napredak u vjerskoj misli. Drugo, fundamentalisti naglašavaju religiju kao nadnaravno otkrivenje od Boga, dok modernisti gledaju na vjeru kao nešto što je prirodno za čovjeka, kao da su vjerske istine otkriće čovjeka. Treće, fundamentalisti interpretirajući vjeru i svijet naglašavaju krize i revolucije, dok modernisti podcrtavaju rast i evoluciju. Četvrto, fundamentalizam naglašava grijeh kao krivnju i osudu, spas kao opravdanje i obnavljanje; modernizam naglašava grijeh kao nesavršenost i slabost, spas kao rast i postizanje karaktera. Peto, fundamentalizam naglašava evangelizam i budući život, dok modernizam podcrtava obrazovanje, socijalnu službu i ovaj život. Šesto, fundamentalizam naglašava čuda, djevičansko rođenje, božanstvo i Isusovo uskrsnuće. Smatra ga Spasiteljem kojem treba vjerovati i Gospodom koga treba poslušati. Modernizam naglašava Isusovu ljudskost. Smatra ga primjerom kojeg treba oponašati i učiteljem čija se predavanja trebaju vježbati. I posljednja razlika koju Conner (1927) definira tiče se odnosa spram Boga. Fundamentalizam naglašava transcendenciju Boga u odnosu prema svijetu; modernizam naglašava njegovu imanenciju.

Uprkos svim historijskim razlikama, uz razlike u porijeklu, karakteru i svrsi, za sve oblike religijskog fundamentalizma Altermatt (1997) tvrdi kako je jednako postavljanje cilja da bi se moderni svijet morao rehistijanizirati, reislamizirati i rejudaizirati. On odbacuje moderni princip odvajanja religije od države. Pri samom objašnjavanju zapadnohrišćanskog fundamentalizma, sa jedne strane, vidi se njegova drevna povijest, a ciklično pojavljivanje u povijest primijećeno je kao opća zakonitost. Upravo zbog toga Armstrong (1995, s. 356) potencira: "Historičari koji se bave društvenim kretanjima primjetili su da je zapadno hrišćanstvo među svjetskim religijama jedinstveno po svojim naizmjeničnim periodima represije i pretjerane tolerancije. Oni su isto tako konstatovali da represivne faze obično koincidiraju sa religioznom buđenjem. Opušteniju moralnu klimu prosvjećenosti u mnogim dijelovima Zapada naslijediće represija Viktorijanskog perioda, za kojom je došao talas jedne više fundamentalističke religioznosti. U našim danima, svjedoci smo kako tolerantnije društvo 1960-ih ustupa mesto više puritanskoj etici 1980-ih, što se isto tako podudara sa usponom hrišćanskog fundamentalizma na Zapadu. Ovo je kompleksna pojava koja nesumnjivo nema samo jedan uzrok."

Pokreti religijskog fundamentalizma, na drugoj strani, misli se, proizvod su modernog svijeta. Oni su odgovor na povijesna uobličjenja Moderne i njenu tvorevinu, na sekularizaciju, gubitak središta orijentiranja, zamračivanje izvorišta Izvjesnosti, mundijalizaciju svijeta života, unificirajuću globalizaciju individualnih stilova i potreba, i sl. I islamski se fundamentalizam javio kao odgovor na kolonizatorsku represiju, importiranje evropskog uniformizma, pritiska silnica akulturacije samoniklih kultura i sl. Općenito govoreći, religijski fundamentalizam je ideologija mobilizacije, demoniziranje kulture i aksiologije Moderne, dekonstrukcija građanske političke demokratije. On je, u zapadnim industrijskim društvima, izraz ljudske čežnje "...za povratkom izbavljajuće izvjesnosti zatvorenih slika svijeta i formi života. U zapadnim industrijskim društvima nastale su fundamentalističke struje, koje traže nove sigurnosti u povratku na prividno Istinito." (Altermatt, 1997, s. 73)

U tom smislu, i može se, gotovo paradoksalno, reći kako je upravo Moderna proizvela i religijski fundamentalizam. Gledano funkcionalno, religiozni fundamentalizam predstavlja usporavajući faktor u modernom preobražaju društva. On artikulira nelagodu u odnosu na tempo socijalnih promjena, koji se posljednjih decenija ubrzao u razmjerama koje do sada nisu bile poznate. Utoliko fundamentalizam predstavlja jedan integrirajući, sastavni dio procesa moderniziranja. Dijalektika Moderne proizvela je fundamentalizam. Altermatt (1997, s. 73) smatra da, u izvjesnom smislu, fundamentalizam „pripada svakidašnjoj patologiji napretka jer nastaje iz deficita koji je iza sebe ostavila raspadajuća saglasnost o rastu i napretku.“ I kada se izričito ne uvodi kontekst Moderne u tumačenju izvorišta ekspanzije vjerskih fundamentalizama u svim kulturno-civilizacijskim krugovima, ona se, zapravo, podrazumijeva utoliko što je, kao njegovo rodno tlo, proizvela ono što se naziva savremenim socijalnim krizama (Thurow, 1997) i općim kulturno-vrijednosnim dezorijentacijama i neizvjesnostima. No, ovaj momenat neizvjesnosti jest ono što, smatra Thurow, povezuje izvorišta historijskih modernih oblika vjerskih fundamentalizama: „Povijesno gledano, razdoblja neizvjesnosti uvijek su praćena usponima vjerskog fundamentalizma. Ljudi ne vole neizvjesnost, pa se mnogi povlače u vjerski fundamentalizam uvijek kad neizvjesnosti fizičkog svijeta postanu prevelike. To se dogodilo u srednjem vijeku i to se događa sada.“ A to danas, kako navodi Thurow, jeste doba isprekidane ravnoteže u kojem naslijeđeni načini ponašanja ne funkcioniraju, a novi se tek traže, pa su razdoblja ove isprekidane neravnoteže, zapravo, „...razdoblja produžene neizvjesnosti...“. U tom smislu, Thurow (1997) će još jednom naglašavajući reći: „Gospodarske ploče stvaraju golemu socijalnu pukotinu u sustavu između onih koji žele povratak na stare vrijednosti, onih koji žele iskoristiti nove slobode i onih koji razumiju da stare vrijednosti neće biti buduće realnosti. U razdoblju isprekidane ravnoteže nitko ne zna šta će novi obrazac socijalnog ponašanja ljudima dati da bi prosperirali i preživjeli.“ U ovim globalnim poremećajima vrijednosnih orijentiranja, neravnotežama i nesigurnostima pojedinci „...bježe od gospodarske neizvjesnosti svoga realnog svijeta, povlačeći se u sigurnost svijeta vjere u kojem im se kaže da će, ako slijede propisana pravila, sigurno biti spašeni. (...) Fundamentalisti propovijedaju da ako netko slijedi strogo propisani put, taj će biti spašen. U njihovom svijetu nema neizvjesnosti.“ (Thurow, 1997, s. 233)

No, treba reći da se zapadnohrišćanski fundamentalizam dijelom javlja i kao reakcija ne samo na opći duh Moderne, nego i na unutarcrkvena kretanja u čiju se ekspertnu elaboraciju ovdje, naravno, ne može ulaziti.⁷ Pojava i jačanje pokreta religijskog fundamentalizma ne tumači se samo u kontekstu Moderne ili na tlu unutarcrkvenih kretanja i religijske krize uopće, ali se po-

⁷ Altermatt (1997, s. 73) identificira i unutarreligijsko porijeklo religijskog fundamentalizma na Zapadu: „U zapadnoevropskim zemljama razvio se prosječni tip hrišćanstva, koji se ravna prema slici svijeta svakidašnjice i koji je preuzeo prosvjetiteljske modele. Tako su u protestantizmu dalekosežno preuzete ustanove demokratije i hrišćanski protumačene. Kao protureakcija, hrišćanski pokreti posežu unazad ka uzorima orijentiranja koji su se u prošlosti pokazali očevitim. U protestantizmu opet je na značaju dobio princip teskta, a u katoličanstvu tradicija. Na drugom vatikanskom koncilu katoličanstvo se u izvjesnom smislu protestantiziralo. Zato ne čudi što katolički fundamentalisti glavne uzroke za navodnu religioznu degeneraciju vide u protestantskoj reformaciji, u racionalističkom prosvjetiteljsvu i u Francuskoj revoluciji. U potrazi za duhovnim fundamentima, oni se pozivaju na zatvorenu sliku svijeta, koja je predstavljala katolički milje od sredine 19. stoljeća do predvečerja Koncila.“

stavlja pitanje da li će se religijski fundamentalizam protumačiti i unutar dvije globalne filozofije historije.

Unutar ciklične filozofije povijesti, a time i teorije o cikličnom pojavljivanju religijskih kriza, kako navodi istoimeni autor, fundamentalistički se religijski pokreti smatraju „...kao regresivne propratne pojave“. (Thurow, 1997) U svakom prijelaznom periodu stavljeni su pod znak pitanja unutarnja stabilnost društva i njegove institucije; slike vodilje i forme organizacije više ne zadovoljavaju. Iz toga nastaju religiozni tragalački pokreti koji bi htjeli nadmašiti Modernu i vratiti se nazad iza nje. Prema Altermattu (1997, s. 73) ciklični model polazi od jednog normalnog kretanja naprijed i nazad u dugoročnom procesu moderniziranja, poslije labilne prijelazne faze mora nastati nova ravnoteža s novim duhovnim svijetom reda.“ Nasuprot njemu, Thurow (1997, s. 74) smatra da novi religijski pokreti „...služe tome da korigiraju Modernu; oni doprinose tome da u društvo nazad vrate one elemente koji su u procesu moderniziranja zakržljali ili izgubljeni. Kao korektiv prenaplašenog moderniziranja, oni revitaliziraju određene vrijednosti i tradicije.“

Thurow (1997) smatra da je Moderna okončana, da je završena epoha industrijalizacije i racionalističkog uma i da se, u povijesnoj perspektivi, stvara jedno novo, postmoderno društvo. Unutar ovakvog shvaćanja figurira se uvid po kojem se religiozna renesansa javlja „...kao potraga za alternativnim projektima života. Novi religiozni pokreti predstavljaju manifestacije jedne postmoderne utopije, koja je iza sebe ostavila racionalističke i pozitivističke iluzije Moderne. Pokreti signaliziraju historijski obrat, koji okončava prevlast tehničko-znanstvenog racionaliteta i koji uravnotežuje destabilizirani odnos čovjeka, prirode i društva.“

U samom suočavanju sa modernim svijetom (a posebno sa Zapadom) fundamentalisti se vraćaju svojoj povijesnoj pozadini i u takvom preokretu zasnivaju svete vjerske zapovijedi i tekstove ne uzimajući u obzir nove komentare kao jedinu platforma za njihova ideološka, vjerska i društvena kretanja i razmišljanja. Drugim riječima, s jedne strane imaju za cilj vratiti se porijeklu islama i tradiciji „pobožnog ja“, a s druge strane u svom sučeljavanju sa modernim svijetom uglavnom se oslanjaju na originalne vjerske tekstove i izvore bez razmatranja modernih komentara oslanjajući se često na temeljne perspektive. Stoga fundamentalist kako navodi Hassan Yousefi Eshkevari (1997) posjeduje dvije određene kvalifikacije: (1) Protiv je preporoda i modernosti i (2) Nepomirljiv je. Možda se ove dvije osobine mogu smatrati dvjema fiksnim i zajedničkim elementima ovog suvremenog religijskog koncepta, tj. može se reći da se fundamentalisti općenito suprotstavljaju bilo kojoj vrsti modernizma (bilo da potječe s Istoka ili Zapada) i odupiru se bilo kojem modernizmu ili modernosti (bilo koje prirode).⁸

Jedan zapadni istraživač dao je niz objašnjenja o islamskom fundamentalizmu koji donekle otkrivaju prirodu te doktrine. Kaže da oni koji sebe smatraju fundamentalistima odbacuju sve svjetske sklonosti i insistiraju na tome da se muslimani moraju pokoravati islamskim pravilima. Njih se naziva fundamentalistima, jer žele izgraditi temeljne stupove islamske ideologije u modernom svijetu.

Fundamentalizam se suprotstavlja modernizmu koji favorizira preporod i modernost, a samim tim i svakoj modernosti i novim mislima u religiji. U svakom slučaju, uz razmatranje gornjih

⁸ Vidjeti više na: <https://nawaat.org/2005/02/03/fundamentalism-and-modernism-in-the-contemporary-iranian-islam/>, pristupljeno 30.11.2020.

činjenica, svim se fundamentalistima i njihovim sljedbenicima mogu pripisati sljedeće osobine: 1. Oni su protiv modernosti 2. Oni su tradicionalisti i radije se vraćaju čistom sebi (tj. tradiciji u dolasku islama. Jer su po njihovom mišljenju muslimani bili bliži Poslaniku i bolje su razumjeli principe i načela religije). Fundamentalisti se oslanjaju na svete religiozne tekstove, bez potrebe da čuju ili se pokoravaju modernim komentarima ili tumačenjima (koji se prema njima oslanjaju na površno značenje Kur'ana), navodi Eshkevari (1997).

Zaključak

Izvorni fundamentalizam nije neovisno i izravno dovodio u pitanje načela modernoga svijeta, već samo njegove utjecaje na vlastitu vjersku zajednicu. Stoga se slika koju fundamentalisti imaju o «modernom svijetu» može samo neizravno otkriti putem njihove polemike s liberalizmom, sekularizmom i modernizmom. Fundamentalisti ne reagiraju na krize suvremenoga svijeta već na krize koje suvremeni svijet proizvodi za njihovu vjersku zajednicu i njezinu osnovnu sigurnost.

Kao odgovor na prvo istraživačko pitanje, koje glasi: Na koji način religijski fundamentalizam posmatra savremeni svijet i na koji način savremeni svijet posmatra religijski fundamentalizam?, nameće se odgovor da su pokreti religijskog fundamentalizma proizvod modernog svijeta. Oni su odgovor na povijesna uobličjenja Moderne i njenu tvorevinu, na sekularizaciju, gubitak središta orijentiranja, zamračivanje izvorišta Izvjesnosti, mundijalizaciju svijeta života, unificirajuću globalizaciju individualnih stilova i potreba. I islamski se fundamentalizam javio kao odgovor na kolonizatorsku represiju, importiranje evropskog uniformizma, pritiska silnica akulturacije samoniklih kultura i sl. Općenito govoreći, religijski fundamentalizam je ideologija mobilizacije, demoniziranje kulture i aksiologije *Moderne*, dekonstrukcija građanske političke demokratije. Uprkos svim historijskim razlikama, uz razlike u porijeklu, karakteru i svrsi, za sve oblike religijskog fundamentalizma Altermatt (1997) tvrdi kako je jednako postavljanje cilja da bi se moderni svijet morao rehistijanizirati, reislamizirati i rejudaizirati. On odbacuje moderni princip odvajanja religije od države. Dok s druge strane moderni svijet s oprezom pristupa religijskom fundamentalizmu i često ga stavlja u sferu vrlo nepoželjnog, antidemokratskog i nepovoljnog za razvoj društva.

S druge strane, odgovor na drugo istraživačko pitanje koje glasi: Koje su zajedničke tačke i razlike između modernizma i religijskog fundamentalizma, posebno islamskog?, je bilo vrlo teško odgovoriti posebno kada se govori o zajedničkim tačkama. Što se tiče razlika, tu se posebno ističe shvatanje Conner (1927) koji podcrtava nekoliko najvažnijih. Prvo, fundamentalizam naglašava autoritet i nepromjenjivo ispoljavanje vjere u religiji, dok modernizam naglašava slobodu i napredak u vjerskoj misli. Drugo, fundamentalisti naglašavaju religiju kao nadnaravno otkrivenje od Boga, dok modernisti gledaju na vjeru kao nešto što je prirodno za čovjeka, kao da su vjerske istine otkriće čovjeka. Treće, fundamentalisti interpretirajući vjeru i svijet naglašavaju krize i revolucije, dok modernisti podcrtavaju rast i evoluciju. Četvrto, fundamentalizam naglašava grijeh kao krivnju i osudu, spas kao opravdanje i obnavljanje; modernizam naglašava grijeh kao nesavršenost i slabost, spas kao rast i postizanje karaktera. Peto, fundamentalizam naglašava evangelizam i budući život, dok modernizam podcrtava obrazovanje, socijalnu službu i ovaj život. Šesto, fundamentalizam naglašava čuda, djevičansko rođenje, božanstvo i Isusovo uskrsnuće. Smatra ga Spasiteljem kojem treba vjerovati i Gospodom koga treba poslušati. Modernizam naglašava Isusovu ljudskost. Smatra ga primjerom kojeg treba oponašati i učiteljem

čija se predavanja trebaju vježbati. I posljednja razlika koju Conner (1927) definira tiče se odnosa spram Boga. Fundamentalizam naglašava transcendenciju Boga u odnosu prema svijetu; modernizam naglašava njegovu imanenciju. Na kraju se može zaključiti da se fundamentalizam suprotstavlja modernizmu koji favorizira preporod i modernost, a samim tim i svakoj modernosti i novim mislima u religiji.

Bibliografija:

- Abazović, D. M. (2002) *Državna bezbjednost: uvod i temeljni pojmovi*. Fakultet kriminalističkih nauka.
- Altermatt, U. (1997) *Etnonacionalizam u Europi*. Svjetionik Sarajevo "Jež".
- Armstrong, K. (1995) *Istorija Boga*. Narodna knjiga, Alfa.
- Barkun, M. (2003) Religious Violence and the Myth of Fundamentalism. *A Frank Cass Journal*, 4, (3), 55-71.
- Berdajev, N. (1987). *Ruska ideja*. Prosveta.
- Cerić, M. (1990). *Savremene duhovna kretanja u islamskom svijetu, u zborniku: Islamski fundamentalizam – šta je to?* Mešihat Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.
- Conner, W. (1927). Fundamentalism vs Modernism. *Social Science*, 2(2), 101-106. <http://www.jstor.org/stable/23902527>
- Esposito, J. L. (2001). *Islamska prijetnja mit ili stvarnost?* Selsebil.
- Filipović, M. (1990). *O genezi, dimenzijama, sadržaju i implikacijama optužbi za islamski fundamentalizam u našoj idejnoj i političkoj praksi, u zborniku: Islamski fundamentalizma – šta je to?* Mešihat Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.
- Huntington, P. S., (1996) *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Simon & Schuster.
- Hasan, R. (1991). *Nastajanje islamskog fundamentalizma; ka jednom razumijevanju ovog fenomena*. Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ i Rijasetu Islamske zajednice u SFRJ.
- Hofman, M. (1996). *Islam kao alternativa*. Bemust.
- Hogg, Michael A. and Abrams, Dominic. 1993. "Towards a Single Process: Uncertainty Reduction Model of Social Motivations in Groups." u *Group Motivation: Social Psychological Perspectives*. Urednici M. A. Hogg and D. Abrams. Harvester Wheatsheaf.
- Karčić, F. (1990). *Razumijevanje islamskog vjerzakona (šerijata) u savremenom mulimanskom svijetu, u zborniku: Islamski fundamentalizam-šta je to?* Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.
- Karić, E. (1990). *Fundamentalizam prokristove postelje, u zborniku: Islamski fundamentalizam – šta je to?* Mešihat Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.
- Križan, M. (2000). *Pravednost u kulturno pluralnim društvima*. Panliber.
- Mihanjik, A. (1991). *Tri fundamentalizma*. Dijalog.

- Nasr, S. H. (1994). *Tradicionalni islam u modernom svijetu*. El-Kalem.
- Reykowsky, J. 1982. "Social Motivation." *Annual Review of Psychology*, 33, 123-154.
- Silajdžić, H. (1990). *Islamski fundamentalizam na Kosovu između činjenica i motiva*. Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ i Rijasetu Islamske zajednice u SFRJ.
- Sušić, H. (1990). *Islam i fundamentalizam u zborniku Islamski fundamentalizam – šta je to?* Mešihat Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.
- Sušić, H. (1997). *Etnonacionalizam u Europi*. Svjetionik Sarajevo "Jež".
- Thurow, L. C. (1997). *Budućnost kapitalizma*. Mate.
- Topić, F. (1990). *Fundamentalizam i kršćanstvo u zborniku: Islamski fundamentalizam – šta je to?* Mešihat Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.
- Valjan, V. (2000). *Fundamentalizam i fundamenti*, Bosna franciskana.
- WCFA (1910). *The Fundamentals: A Testimony To The Truth* (Svjetsko krišćansko fundamentalističko udruženje. *Temelji: svjedočanstvo za istinu*, 12 svezaka, prev.) <https://archive.org/details/fundamentalstest17chic>
- Yimaz, M. E. (2006) Religious Fundamentalism and Conflict. *International Journal of Human Sciences*. 2 (3).

RELIGIOUS FUNDAMENTALISM AND MODERNITY

Professional paper

Abstract

The paper is inspired by the author's effort to point out the need for a more comprehensive consideration of religious fundamentalism, in relation to modern society. The intention of this paper is to analyze fundamentalism in its historically known manifestations and to try to objectively point out its aspects that are not always Islamic or religious, and to place it in the context of modernism. This paper aims to answer two research questions: How does religious fundamentalism view the modern world and how does the contemporary world view religious fundamentalism? What are the common points and differences between modernism and religious fundamentalism, especially Islamic? The justification of the work stems from the fact that this paper seeks to contribute to the expansion of existing scientific and professional knowledge in the field of security studies, especially religious fundamentalism. This paper will contribute to shedding light on certain misconceptions that exist in today's modern society regarding Islamic fundamentalism.

Keywords: fundamentalism, religious fundamentalism, Christianity, Islam, modernity

Podatak o autoru

Amjad S. Javdan, doktorski kandidat, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu. E-mail: fknamjad@yahoo.com.

FAKULTET ZA KRIMINALISTIKU,
KRIMINOLOGIJU I SIGURNOSNE STUDIJE
UNIVERZITETA U SARAJEVU

KRIMINALISTIČKE TEME

Časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

SMJERNICE ZA AUTORE

O ČASOPISU

Kriminalističke teme – časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije (u daljnjem tekstu: Časopis) svojim sadržajem smjera općem promoviranju kriminalistike, kriminologije i sigurnosnih studija i predstavlja specifičan oblik doprinosa naučnim spoznajama i kvaliteti društvenog života uopće. Radi se o naučnom i stručnom časopisu koji objavljuje do sada neobjavljene naučne i stručne radove (u daljnjem tekstu: radovi), prikaze i prijevode iz područja kriminalistike, kriminologije i sigurnosnih studija i time doprinosi promociji i razvoju nauke, struke, naučnoistraživačkog rada i visokoškolskog obrazovanja. Prilozi objavljeni u časopisu referiraju se u: EBSCO SocINDEX, EBSCO SocINDEX Full Text, EBSCO Criminal Justice Abstracts, EBSCO Criminal Justice Abstracts with Full Text i HeinOnline.

PRIPREMANJE RUKOPISA

Prilikom pripremanja rukopisa za dostavljanje na recenziju, isti je potrebno uskladiti sa ovim smjernicama. Radovi podliježu dvostrukoj anonimnoj recenziji, dok prikazi i prijevodi podliježu jednoj anonimnoj recenziji. Rukopisi se dostavljaju elektronskom poštom na adresu redakcije: krimteme@fkn.unsa.ba. Recenzirani radovi se kategoriziraju na sljedeći način:

a) izvorni naučni rad (*original scientific paper*)

izvorni (originalni) rad je originalno naučno djelo u kojem su izneseni novi rezultati fundamentalnih ili primijenjenih istraživanja. Da bi se neko istraživanje smatralo naučnim, mora udovoljiti nekoliko kriterija, među kojima su najvažniji objektivnost, (intersubjektivna) provjerljivost, sistematičnost i preciznost. Da bi se napisao izvorni naučni rad, treba slijediti sljedeću strukturu: Uvod, Metode, Rezultati, Diskusija i Zaključak.

b) prethodno saopćenje (*research note*)

Prethodno saopćenje je također naučno djelo koje sadrži naučne spoznaje ili rezultate naučnih istraživanja čiji karakter zahtijeva objavljivanje. Ova kategorija naučnih članaka obavezno sadrži nove činjenice dobivene naučnim istraživanjem, ali bez dovoljno pojedinosti koje bi omogućile čitatelju provjeru iznesenih naučnih spoznaja, rezultata istraživanja i naučnih informacija na način kako je to opisano za „izvorni naučni rad“. To je ujedno obavijest drugim naučnicima da je započeto istraživanje određene teme ili problema.

c) pregledni naučni rad (*review paper*)

Pregledni naučni rad se od izvornog naučnoga rada razlikuje po tome što ne mora sadržavati originalne (nove) rezultate, nego se može temeljiti na već objavljenim rezultatima (najčešće iz istraživanja drugih autora), ali je tada u njemu izvršen cjelovit pregled literature iz određene oblasti i originalne su analize ili sinteze, novi odnosi, ili nove hipoteze s prijedlozima za daljnja istraživanja. U njemu zna biti i novih, neobjavljenih autorovih rezultata, no ti rezultati obično ne čine bitan dio članka. U njemu se može uputiti na razvoj nekog istraživanja, ali i upozoriti na odnose, nedosljednosti i nedorečenosti u literaturi i predložiti daljnje postupke u rješavanju problema. Pri pisanju preglednoga članka istraživač nastoji pregledno i kritički dati ocjenu podataka, informacija i rezultata istraživanja koje opisuje, uz istodobno navođenje cjelovitog pregleda literature o tretiranoj materiji radi novih zaključaka, spoznaja ili hipoteza.

d) **stručni članak (professional paper)**

Stručni članak ne sadrži originalne preglede i rezultate; u njemu se obrađuje poznato, već opisano. Težište je na primjeni poznatoga, na širenju znanja, a ne na otkrivanju novih spoznaja. Ako se samo opisuju tuđi rezultati radi prenošenja informacija, ili se opisuje primjena onoga što je već drugdje primijenjeno, ne može se to smatrati naučnim člankom, nego, dakle, stručnim. U njima se zapravo ponavljaju poznati rezultati istraživanja koji su korisni u širenju naučnih spoznaja i prilagođavanju rezultata naučnih istraživanja potrebama naučnoj teoriji i praksi.

Osim navedenog, u časopisu *Kriminalističke teme* moguće je objaviti i druge rukopise koji obuhvataju:

- prikaze
- prijevode

Da bi rukopis bio prihvaćen potrebno je da bude usklađen sa sljedećim uputama:

Dužina rada

U Časopisu se objavljuju radovi koji ne prelaze ukupno 10.000 riječi, uključujući izvore i bilješke (fusnote). Svaki rad treba imati sažetak u obimu od 150-200 riječi, te ključne riječi, kao i sažetak (abstract) i ključne riječi (key words) na engleskom jeziku u istom obimu. Rad treba ispunjavati sljedeće kriterije:

- a) dokument pohranjen u programu MS Word (*.doc ili .docx format);
- b) stranica standardne veličine (A4);
- c) prored 1,5;
- d) font Times New Roman (12pt);
- e) margine 2,5 cm;
- f) ne uređivati zaglavlje (Header) niti podnožje (Footer) dokumenta;
- g) obavezno brojčano označiti stranice.

Redakcija zadržava pravo da objavi radove koji premašuju navedenu dužinu ako izlaganje naučnog sadržaja zahtijeva više prostora, odnosno pravo interveniranja u stil pisanja i skraćivanja rada kada procijeni da je to neophodno.

Prikazi i prijevodi koji se objavljuju u časopisu, moraju biti usklađeni sa prethodno navedenim pravilima i ne smiju prelaziti 3000 riječi.

Jezik i pismo

Dostavljeni radovi trebaju biti napisani na BHS jezicima (bosanski, hrvatski, srpski), na ijekavskom narječju, latiničnim pismom ili na engleskom jeziku, u skladu sa pravilima britanske ili američke varijante pravopisa i stila engleskog jezika.

Početna stranica rada

Na početnoj stranici rada je potrebno navesti:

- a) ime i prezime autora/ice, naziv institucije u kojoj radi (ako radi) i e-mail adresa autora/ice;
- b) naslov rada na bosanskom/hrvatskom/srpskom i engleskom jeziku;
- c) sažetak rada (150-200 riječi) i ključne riječi na bosanskom/hrvatskom/srpskom i engleskom jeziku;
- d) datum dostavljanja rada;
- e) ukupan broj riječi;
- f) predloženu kategorizaciju rada.

Naslovi teksta

Kada autori elaboriraju pojedine segmente nekog problema, tekstovi trebaju sadržavati koncizne podnaslove i to u skladu sa sljedećim primjerom:

1. PRVA PODCJELINA VELIKIM SLOVIMA

1.1. Druga podcjelina potamnjenim slovima (bold)

1.1.1. *Treća podcjelina kosim slovima (italic)*

1.1.1.1. Ostale podcjeline malim slovima

- U slučajevima kada se koriste kratice i simboli, u tekstu ili u fusnoti obavezno moraju biti priložena objašnjenja.
- Poželjno je da radovi budu lektorirani.

Sažetak

- Sažetak ne sadrži reference i treba da se reflektira samo na opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i zaključak (ako je riječ o naučnom radu); odnosno na sadržaj rada (ako je riječ o stručnom članku);
- Ključne riječi sadrže bitne pojmove koji se tretiraju u radu, ali ne opće i preširoke pojmove (kao npr., društvo) niti preuske pojmove opisane sa više riječi;
- Na kraju sažetka treba navesti četiri do šest ključnih riječi (odnosi se na obje jezičke varijante);
- Uz prikaze i prijevode nije potrebno navoditi sažetak i ključne riječi.

Uvod i pregled literature

Uvodni dio trebao bi sadržavati opće i specifične informacije o temi rada, pregled recentne literature vezane uz glavni cilj rada, jasno definiran cilj i svrhu rada. Prilikom pisanja izvornog naučnog rada, ne preporučuje se upotreba prevelikog broja literaturnih navoda, dok bi se takvi navodi trebali koristiti prilikom pisanja preglednog naučnog rada.

Metode

Dio o metodama trebao bi sadržavati:

- cilj i dizajn istraživanja;
- populaciju i uzorak korišten u istraživanju;
- opis korištenog protokola;
- opis metoda korištenih za analizu podataka.

Rezultati

Ovaj dio treba sadržavati nalaze provedenih istraživanja, odnosno opis dobivenih rezultata.

Diskusija

Ovaj dio rada treba da sadrži raspravu o implikacijama dobivenih rezultata u kontekstu postojećih istraživanja. Dobivene rezultate treba interpretirati i komentirati, bez

ponavljanja prikaza rezultata. Potrebno je navesti na koji se način dobiveni rezultati i njihova interpretacija slažu s već objavljenim podacima. Potrebno je jasno predstaviti teorijske i praktične posljedice dobivenih rezultata, te navesti u kojoj su mjeri korištene metode utjecale na dobivene rezultate, i da li bi neke druge metode producirale drugačije rezultate. U diskusiji također treba naglasiti ograničenja provedenog istraživanja.

Zaključak

Ovaj dio trebao bi ukratko i jasno pružiti glavne zaključke, kao i objašnjenje važnosti i relevantnosti istraživanja ako je predstavljeno u radu.

Tabele, grafikoni i ilustracije

Tabele i grafikoni treba da budu sačinjeni u MS Word dokumentu ili nekom drugom formatu koji je kompatibilan sa MS Word. Nije poželjno da se isti podaci prezentiraju i tabelarno i grafički. Svaka tabela, grafikon ili slika treba da budu označeni brojem, s naslovom koji ih jasno određuje. Naslovi tabela, grafikona i ilustracija se trebaju nalaziti iznad. Sve tabele i grafikoni se štampaju isključivo u crno-bijeloj boji.

Primjeri:

Tabela 1. *Struktura uzorka prema uzrastu.*

Grafikon 1. *Dobna struktura prijavljenih osoba tokom 2005. godine*

Ilustracija 1. *Pregled tužilačkih odluka u Posebnom odjelu za ratne zločine u 2011. godini*

Navedeni primjeri ukazuju da je naslove tabela, grafikona i slika potrebno pisati kosim (*italic*) slovima, odnosno različito od dijela koji se odnosi na numeraciju tabele/grafikona/ilustracije. Tabele, grafikoni i ilustracije se navode samo onda kada je neophodno prezentirati podatke od značaja za rad ili kada su potrebni u smislu produbljenih pojašnjenja onoga što se navodi u tekstu.

Navođenje bibliografskih izvora u tekstu

Obavezno je navođenje svih bibliografskih izvora koji su korišteni za pripremu i pisanje rada, pri čemu je potrebno je koristiti APA stil referenciranja (*American Psychological Association [APA] Publication Manual, 7th edition*).

U skladu sa *Publication Manual of the American Psychological Association [APA] (7th edition, 2019)* navođenje izvora u tekstu je potrebno izvršiti na sljedeći način:

Primjeri:

Jedan autor

Parentetički citat - (Alexander, 2018) ili

Narativni citat - Alexander (2018)

Dva autora

Parentetički citat - (Salas i D'Agostino, 2020) ili

Narativni citat – Salas i D'Agostino (2020)

Tri i više autora

Parentetički citat – (Martin et al., 2020)

Narativni citat – Martin et al. (2020)

Institucije, organizacije ili udruženja kao autori (sa skraćenicom)

Prvo navođenje u tekstu: (National Institute of Mental Health [NIMH], 2020) ili Nacionalni institut za mentalno zdravlje (NIMH, 2020)

Sljedeća navođenja u tekstu: (NIMH, 2020) ili NIMH (2020)

Institucije, organizacije ili udruženja kao autori (bez skraćénice)

Parentetički citat - (Stanford University, 2020) ili

Narativni citat - Univerzitet Stanford (2020)..."

Zakoni i podzakonski akti

Parentetički citat - (Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, 2014)

Narativni citat – Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine (2014)

Nepoznat ili anonimni autor

Knjige: navodi se samo naslov knjige i godina, npr. (Interpersonal Skills, 2019)

Časopisi/portali: navodi se samo naslov članka i godina („Understanding Sensory Memory“, 2018).

Radovi istih autora sa istom godinom

(Judge i Kammeyer-Mueller, 2012a)

(Judge i Kammeyer-Mueller, 2012b)

Napomena: Prilikom citiranja (doslovnog preuzimanja definicija, podjela i sl.), potrebno je navesti i broj/eve stranice/a. Navedeno je potrebno učiniti na sljedeći način: (Newman, 1972, s. 55) ukoliko se radi o jednoj stranici, odnosno (Newman, 1972, str. 45-58) ukoliko se radi o rasponu stranica.

Navođenje bibliografskih izvora u popisu literature

Na kraju rada se navodi numeriran popis korištene literature. U popisu literature obavezno je navesti sve bibliografske izvore koji su navedeni u tekstu, pri čemu isto treba biti usklađeno sa APA stilom referenciranja. Bibliografski izvori u popisu literature moraju biti navedeni prema abecednom redoslijedu (po prezimenu autora, odnosno naslovu anonimne publikacije). Ako se navodi više radova jednog autora, radovi se navode hronološkim redom.

U skladu sa *Publication Manual of the American Psychological Association [APA] (7th edition, 2019)* navođenje izvora u popisu literature je potrebno izvršiti na sljedeći način:

Primjeri:

a) Knjige

Knjiga sa DOI brojem - Brown, L. S. (2018). *Feminist therapy* (2nd ed.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000092-000>

Knjiga bez DOI broja - Burgess, R. (2019). *Rethinking global health: Frameworks of power*. Routledge.

Knjiga (npr. knjiga za Kindle) ili audio-knjiga sa URL- Christian, B., i Griffiths, T. (2016). *Algorithms to live by: The computer science of human decisions*. Henry Holt and Co. <http://a.co/7qGBZAk>

Cain, S. (2012). *Quiet: The power of introverts in a world that can't stop talking* (K. Mazur, Narr.) [Audiobook]. Random House Audio. <http://bit.ly/2G0BpbI>

b) Članci

Članak sa DOI brojem - McCauley, S. M., i Christiansen, M. H. (2019). Language learning as language use: A cross-linguistic model of child language development. *Psychological Review*, 126(1), 1–51. <https://doi.org/10.1037/rev0000126>

Članak bez DOI broja, sa URL - Ahmann, E., Tuttle, L. J., Saviat, M., i Wright, S. D. (2018). A descriptive review of ADHD coaching research: Implications for college students. *Journal of Postsecondary Education and Disability*, 31(1), 17–39. <https://www.ahead.org/professionalresources/publications/jped/archived-jped/jped-volume-31>

Članak bez DOI broja i bez URL - Anderson, M. (2018). Getting consistent with consequences. *Educational Leadership*, 76(1), 26–33.

Goldman, C. (2018, 28. novembar). The complicated calibration of love, especially in adoption. Chicago Tribune.

Članak sa brojem članka ili eLokatorom - Burin, D., Kilteni, K., Rabuffetti, M., Slater, M., & Pia, L. (2019). Body ownership increases the interference between observed and executed movements. *PLOS ONE*, 14(1), Article e0209899. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0209899>

c) Poglavlja u knjizi

Sa DOI brojem - Balsam, K. F., Martell, C. R., Jones, K. P., i Safren, S. A. (2019). Affirmative cognitive behavior therapy with sexual and gender minority people. U G. Y. Iwamasa i P. A. Hays (Ur.), *Culturally responsive cognitive behavior therapy: Practice and supervision* (2nd ed., str. 287–314). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000119-012>

Bez DOI broja - Weinstock, R., Leong, G. B., i Silva, J. A. (2003). Defining forensic psychiatry: Roles and responsibilities. In R. Rosner (Ur.), *Principles and practice of forensic psychiatry* (2nd ed., str. 7–13). CRC Press.

d) Dokumenti i izvještaji

- World Health Organization. (2019). *International statistical classification of diseases and related health problems* (11th ed.). <https://icd.who.int/>
- Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine (2013). *Strategija suprotstavljanja trgovini ljudima u Bosni i Hercegovini 2013-2015*. Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>

e) Zakoni i podzakonski akti

Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, 35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 09/09, 12/10, 08/13, 59/14 (2014).

f) Online izvori bez autora

„All 33 Chile miners freed in flawless rescue“. (13. oktobar 2010.). http://www.msnbc.msn.com/id/39625809/ns/world_news-americas/

Napomena: Više informacija o APA stilu referenciranja moguće je dobiti na web stranici: www.apastyle.org.

Podaci o autorima

Autori uz rad dostavljaju i sljedeće podatke: ime/imena autora, zvanje/a, naziv ustanove/a u kojoj je/su zaposlen/i, i e-mail adresu.

OBAVEZE AUTORA

Svaki autor treba dostaviti izjavu da rukopis predstavlja njegovo/njezino vlastito djelo, da nije prethodno objavljen, da se ne razmatra za objavljivanje nigdje drugdje i da su ga odobrili svi koautori; uz saglasnost da rukopis može biti slobodno dostupan u otvorenom pristupu časopisa i u međunarodnim bazama podataka u kojima je časopis indeksiran.

Također, u izjavi, svi autori treba da se izjasne da nemaju sukob interesa. U suprotnom, autori su dužni da u izjavi ukažu na finansijske ili bilo koje druge sukobe interesa koji bi mogli da utječu na iznesene rezultate i interpretacije.

Bez navedene izjave nijedan rukopis neće biti razmatran za objavu. Predavanjem rukopisa redakciji časopisa „Kriminalističke teme“ autori se obavezuju na poštivanje navedenih obaveza.

*Redakcija časopisa
Kriminalističke teme*

SMJERNICE ZA AUTORE

1. Dostavljeni rukopisi moraju biti do sada neobjavljeni naučni i stručni radovi, prikazi i prijevodi. Objavljaju se radovi koji ne prelaze ukupno 10.000 riječi, uključujući izvore i fusnote. Prikazi i prijevodi koji se objavljuju u časopisu, moraju biti usklađeni sa prethodno navedenim pravilima i ne smiju prelaziti 3000 riječi.

2. Rad treba ispunjavati sljedeće kriterije: dokument pohranjen u programu MS Word (*.doc ili .docx format); stranica standardne veličine (A4); prored 1,5; font Times New Roman (12pt); margine 2,5 cm; ne uređivati zaglavlje (Header) niti podnožje (Footer) dokumenta; obavezno brojčano označiti stranice. Dostavljeni radovi trebaju biti napisani na BHS jezicima (bosanski, hrvatski, srpski), na ijekavskom narječju i latiničnim pismom.

3. Na početnoj stranici rada je potrebno navesti: a) ime i prezime autora/ice, naziv institucije u kojoj radi (ako radi) i e-mail adresa autora/ice; b) naslov rada na bosanskom/hrvatskom/srpskom i engleskom jeziku; c) sažetak rada (150-200 riječi) i ključne riječi na bosanskom/hrvatskom/srpskom i engleskom jeziku; d) datum dostavljanja rada; e) ukupan broj riječi; f) predloženu kategorizaciju rada.

4. Kada autori elaboriraju pojedine segmente nekog problema, tekstovi trebaju sadržavati koncizne podnaslove i to u skladu sa sljedećim primjerom:

1. PRVA PODCJELINA VELIKIM SLOVIMA

1.1. Druga podcjelina potamnjenim slovima (bold)

1.1.1. Treća podcjelina kosim slovima (italic)

1.1.1.1. Ostale podcjeline malim slovima

5. U slučajevima kada se koriste kratice i simboli, u tekstu ili u fusnoti obavezno moraju biti priložena objašnjenja.

6. Koristi se APA stil referenciranja, a reference treba da sadrže sljedeće podatke:

Knjige: Burgess, R. (2019). Rethinking global health: Frameworks of power. Routledge.

Članci: Anderson, M. (2018). Getting consistent with consequences. Educational Leadership, 76(1), 26–33.

Poglavlja u knjizi: Weinstock, R., Leong, G. B., i Silva, J. A. (2003). Defining forensic psychiatry: Roles and responsibilities. In R. Rosner (Ur.), Principles and practice of forensic psychiatry (2nd ed., str. 7–13). CRC Press.

Zakoni i podzakonski akti: Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, 35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 09/09, 12/10, 08/13, 59/14 (2014)

7. Autori su obavezni da se pridržavaju naučnih i etičkih principa i pravila istraživanja i publiciranja, u skladu sa međunarodnim standardima.

8. Detaljne upute za autore dostupne su na web stranici: <http://krimteme.fkn.unsa.ba>

Razlozi za pokretanje časopisa su naučni, edukativni i društveni. Naučne potrebe i opravdanost izlaženja časopisa su u funkciji prezentacije naučnih dostignuća na polju kriminalistike, kriminologije i sigurnosnih studija kao i drugih disciplina koje se prožimaju sa navedenim oblastima.

Edukativna funkcija časopisa je od šireg značaja sa aspekta permanentnog praćenja i usvajanja novih saznanja iz domena kriminalistike, kriminologije i sigurnosnih studija. Društvena opravdanost za pokretanje časopisa je imperativ vremena budući da je po svojoj strukturi jedinstven u Bosni i Hercegovini. Društvo se mora uspješno organizirati i suprotstaviti rapidno rastućim i sve složenijim antisocijalnim devijantnim i kriminalnim pojavama. Ciljevi časopisa su prezentacija naučne i stručne misli.

(izvod iz koncepcije časopisa Kriminalističke teme)

Kriminalističke teme

Godište XXI Sarajevo, 2021 Broj 1

SAMOKONTROLA U FUNKCIJI PREDVIĐANJA INTERNALIZOVANOG I EKSTERNALIZOVANOG NASILNOG PONAŠANJA
SELF-CONTROL IN THE FUNCTION OF PREDICTING INTERNALIZED AND EXTERNALIZED VIOLENT BEHAVIOR

GORJANA VUJOVIĆ

NAČELO NE BIS IN IDEM U ODNOSU NA TUŽILAČKU ODLUKU I NEKE SUDSKE ODLUKE U KRIVIČNOM POSTUPKU
THE PRINCIPLE OF NE BIS IN IDEM IN RELATION TO THE PROSECUTOR'S DECISION AND SOME COURT DECISIONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

MILIJANA BUHA

STATISTIČKA INTERPRETACIJA DNK DOKAZA U PRAVOSUDNOJ PRAKSI CRNE GORE
STATISTICAL INTERPRETATION OF DNA EVIDENCE IN THE JUDICIAL PRACTICE OF MONTENEGRO

JELENA JOVANOVIĆ

PRVI ELEMENT KOMANDNE ODGOVORNOSTI – POSTOJANJE ODNOSA NADREĐENI – PODREĐENI U MEĐUNARODNOM OBIČAJNOM PRAVU
THE FIRST ELEMENT OF COMMAND RESPONSIBILITY - THE EXISTENCE OF THE RELATIONSHIP OF SUPERIOR - SUBORDINATE IN THE INTERNATIONAL CUSTOMARY LAW

JASMINA ČOSIĆ DEDOVIĆ

SEDIN IDRIZOVIĆ

RELIGIJSKI FUNDAMENTALIZAM I MODERNA
RELIGIOUS FUNDAMENTALISM AND MODERNITY

AMJAD S. JAVDAN

FAKULTET ZA KRIMINALISTIKU,
KRIMINOLOGIJU I SIGURNOSNE STUDIJE

<http://www.fkn.unsa.ba>

e-mail: krimteme@fkn.unsa.ba

ISSN 1512-5505